

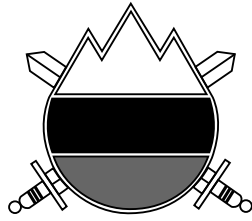

SLOVENSKA VOJAŠKA ZGODOVINA

Poveljstvo za doktrino, razvoj, izobraževanje in usposabljanje

SLOVENSKA VOJAŠKA ZGODOVINA

Poveljstvo za doktrino, razvoj, izobraževanje in usposabljanje

Avtorica

Mag. Valerija B. Bernik

Naslov dela:

Slovenska vojaška zgodovina

Skripta za šolo za častnike

Recenzenta:

polkovnik dr. Tomaž Kladnik

polkovnik Miloš Šonc

Lektorirali:

Meta Brulec

Blanka Peček

Izdalo in založilo:

Poveljstvo za doktrino, razvoj, izobraževanje in usposabljanje

Tisk

Schwarz d. o. o.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

355.48(=163.6)(075)

BERNIK, Valerija

Slovenska vojaška zgodovina : skripta za šolo za častnike /
avtorica Valerija B. Bernik. - Ljubljana : Poveljstvo za doktrino,
razvoj, izobraževanje in usposabljanje, 2006

ISBN 961-6600-02-8

227363840

KAZALO

PREDGOVOR	5
VOJNA IN VOJAŠKA ZGODOVINA	7
OZEMLJE SLOVENIJE V PRAZGODOVINSKEM OBDOBJU	8
OZEMLJE SLOVENIJE V ANTIKI	9
NASELITEV SLOVANOV	11
DVA SLOVANSKA NASELITVENA VALA	11
DOKAZI ZA SLOVANSKO POSELITEV VZHODNIH ALP	11
KARANTANIJA	12
IZGUBA ZUNANJE SAMOSTOJNOSTI KARANTANIJE	12
KOSEZI	12
KARNIOLA	12
KONEC SAMOSTOJNOSTI KARANTANIJE IN KARNIOLE	13
SPODNJA PANONIJA	13
KARANTANIJA IZGINE IZ ZGODOVINE	13
DEŽELE NA SLOVENSKEM	14
CELJSKA PLEMIŠKA RODBINA	15
VOJAŠKA ORGANIZACIJA V 15. IN 16. STOLETJU	16
TURŠKI VPADI NA SLOVENSKO OZEMLJE	17
BITKA PRI SISKU	17
PROTITURŠKA OBRAMBNA ORGANIZACIJA	18
OBRAMBA SLOVENSKIH MEST	19
POSLEDICE TURŠKIH VPADOV	19
KMEČKI UPORI NA SLOVENSKEM	20
VOJAŠKA ORGANIZACIJA V 18. IN 19. STOLETJU	22
NAPOLEONOVA VOJSKA	22
TEREZIJANSKE REFORME AVSTRIJSKE VOJSKE	23
ILIRSKÉ PROVINCE (1809 – 1813)	24
RAZVOJ SLOVENSKEGA NARODA V 19. STOLETJU	25
SLOVENCÍ V PRVI SVETOVNI VOJNI	26
FRONTALNO VOJSKOVANJE	27
AVSTRO-OGRSKA ARMADA	28
SLOVENSKI VOJAKI NA SRBSKEM BOJIŠČU	30
SLOVENSKI VOJAKI NA VZHODNI FRONTI	30
SOŠKA FRONTA	30
GEOGRAFSKA OPREDELITEV SOŠKEGA BOJIŠČA	31
ZAČETEK ITALIJANSKEGA PRODIRANJA	32
11 ITALIJANSKIH OFENZIV NA SOČI	33
12. SOŠKA OFENZIVA – PREBOJ PRI KOBARIDU 24. oktobra 1917	34
ŽRTVE NA SOŠKI FRONTI	35
SLOVENSKI NAROD IN VOJAŠTVO MED OBEMA VOJNAMA	37
DRŽAVA SHS	37
NASTANEK KRALJEVINE SHS	37
JUGOSLOVANSKA KRALJEVA VOJSKA	38

MEJA Z ITALIJO	39
MEJA Z AVSTRIJO	39
MEJA Z MADŽARSKO	41
SLOVENSKO NARODNO VPRAŠANJE	41
TOTALITARNI REŽIMI MED VOJNAMA	41
SLOVENCİ IN FAŠISTIČNI REŽİM V ITALIJI	41
SLOVENCİ IN NACISTIČNI REŽİM V AVSTRIJI	42
SLOVENCİ V II. SVETOVNI VOJNI	43
APRILSKA VOJNA	44
NARODNI SVET	45
NEMŠKI OKUPACIJSKI REŽİM	45
ITALIJANSKI OKUPACIJSKI REŽİM	46
MADŽARSKI OKUPACIJSKI REŽİM	46
OSVOBODILNA FRONTA SLOVENSKEGA NARODA (OF)	47
KOMUNISTIČNA PARTIJA SLOVENIJE	48
SLOVENSKA PARTIZANSKA VOJSKA	48
POSVETOVANJE V STOLICAH	49
DECEMBRSKA VSTAJA NA GORENJSKEM IN DRAŽGOŠE	49
OSANKARICA NA POHORJU	52
JELENOV ŽLEB NA VELIKI GORI NAD RIBNICO – SPOPAD V SREČANJU	52
REORGANIZACIJA SLOVENSKE PARTIZANSKE VOJSKE	52
KAPITULACIJA ITALIJE	52
JESENSKA NEMŠKA OFENZIVA	53
POHOD 14. DIVIZIJE NA ŠTAJERSKO	53
PARTIZANSKA TAKTIKA	53
VOJAŠKI DOGODKI V LETU 1944	54
NEMŠKE AKCIJE V LETU 1945	55
OBOROŽENE FORMACIJE MEŠČANSKEGA TABORA	57
VAŠKE STRAŽE – MVAC	58
SLOVENSKI ČETNIKI	58
SLOVENSKO DOMOBRANSTVO	59
SLOVENCİ V SOCIALISTIČNI JUGOSLAVIJI IN NJENIH OBOROŽENIH SILAH	61
UVELJAVITEV TOTALITARNEGA REŽIMA V POVOJNI SLOVENIJI	61
TRŽAŠKO VPRAŠANJE DO OSIMSKIH SPORAZUMOV	62
POLOŽAJ SLOVENIJE V JUGOSLAVIJI PO DRUGI SVETOVNI VOJNI	63
JUGOSLOVANSKA ARMADA	64
TERITORIALNA OBRAMBA SRS	66
PRIPRAVE NA SLOVENSKO SAMOSTOJNOST IN NJENO OBRAMBO	68
USTANOVITEV MANEVRSKE STRUKTURE NARODNE ZAŠČITE	69
VOJNA ZA SUVERENOST SLOVENIJE	74
28. JUNIJ	75
29. JUNIJ	76
30. JUNIJ	77
1. JULIJ	77
DOGODKI OD 2. JULIJA DO ODHODA JA IZ SLOVENIJE	78
UMIK JA IZ SLOVENIJE	81
SAMOSTOJNA SLOVENIJA	81
LITERATURA	83

PREDGOVOR

Skripta sem napisala na podlagi sprememb, do katerih je prišlo v novem programu izobraževanja in usposabljanja Šole za častnike, in večletnega poučevanja vojaške zgodovine na tej šoli. Namenjena so slušateljem in učiteljem pouka vojaške zgodovine, izboljšanju kakovosti dela in izobraževalnega procesa predmeta vojaška zgodovina na Šoli za častnike. Skripta so le pripomoček pri pouku, zato nameravam pripraviti še učbenik, ki bo vključeval tudi zemljevide, slikovno in grafično gradivo. Šele z njim bomo pridobili tudi metodično popolnejše gradivo za izobraževanje.

Slovenski narod ima veliko vojaških izkušenj, saj je v dvajsetem stoletju dejavno sodeloval kar v treh vojnah, in sicer v obeh svetovnih vojnah in vojni za osamosvojitve Slovenije. V dvajsetem stoletju so Slovenci kar trikrat organizirali svojo vojsko, prvič po razpadu Avstro-Ogrske, drugič med drugo svetovno vojno, ko je na Slovenskem uspešno delovala slovenska partizanska vojska, in tretjič med osamosvajanjem Republike Slovenije, ko je njeno suverenost obranila Teritorialna obramba Republike Slovenije, katere naslednica je Slovenska vojska. V vseh teh vojskah so slovenski vojaki in poveljniki govorili in poveljevali slovensko ter se borili za ohranitev slovenstva.

Z vstopom Italije v prvo svetovno vojno je bila oblikovana soška fronta, ki je potekala po zahodnem delu slovenskega etničnega ozemlja. Avstro-ogrsko vojsko je na tej fronti branila svojo državo s precej manjšimi sredstvi in z manj popolnjenimi vojaškimi enotami, kot jih je imela Italija. Italijanska vojska je bila v vseh enajstih ofenzivah na tej fronti strateško neuspešna, saj fronte ni nikoli prebila. Predvsem v začetku je bilo v avstro-ogrski obrambi precej pomanjkljivosti, ki pa jih Italijani s svojo klasično vojaško doktrino niso znali izkoristiti. Avstrijski polki, v katerih so bili slovenski vojaki, so bili na soški fronti zelo uspešni in požrtvovalni, saj so se slovenski vojaki zavedali, da branijo svojo zemljo. Soška fronta je preprečila, da bi italijanske čete zasedle osrednji del slovenskega ozemlja in tako povzročile še večje razkosanje narodnega ozemlja, kot so ga že povzročili interesi velikih sil.

Ob koncu prve svetovne vojne je bila razglašena Država Slovencev, Hrvatov in Srbov. Na podlagi te razglasitve je v Sloveniji general Maister zbral in organiziral vojaštvo ter uspešno zasedel slovensko etnično mejo na Štajerskem. Slovenska vojska je tako nastala iz prostovoljcev, ki so se vračali s fronte. Slovenskim vojakom so prvič v zgodovini poveljevali s slovenskimi povelji. Pol leta po nastanku Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev so bili slovenski vojaki in starešine vključeni v vojsko države, ki se je leta 1929 preimenovala v Kraljevino Jugoslavijo in katere poveljevalni in pogovorni jezik je bil srbski.

Po napadu nacističnih sil na Kraljevino Jugoslavijo je bilo v Sloveniji ustanovljeno odporniško gibanje v okviru Osvobodilne fronte slovenskega naroda. Slovensko odporniško gibanje je že v začetku vojne delovalo tudi z oboroženim odporom in ustanovljalo vojaške enote. Partizanske enote so bile številčno šibkejše od enot okupatorjev, slabše opremljene in oborožene ter so lahko delovale le ob močni podpori prebivalstva. Partizansko gibanje je v ofenzivnih akcijah ustanovljalo velika osvobojena ozemlja, na katerih je zagotavljalo oblikovanje nove slovenske državnosti. Slovenska partizanska vojska je bila sestavni del Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije, vendar se je razen v sklepnih operacijah bojevala samostojno, imela je lasten poveljniški kader, nikoli ni zapustila Slovenije, delovala je na vsem slovenskem narodnem ozemlju, ki ga je tudi osvobodila ali sodelovala pri njegovi osvoboditvi. Poveljevalni in pogovorni jezik v enotah slovenske partizanske vojske je bil slovenski. Ob koncu vojne so vključili slovenske partizanske enote v 4. armado JA in slovenska vojska je bila tako ukinjena.

Pridobitve slovenskega osvobodilnega gibanja so bile velike: slovenski narod je preživel, čeprav je bil namenjen uničenju, k matici mu je uspelo priključiti skoraj tretjino narodnostnega ozemlja, Slovenija pa si je v Jugoslaviji pridobila ugodnejši položaj, kot ga je imela v kraljevini.

Jeseni 1968 je bila v Socialistični republiki Sloveniji ustanovljena nova vojaška organizacija – Teritorialna obramba (TO), in sicer kot poskus vsaj delne zadostitve željam republike po vrnitvi samostojne vojaške organizacije. Po obračunu z liberalizmom v Jugoslaviji se je začelo omejevanje razvoja TO, vendar je ohranila slovenski poveljevalni in pogovorni jezik, poveljevalni jezik v JA je bil namreč srbohrvaški, ter precej prispevala k razvoju slovenskega vojaškega izrazoslovja. Predvsem pa je krepila slovensko vojaško samozavest in narodnostno pripadnost. Slovenija je za oborožitev in opremo TO namenjala znatna sredstva.

Zaradi naraščajočega centralizma v sicer normativno federalno urejeni jugoslovanski državi ekonomskih, kulturnih in narodnostnih konfliktov so se v osemdesetih letih v Sloveniji pojavile zahteve po popolni suverenosti slovenskega naroda. Po prvih svobodnih volitvah v povojni Sloveniji je navedene težnje vojaško utemeljila Manevrska struktura narodne zaščite, ki je skupaj s takratno milico izvedla vojaške organizacijsko-formacijske in vsebinske priprave na samostojnost Slovenije.

26. junija 1991 je Slovenija slovesno razglasila samostojnost. Sledila je intervencija JLA in desetdnevna vojna. Republika Slovenija je z uspešno kombinacijo vojaških akcij Manevrske strukture narodne zaščite in Teritorialne obrambe RS (TO RS), policijskih akcij, natančnih informacij in analiz dogajanja v armadi, ki je bila še vedno nacionalno mešana in v kateri je vladala zmeda, obveščanja svetovne javnosti in diplomatske dejavnosti uspela zaustaviti napad. Oktobra 1991 se je JLA umaknila iz Slovenije.

VOJNA IN VOJAŠKA ZGODOVINA

Vojaška zgodovina je veja zgodovinske vede, ki obravnava vojaško preteklost in ima pomembno vlogo pri pridobivanju in širjenju vojaškega znanja. Vojaška zgodovina nam pomaga:

- spoznavati tehnični in organizacijski razvoj vojsk,
- spoznavati razvoj vojaške taktike, operatike in strategije v zgodovini,
- spoznavati vojaško preteklost, da bi z njo lažje razumeli sedanost, saj ima večina današnjih procesov temelje v preteklosti,
- krepiti zavest o pripadnosti skupnosti, v kateri živimo, in narodu (poleg jezika in kulture je zgodovina najpomembnejši element nacionalne zavesti).

Vojna zgodovina je del vojaške zgodovine in se ukvarja z vojnami v zgodovini, vojaška zgodovina pa poleg vojn proučuje tudi vojaške organizacije in vojaška delovanja v mirnem obdobju. Vojaško zgodovino delimo na naslednje vsebinske sklope:

- **zgodovino vojn:** povod, vzrok za vojno, vojni načrti, priprava vojsk, oboroževanje, fronta, zaledje, konec vojne;
- **zgodovino vojsk** (sestava, organizacija, oborožitev); vojska – oborožena organizacija, ki izvaja oboroženi boj;
- **zgodovina veščine vojskovanja:** izkušnje določenih vojn, taktika, operatika, strategija.

Zgodovina ne pomaga izboljšati današnjega življenja, ne da neposrednih navodil za ravnanje v ponavljajočih se razmerah, kakor so mislili pragmatični zgodovinarji. Glavni razlog za poklic zgodovinarja je, da zgodovina pomaga razumeti preteklost in z njo sedanost, pomaga razmišljati o vojaških dogajanjih v preteklosti, hkrati pa dopolnjuje naše razmišljanje o sedanosti.

OZEMLJE SLOVENIJE V PRAZGODOVINSKEM OBDOBJU

Ozemlje Slovenije je bilo zaradi svoje zelo pomembne strateške lege, ki povezuje srednjeevropski prostor in Furlansko nižino s Panonsko nižino in Balkanom, že zelo zgodaj poseljeno. Arheologi umeščajo najstarejše dokaze za človeški obstoj na ozemlju današnje Slovenije v obdobje 250.000 let pr. n. št.

Ozemlje današnje Slovenije, stisnjeno med Alpe in Jadransko morje, je bilo v zgodovini zaradi svoje geografske lege zelo izpostavljeno. Bilo je prehodno območje in ločnica, vendar pa hkrati tudi most med različnimi kulturami, ljudstvi, narodi in državami. Na tem prostoru se stikajo in prepletajo štiri velike geografske enote evropske celine: Alpe, Panonska nižina, Dinarsko gorstvo (Kras) in Sredozemlje. Slovensko ozemlje ni samo stičišče različnih geografskih predelov in elementov, temveč tudi presečišče vplivov različnih kultur.

Arheološko gradivo kaže, da predstavlja večina arheoloških kultur tega prostora do okoli 8. stol. pr. n. št. oziroma do starejše železne dobe, ki kot prva vsebuje izrazite samostojne prvine tako v materialnem kakor v duhovnem pomenu, obrobje večjih poselitvenih centrov v Podonavju in Jadranu. Starejša železna doba ali halštatsko obdobje (8.-4. stol.) je obdobje, v katerega sodijo na slovenskem prostoru mnoge kulture, ki v etničnem pogledu ostajajo anonimne. Dolenjski halštatski kulturni krog velja za ilirskega. Zaradi močne povezave s severnoitalskim prostorom bi lahko pri svetolucijski halštatski skupini govorili tudi o venetski komponenti v njenem etnosu; druge slovenske halštatske skupine ostajajo anonimne.

V mlajši železni dobi je slovenski prostor zaznamovalo veliko keltsko preseljevanje, ki je seglo celo v Malo Azijo. Najbolj znano keltsko pleme na našem ozemlju so bili Norici. Ti so v 2. stol. pr. n. št. ustanovili prvo državno tvorbo v vzhodnoalpskem prostoru: Noriško kraljestvo, Regnum Noricum. Vanj je bilo vključenih več plemen: Tavriski, Latobiki in Ambisonti. Glavni sedež kraljestva je bil na Štalenski gori nad Gosposvetskim poljem. Eno od središč je bila tudi Celeia, kjer je bila kovnica noriških srebrnikov.

Z Noriškim kraljestvom keltskih plemen so Rimljani zelo zgodaj navezali dobre gospodarske, pa tudi politične, odnose. Verjetno je bilo že okoli leta 170 pr. n. št. med Rimom in noriškimi kralji sklenjeno državno gostoljublje hospitium publicum. Iz vzhodnoalpskega prostora je po vsej Italiji prihajalo cenjeno noriško železo. Vendar slovenski prostor v mlajši železni dobi ni bil v celoti keltiziran, na Dolenjskem je ostalo še veliko starih prebivalcev Ilirov.

Noriško kraljestvo je bilo kot zadnja velika politična tvorba Keltov na kontinentu (verjetno tudi zaradi prijateljskih in zavezniških stikov z Rimljani) priključeno imperiju brez vojne okoli leta 10 pr. n. št. Meje rimskega imperija so se pomaknile do Donave.

OZEMLJE SLOVENIJE V ANTIKI

V antičnem obdobju je bilo območje današnje Slovenije razdeljeno med province Norik, Panonija, Dalmacija in Italija.

Na začetku 1. stoletja n. št. sta bili v slovenskem prostoru nastanjeni dve rimski legiji, Legio VIII. Avgusta z zimskim taborom v Poetovionii in Legio XV. Appolinaris v okolici sedanje Ljubljane, a je bila kmalu premeščena ob Donavo. Poetovio je ostal legijski tabor celo prvo stoletje. Zaradi vpadov Markomanov in Kvadov je bil zgrajen tabor Legio II. Italicae v Ločici pri Šempetru v Savinjski dolini, vendar se je legija kmalu premaknila v Lauriacum (Lorch) ob Donavi. Že v 3. stoletju je na kraških prelazih začel nastajati nov obrambni sistem, sestavljen iz dolinskih zapor, signalnih stolpov, trdnjav in kaštelov, ki je z vzhoda varoval Italijo. Potekal je od Tarsatice (Trsat pri Reki) v Kvarnerskem zalivu na jugu do Ziljske doline na severu. Dobilo je ime **claustra Alpium Iuliarum**. Zapore so bile del večjega obrambnega sistema Italije na celotni alpski verigi od Ligurije do Kvarnerja (tractus Italiae circa Alpes), njegov regionalni operativni štab pa je bil verjetno v Castris (Ajdovščina) in na Hrušici (Ad Pirum, Okra). Po 4. stoletju so zapore priložnostno uporabljali le še na posameznih odsekih.

Poetovio je bil skupaj s svojim poznejšim srednjeveškim naslednikom Ptujem celo prvo tisočletje in še dlje najpomembnejše mestno naselje v slovenskem prostoru. Pomemben je bil zaradi zelo ugodne prometne lege ob glavni poti, ki je prečkala slovenski prostor. Tam je bil že v pozni antiki zgrajen kamniti most čez Dravo. Tu je živela tudi prva organizirana krščanska skupnost – škofija - v slovenskem prostoru.

5. in 6. septembra leta 394 je v zgornji Vipavski dolini potekala **bitka pri Frigidu**. Šlo je za spopad med vojskama cesarja Teodozija in proticesarja Evgenija. Omenjena bitka velja v vsej antični zgodovini našega prostora za edini dogodek, ki ima tudi svetovni zgodovinski pomen. Med Ajdovščino in Vipavo v Vipavski dolini je krščanski cesar Teodozij premagal poganskega tekmeca Evgenija po zaslugi orkanske burje, ki je pri antičnih avtorjih dobila pomen dokončne zmage krščanstva nad poganstvom. Kljub velikemu številu poročil je rekonstrukcija dogodka izjemno zahtevna in v posameznih delih temelji na hipotezah. Razlog je tudi ta, da ni materialnih najdb.

Tudi zaradi logističnih potreb vojske je že kmalu po rimski zasedbi začel nastajati cestni sistem, ki je kazal geopolitični pomen širšega slovenskega prostora. Izhodiščna točka je bila Akvileja. Od tu speljane ceste so se razpredle po celotnem območju porečij Donave, Drave in Save. Proti vzhodu je potekala glavna prometna pot, ki je prečkala slovenski prostor. V literaturi je ta cesta označena kot via Gemina. Preko Hrušice, Emone, Celeie in Poetovione je povezovala vzhodno Panonsko nižino in italjski jadranski prostor s porečjem Donave. Iz Poetovione, kjer je bila glavna carinska uprava celotnega Ilirika, je en krak poti vodil proti severnopanonskemu prostoru in Carnuntumu ob Donavi, drugi pa proti Sirmiju. Po glavni cesti Emona–Akvileja so se premikala tudi barbarska ljudstva, ki so se v 5. in 6. stoletju namenila v Italijo. V njej so iskala plen ali pa novo domovino. Konec 4. stol. je razpadel rimski obrambni sistem ob Donavi in začeli so se vdori germanskih ljudstev: Zahodni Goti - Vizigoti (378 pri Adrianoplu, Edirne), Huni, Svebi, Vzhodni Goti in Langobardi. 568. so Langobardi Avarom menda celo pogodbeno prepustili Panonijo, kamor so skupaj s slednjimi začeli prihajati tudi Slovani. Odhod Langobardov iz Panonije v Italijo, kamor so morda odšli na povabilo užaljenega bizantinskega vojskovodje Narsesa, je imel dve daljnosežni posledici, politična enotnost Italije je bila izgubljena za dolga stoletja, z avarskim gospostvom pa se je od rimske ekumene dokončno ločil tudi panonski prostor.

Utrjena višinska naselja so bila glavna značilnost poselitvene podobe slovenskega prostora v pozni antiki in v njih so pri arheoloških izkopavanjih odkrili številne krščanske cerkve, tudi po več v enem naselju. Konec 6. stoletja, ob naselitvi Slovanov v vzhodnoalpski prostor, je cerkvena organizacija na tleh nekdanjega Norika in Panonije popolnoma razpadla.

NASELITEV SLOVANOV

Ozemlje današnje Slovenije, stisnjeno med Alpe in Jadran, je bilo zaradi svoje geografske lege v zgodovini zelo izpostavljeno. Vedno znova je bilo prehodno območje in meja, vendar pa hkrati tudi most med različnimi kulturami, ljudstvi, narodi in državami. Gre za prostor stikanja in prepletanja štirih velikih geografskih enot evropske celine: Alp, Panonske nižine, Dinarskega gorstva (Kras) in Sredozemlja. Slovensko ozemlje predstavlja ugoden kraški prehod iz Male Azije v notranjost Evrope. Vipavska dolina je v preteklosti priseljence z vzhoda velikodušno sprejemala na območje Padske nižine. Strateški pomen zahodnoslovenskega prostora za obrambo najobčutljivejše meje Italije, v katero so v zgodovini z vzhoda vdirali številna plemena, ljudstva in vojske, so spoznali že Rimljani, ki so tu zgradili poseben obrambni sistem claustra Alpium lularum in iz Akvileje (Oglej) proti srednjemu Podonavju, Panoniji in zahodnemu Iliriku razpredli mrežo pomembnih cest.

Prvo znano ljudstvo, ki je poseljevalo ozemlje današnje Slovenije, so bili Iliri, sledili so Kelti in na prelomu obdobja pred in po našem štetju se v teh krajih uveljavi antični Rimski imperij. V obdobju pozne antike so se čez naše ozemlje na območje Padske nižine premikala številna germanska ljudstva, Huni pa so iz Panonske nižine vpadali v območje današnje Italije.

DVA SLOVANSKA NASELITVENA VALA

Prvi slovanski naselitveni val v Vzhodne Alpe je prišel v 6. stoletju s severa, s področja zahodnoslovanske jezikovne skupine. Drugi slovanski val, ki je prihajal z jugovzhoda in bil namenjen v Vzhodne Alpe, se je zgodil v 7. stoletju v tesni povezavi z Avari oziroma Obri. To stepsko nomadsko ljudstvo je po odhodu Langobardov v Italijo obvladovalo Panonsko nižino. Drugi slovanski val je pripadal južnoslovanski jezikovni skupini.

DOKAZI ZA SLOVANSKO POSELITEV VZHODNIH ALP

Dokazov za slovansko poselitev današnjega slovenskega prostora je več: v 6. in 7. stoletju je prišlo do propada celotne antične cerkvene organizacije s škofijami, katerega je lahko povzročil izključno prihod nekrščanskega (poganskega) ljudstva v naše kraje; analiza slovenskih narečnih refleksov prikazuje prihod zahodnoslovanske in južnoslovanske jezikovne skupine; med pisnimi viri dokazujeta prihod Slovanov v Vzhodne Alpe *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* ter poročila langobardskega zgodovinarja Pavla Diakona.

Koliko je bilo Slovanov, ki so naselili vzhodnoalpski in predalpski prostor, ne moremo zanesljivo ugotoviti. Predvidevamo lahko, da je bilo na današnjem slovenskem ozemlju na 20.000 km² približno 20.000 prebivalcev, vendar je bila poseljenost nekaterih predelov verjetno gostejša, pa tudi sicer je bila poselitev v prostoru, ki je bil bistveno bolj poraščen z gozdom kot danes, precej neenakomerna. Ko so Slovani poselili ta prostor, rimske države ni bilo več, kar pa ne pomeni, da so staroselci s tega območja izginili. Številna krajevna imena, povezana z imenom Vlah, ki so ga Slovani dali Romanom (Laško, Lahovče ...) in višinska utrjena naselja (tipična naselbinska oblika tega prostora v antiki) kažejo na stik in sožitje staroselcev s Slovani.

KARANTANIJA

Vzhodni alpski svet je bil konec 6. stoletja vključen v gospostvo Avarov, ki je trajalo do dvajsetih let 7. stoletja, ko je prišlo do slovanskega upora proti obrskemu gospostvu pod Samom leta 623. Samo, po rodu Frank, je bil trgovec z orožjem, ki je izkoristil priložnost, se dokazal v boju Slovanov proti Avarom in postal kralj (do svoje smrti leta 658) srednjeevropske in prve znane slovanske državne tvorbe, ki je obsegala tudi Karantanijo v Vzhodnih Alpah. Alpskim Slovanom je v tistem času vladal knez Valuk. Po Samovi smrti je Sameva zveza razpadla in Obri so obnovili oblast nad večjim delom slovanske srednje Evrope, ne pa tudi nad alpskimi Slovani, ki so ohranili samostojnost vse do leta 740.

Karantanija je bila najstarejša politična tvorba zgodnjega srednjega veka v Vzhodnih Alpah. Nastala je v bojih proti Avarom na vzhodu in Germanom (Bavarcem, Langobardom in Frankom) na zahodu. Njeno jedro so sestavljale z gorami zavarovane kotline in doline ob zgornji Muri in Dravi, središče je imela na Krnskem gradu na Gosposvetskem polju. Samostojno in svobodno se je razvijala približno eno stoletje.

IZGUBA ZUNANJE SAMOSTOJNOSTI KARANTANIJE

Zaradi avarske grožnje so Karantanci pod knezom Borutom prosili za pomoč Bavarce. Ti so se odzvali in skupaj s Karantanci leta 743 premagali Obre, vendar je Karantanija izgubila zunanjo samostojnost. Karantanska plemiška rodbina je morala na Bavarsko poslati talce, ki so tam sprejeli krščansko vero in plačevali tribut. Ko so Bavarci prišli pod oblast Frankov, so Karantanci spadali v vplivno območje Frankovske države.

Po smrti kneza Boruta je karantanski prestol prevzel Gorazd, ki se je vrnil iz bavarskega ujetništva, toda že po treh letih je umrl in na podoben način je njegovo mesto prevzel njegov bratranec Hotimir. Z njim pa je v Karantanijo prišel tudi prvi krščanski misijonar, s čimer se je začelo širjenje salzburškega misijona v Karantaniji. Sledili so številni upori proti pokristjanjevanju. Misijon ni potekal zgolj iz Salzburga, temveč tudi iz drugih verskih središč, kot so Oglej, Regensburg in Freising. Prav na freisinških zgornjekoroških posestvih so ob prelomu tisočletja nastala besedila verske vsebine, znana kot Freisinški oziroma Brižinski spomeniki, napisana v slovanskem jeziku karantanskega ljudstva. Gre za najstarejša ohranjena slovanska besedila.

KOSEZI

Posebnost v zgodovini alpskih Slovanov zgodnjega srednjega veka so predstavljali kosezi. V kneževini Karantaniji so bili to verjetno oboroženi knezovi spremljevalci. Za vojaško službo jim je knez dajal zemljiško posest. Sodelovali so pri izbiranju in ustoličevanju novih knezov. Po propadu Karantanije so se deloma spremenili v plemstvo, deloma pa so postali navadni kmetje, vendar so do 13. stoletja ohranili številne privilegije (na primer osebno svobodo).

KARNIOLA

Karniola je bila poleg Karantanije druga slovanska plemenska kneževina v vzhodnem alpskem prostoru. Ta je najpozneje konec 8. stoletja priznala vrhovno oblast frankovskega vladarja.

KONEC SAMOSTOJNOSTI KARANTANIJE IN KARNIOLE

Karantanci in Kranjci so se udeleževali bojev proti Frankom. Leta 818 so se pridružili uporuh slavonskega kneza Ljudevita Posavskega proti uvajanju novih frankovskih fevdalnih razmerij in zakonov ter proti pokristjanjevanju. Karantanci so se v letih 819 in 820 večkrat uprli frankovski vojski ob ČDravi, vendar so bili že leta 820 premagani. Ker so se domači knezi pokazali kot nezanesljivi zavezniki Frankom, so jih ti zamenjali s frankovskimi grofi. Karantanija je postala grofija, podobno pa se je zgodilo tudi s Karniolo.

SPODNJA PANONIJA

Spodnjo Panonijo je v 9. stoletju dobil v fevd slovanski knez Pribina, potem ko so Franki na tem območju uničili avarsko gospodstvo. Pribina je pri Blatnem jezeru sezidal svojo prestolnico Blatenski kostel (Blatograd), ki je bila obdana s

Madžari so s svojim prihodom in naselitvijo v Panonski nižini pretrgali ozemeljsko povezavo med zahodnimi in alpskimi Slovani.

težko prehodnim močvirjem, zato so o tem območju govorili kot o divjem Vzhodu. Kot frankovski mejni grof je skrbel za obrambo pred napadi Bolgarov in Moravanov. V opustošeno Panonijo je naseljeval koloniste iz Karantanije. Njegov naslednik Kocelj se je želel osamosvojiti in zato zaupal cerkveno bogoslužje bratoma Cirilu in Metodu, ki sta ga opravljala v slovanskem jeziku. Spodnja Panonija je postala središče slovanskega cerkvenega in kulturnega delovanja. Konec 9. stoletja so v ta prostor prodrli Madžari.

KARANTANIJA IZGINE IZ ZGODOVINE

Zaradi madžarskih vpadov čez naše ozemlje so se mejne grofije povezale v tako imenovano Veliko Karantanijo, ki naj bi preprečila Madžarski

1002 je Karantanija izginila iz zgodovine.

prodor v Evropo. Ogrji so se naselili v Panonski nižini in ko so prenehali vpadati v srednjo Evropo, je leta 1002 propadla tudi Velika Karantanija. Tako je ime Karantanija izginilo iz zgodovine. Njen konec je označeval začetek nastajanja posameznih zgodovinskih dežel.

DEŽELE NA SLOVENSKEM

Razvoj dežel na Slovenskem ni temeljil na etnični ali nacionalni pripadnosti tamkajšnjega prebivalstva. Deželna zavest oziroma zavest pripadnosti posamezni deželi je bila tedanjim prebivalcem veliko pomembnejša od etnične.

Deželni knez na ravni dežele ni imel od njega neodvisnega tekmeca (fevdalca). Skupine fevdalcev so se izoblikovale v družbene sloje, ki so sestavljali posamezne dele **deželnih stanov**. Pogovorni jezik plemičev na Slovenskem je bila nemščina, vendar so razumeli in govorili tudi slovenski jezik.

Deželni glavar je bil najvišji zastopnik deželnega kneza v deželnih stanovih pri izvajanju vojaških in sodnih funkcij, hkrati pa voditelj stanov in njihov zaupnik. Predstavljal je dvojnost oblasti na ravni vsake dežele.

Deželni stanovi so bili v odnosu do deželnega kneza tako močni, da govorimo o **stanovsko-knežjem dualizmu**. Ker je bil deželni knez od deželnih stanov finančno odvisen, so ti dosegli, da so se v okviru vojaške službe bojevali le v svoji deželi oziroma jo branili. Za osvajalne pohode pa je moral deželni knez plačati tuje najemnike. Deželna vojska je tako postala obrambna, deželno plemstvo je bilo v vojaškem smislu vezano na deželo, imelo je lastno pravo in posebne ugodnosti.

Najhitreje se je iz mejne krajine v deželo razvila **Štajerska**. V 12. stoletju je bila razglašena za vojvodino, kar je pomenilo nastanek dežele.

Razvoj **Koroške** v deželo se je zavlekel v 15. stoletje. Iz Slovenske marke se je razvila dežela Kranjska. V 14. stoletju je nastala dežela **Goriška**, ko je oglejski patriarh Goriški grofiji priznal lastno deželno pravo. Goriški grofje so tako postali državni knezi. V **Istri** so Goriški grofje zgradili lastno deželo Pazinsko grofijo. **Prekmurje** se je razvijalo v okviru ogrske države. **Trst** je bilo svobodno mesto, ki je imelo svojo upravo in je obsegalo tudi precejšnjo okolico mesta.

Dežele na Slovenskem so bile: Štajerska, Koroška, Kranjska in Goriška. Istra, Prekmurje in Trst z okolico so imeli poseben zgodovinski razvoj.

CELJSKA PLEMIŠKA RODBINA

Celjska plemiška rodbina je izhajala iz gradu Žovnek pri Braslovčah. Z dedovanjem posesti po Vovbržanih so dobili v last Celje, ki je postalo njihov sedež. Leta 1341 jim je bil dodeljen grofovski položaj, ki mu je sledil hiter družbeni vzpon. Svoj položaj so Celjani krepili s spretnimi ženitnimi povezavami, z dedovanjem za izumrlimi rodbinami in denarjem, ki so ga služili kot izjemno uspešni vojaki najemniki.

Najpomembnejši preobrat v njihovem družbenem vzponu je prineslo naključje. Herman II. Celjski je leta 1396 spremljal v vojno proti Turkom Sigismunda Luksemburškega (kralj Ogrske). V bitki pri Nikopolju je po porazu pomagal rešiti ogrskega kralja pred turškim ujetništvom. Za nagrado je dobil mesto Varaždin in grofijo Zagorje, zastavili pa so mu tudi slavonska gospostva. Svojega sina Friderika II. je poročil z Elizabeto Frankopansko, hči Barbaro pa s kraljem Sigismundom. Herman je postal slavonski, hrvaški in dalmatinski ban. Bosanski kralj Tvrtko II. je obljubil v primeru, če umre brez zakonitih potomcev, nasledstvo na bosanskem prestolu Celjanom, s čimer se jim je obetal vzpon v vladarsko dinastijo. Friderik II. se je po smrti Elizabete oženil proti očetovi volji z nižjo plemkinjo Veroniko Deseniško (Desinić), ki jo je Herman naročil ubiti, sina pa je zaprl v ječo na celjskem gradu. Ko so mu v nekaj letih umrli tudi preostali trije sinovi, je Friderika izpustil. Leta 1436 je Sigismund Luksemburški povišal Friderika II. in njegovega sina Ulrika II. v **nemška državna kneza** (Sveto rimsko cesarstvo nemške narodnosti) in ustanovil **Celjsko kneževino**. Med Celjani in Habsburžani je prišlo do dolgotrajnih bojev, ki so se končali s sklenitvijo pogodbe o medsebojnem dedovanju notranjih avstrijskih gospostev v primeru izumrtja ene od dinastij.

Ulrik II. je bil poročen s Katarino, hčerko srbskega despota Jurija Brankovića in svakinjo sultana Murata II. Oba njegova otroka sta umrla v nepojasnjenih okoliščinah. Po smrti Ivana Hunjadija se je postavil za kraljevega namestnika na Ogrskem, kar je izzvalo zaroto ogrskega plemstva proti Celjanu. Ladislav Hunjadi je naročil Ulrikov umor 1456 v Beogradu, kamor je prišel s kraljem na čelu križarske vojske proti Turkom. Tako je umrl zadnji zakoniti potomec celjske dinastije.

Knežji dvor v Celju je bil poleg Trsta edini kraj na Slovenskem, kamor so segali evropski kulturni in umetnostni tokovi (humanizem in renesansa).

VOJAŠKA ORGANIZACIJA V 15. IN 16. STOLETJU

V 15. in 16. stoletju je prišlo do revolucije v vojskovanju. Prejšnjo viteško vojsko je zamenjala vojska vojakov najemnikov. Med obema pa so bile bistvene razlike. Viteška vojska je bila plemiška vojska. Fevdni sistem je namreč temeljil na vojaški službi, ki jo je plemič obljubil višjemu plemiču, od katerega je v zameno za zvestobo dobil zemljo v fevd (ne v last). Fevdi so sicer v visokem srednjem veku postali dedni, vendar je dolžnost vojaške službe in osebne vdanosti ostala. Za viteško vojsko je veljala viteška etika, torej poseben kodeks obnašanja. Vitezi so imeli vojsko konjenice in so se bojevali s hladnim orožjem. Zaradi tehničnega razvoja orožja in uveljavitve strelnega orožja na smodnik so viteški oklepi postali prebojni. Tako je bila nova vojska mušketirjev ali landsknechtov oblečena v obleke iz bogatih materialov (žamet, svila ...), oborožena je bila s hladnim in z novim strelnim orožjem (mušketa, arkebuza ...). Vojaki niso bili več le plemiči, najemniško službo so opravljali tudi nižji družbeni sloji. Zaradi teh sprememb se je spremenila tudi etika bojevanja. To je postalo nasilno, kadar vojaki za nagrado niso dobili obljubljenega plačila, so temeljito izropali območje, na katerem so bili, in se surovo znašali nad prebivalstvom.

Zaradi uvedbe strelnega orožja na smodnik je prejšnja težko opremljena viteška konjenica izginila in jo nadomestila vojska pehote. Oklep je postal prebojen in nepotreben. Vojaško službo so kot najemniki opravljali tudi pripadniki nižjih družbenih slojev, zaradi česar je postalo vojskovanje brutalno, prejšnja viteška etika je izginila.

Vojsko so v tem obdobju na bojišču razvrščali v pravilne kvadratne ali pravokotne geometrične oblike, imenovane kareji. Ti kareji so bili lahko polni vojakov, oboroženih s sulicami in z meči, imenovani tudi jež. Votli kareji pa so bili sestavljeni iz suličarjev in strelcev, saj je novo orožje na smodnik zahtevalo drugačno postavitve vojakov.

Na Slovenskem so bili najbolj cenjeni domači najemniki (kmečki sinovi, ki so bili določeni, da bodo dedovali kmetijo), ker se po končani vojaški akciji niso znašali nad lokalnim prebivalstvom in niso ropali.

Posebnost slovenskega prostora je bila **črna vojska**, ki so jo Habsburžani ustanovili, da bi zavrnilo turško nevarnost. V seznamih so popisali prebivalstvo in kmetom določili vojaško obveznost. Tako je bilo določeno, koliko kmetij mora oborožiti enega kmeta in ga poslati na vojaško službo. To je bilo za kmečko prebivalstvo veliko breme, ko pa je prišlo do kmečkih uporov in so kmetje izkoristili svoje vojaške izkušnje, je postalo nevarno tudi za plemiče. Leta 1578 je bila zato črna vojska prepovedana, kmetje so se morali razorožiti.

TURŠKI VPADI NA SLOVENSKO OZEMLJE

Turki so vpadali v slovenske dežele v 15. in 16. stoletju, vendar jih niso nikoli osvojili. **Prvo obdobje turških vpadov je trajalo od leta 1408 do 1421.** Ti vpadi so bili sporadični z izključno roparskim namenom (rop je poleg materialnih dobrin vključeval tudi ljudi, ki so jih v turškem cesarstvu prodali kot sužnje). Izvajali so jih spahije (konjenica turških fevdalcev) iz Bosne v manjših skupinah. V prvi fazi je bila na Slovenskem prizadeta predvsem Bela krajina. Šlo je za prvo srečanje krščanskega prebivalstva s turškim oziroma muslimanskim na slovenskih tleh.

V obdobju od leta 1421 do leta 1469 na slovenskem ozemlju ni bilo turških vpadov. Razlogov za prenehanje turške dejavnosti je več:

- gre za obdobje vzpona celjske plemiške rodbine, katere zadnji zakoniti potomec Ulrik II. Celjski je bil poročen s sestro turškega sultana Murata (obe sestri sta bili hčeri srbskega despota Brankovića). Ta sorodstvena povezava je verjetno deloma vplivala na prenehanje turških roparskih vpadov na Slovenskem;
- obrambne akcije ogrskega kralja Matije Korvina na Ogrskem in obrambne akcije albanskega fevdalca Đerđa Kastriota Skenderbega so precej zaposlovale turške oborožene sile;
- turška vojaška moč je bila usmerjena v osvajanje utrjenega mesta Bizanca (Istanbul), ki je bil zadnji ostanek prej obsežnega bizantinskega imperija.

Prenehanje turških vpadov ni pomenilo miru za slovenske dežele. To je bil hkrati čas vojn med Celjani in Habsburžani, po izumrtju celjske plemiške rodbine pa vojn za njihovo dediščino.

Drugo obdobje turških vpadov je trajalo od leta 1469 do leta 1483. To je čas najsilovitejših vpadov na Slovensko. Namen spahij in akindžij je bil dežele izropati, gospodarsko izčrpati in jih potem okupirati. Vpadi so prizadeli Kranjsko, Štajersko, Koroško, pa tudi Goriško, čez katero so Turki vpadali v Furlanijo, kjer so vodili vojne z Benetkami.

V letih 1520 do 1655 je bilo tretje obdobje turških vpadov v slovenske dežele. V tem obdobju se je socialna struktura vpadnikov spremenila. Vpade so izvajali številčno majhni oddelki martolozov. Hkrati pa so v tem obdobju na Štajerskem prvič videli tudi glavino turške

Turki so v slovenske dežele vpadali v 15. in 16. stoletju, vendar jih zaradi uspešne obrambe niso nikoli osvojili. Slovenske dežele so ustavile prodiranje Turkov v Evropo.

vojske, ki se je leta 1532 čez slovensko ozemlje premikala na Dunaj pod poveljstvom sultana Sulejmana. Po bitki pri Mohaču, ko so Turki okupirali večino Ogrske, je grozila večja nevarnost tudi našim deželam, v katerih so začeli uresničevati pospešene obrambne ukrepe.

BITKA PRI SISKU

Bitka pri Sisku se je v slovenski zgodovinski spomin vtisnila kot zmaga Slovencev nad Turki, ker so po njej prenehali turški vpadi v slovenske dežele. Bitka je potekala leta 1593, zmagala je krščanska stran, kljub temu da je Hasan paša zbral vojsko iz vsega bosenskega pašaluka in z njo oblegal trdnjavo Sisak. Krščanska vojska je oblikovala deblokadne enote, ki so obsegale slovenske, hrvaške, nemške in ogrske vojaške enote. Andrej Turjaški (Andreas Auersperg) je vodil arkebuzirje, ki so se še posebej odlikovali z uspešnimi akcijami. Turška vojska je zato prenehala z obleganjem in se spustila v beg. Za bežočo vojsko je ostal celoten vojaški tabor, tako da je bil plen zmagovalcev bogat: topovi,

ladje, strelivo, truplo Hasan paše. Zmago je krščanska stran glasno proslavila. Sprožil se je propagandni stroj, ki ga je obvladovala katoliška cerkev: zahvalne maše, pritrkavanja cerkvenih zvonov, zahvalne molitve in procesije, gradnja kapelic, iz obleke Hasan paše so sešili mašni plašč, da bi prikazali simbolno zmago krščanstva nad islamom. Po tej vojni so Habsburžani ustvarili trajno ravnotežje sil proti osmanskemu cesarstvu, za slovenske dežele pa je bilo konec turške nevarnosti.

Pomen zmage nad Turki: slovenske dežele so ohranile kulturno sorodnost z drugimi deželami zahodne Evrope.

Turška vojska je veljala v 14. in 15. stoletju za elitno organizirano, opremljeno in oboroženo vojsko. Za razumevanje problematike turških vpadov so pomembni predvsem nekateri pojmi, ki se nanašajo na to vojsko:

AKINDŽIJE – lahka konjenica, sestavljena z na hitro zbranimi jezdec, željnimi predvsem plena. Z vpadi in pustošenji v sovražnih deželah je pripravljala turška osvajanja (Turki in domače poljedelsko prebivalstvo na Balkanu).

MARTOLOZI – pripadniki posebnega rodu turške vojske, oddelki obmejnih čet. Na začetku so bili predvsem kristjani, pozneje pa muslimani. Stražili so prelaze in nevarne poti, opravljali obveščevalno službo, vpadali in ropali v manjših skupinah po sosednjih sovražnih ozemljih.

HARAMBAŠA – poveljnik martolozov.

JANIČARJI – elitni korpus vojakov turškega sultana. Novačili so vojne ujetnike, pozneje pa so z devširmo vzeli najsposobnejše otroke sultanovih podanikov in jih pomuslimanili. Služili so kot vojaki v pehoti. Najsposobnejši so prišli v civilno upravo in imeli močan politični vpliv.

PROTITURŠKA OBRAMBNA ORGANIZACIJA

Na začetku je bilo slovensko kmečko prebivalstvo v obrambi pred turškimi vpadniki prepuščeno samo sebi, zato se je začela samozaščitna dejavnost slovenskega kmečkega prebivalstva. Kmetje so okoli cerkev na dvignjenih pobočjih gradili obzidja. Tem gradnjam pravimo tabori in so posebnost slovenske arhitekture.

Pozneje so turški vpadi postali nevarni tudi za plemiški sloj, tako da so Habsburžani začeli izvajati številne obrambne ukrepe. Hkrati pa je bila obramba pred Turki zasebna stvar Habsburžanov, saj finančno niso dobili podpore niti od papeža niti od drugih evropskih vladarjev. Obramba pred turško nevarnostjo je bila v celoti financirana iz dežel Notranje Avstrije (Štajerska, Koroška, Kranjska, Goriška).

Obrambni ukrepi so obsegali:

- uvajanje signalne organizacije za usklajeno delovanje kresov, topovskega streljanja in širjenja informacij prek slov (turški glasi);
- oblikovanje sistema utrd na Hrvaškem – Vojna krajina. Utrdbe so imele stalne vojaške postojanke vojakov plačancev, ki so bili večinoma srbskega porekla (srbski begunci pred Turki – uskoki). Herbert Auersperg (Turjaški) je bil poveljnik vojne krajine.

Zaledni ukrepi:

- organizacija skladiščno-transportne mreže, urejena nabava živil, klavne živine, krme, povečana izdelava orožja, oklepov, topov, smodnika;
- izdani so bili posebni zakoni – obrambni redi, ki so v deželah uvajali obrambne ukrepe. Na podlagi teh se je začel tudi popis prebivalstva za naborniško vojaško službo. Nevarnost je bila tako huda, da so poleg plemiške in najemniške vojske organizirali tudi črno vojsko, ki je bila kmečka vojska pehote. Kmečka vojska je bila posebnost naših dežel in je druge evropske dežele ne poznajo (zakaj?);
- organizirana je bila obveščevalna in protiobveščevalna služba (zlasti uskoki so lahko delovali na turškem ozemlju, saj so poznali jezik lokalnih prebivalcev in bili z njimi tudi v sorodu);
- uvedeni so bili ukrepi protiturške propagandne dejavnosti, katerih nosilec je bila zlasti cerkev: verska gorečnost, patriotska zavest z močnim ideološkim ozadjem, mitologizacija turške nevarnosti;
- vojaška organizacija je temeljila na meddeželnem vojnem svetu, ki je bil vrhovni vojaški poveljnik za meddeželno vojaško koordinacijo, temu je bil podrejen deželni glavar (general), ki je imel svojega namestnika, njemu pa je bil podrejen deželni vojni svet (stotniki).

Izjemno uspešen vojaški poveljnik (general) je bil Ivan Kacijanar, deželni glavar Kranjske.

OBRAMBA SLOVENSКИH MEST

Zaradi obrambe pred turškimi vpadi so bili v 15. stoletju mnogi trgi povzdignjeni v mesta, saj so s tem pridobili pravico do gradnje obzidja, ki je kot trgi niso imeli. Takšni primeri so bili Krško, Kočevje, Višnja Gora, Lož in Radovljica. Mesta so za gradnjo obzidij in utrjenih stolpov najemala italijanske gradbene strokovnjake, ki so upoštevali renesančne fortifikacijske doktrine. Po tej doktrini je bila idealna mestna tvorba pravokotne oblike s stolpi na robovih obzidja, ki so imeli ploščadi in line za težke topove. Zaradi gradnje bastionov, vodnih jarkov, nasipov in renesančnih obzidij, ki so prenesla tudi obstreljevanje iz težkih topov, so morali meščani prispevati precejšnja finančna sredstva, hkrati pa so bili utrdbeni sistemi po vpadih pogosto močno poškodovani, tako da jih je bilo treba nenehno obnavljati.

POSLEDICE TURŠKIH VPADOV

- Gospodarsko nazadovanje.
- Pustote ob vpadnicah (popolnoma izpraznjena območja ob poteh, po katerih so vpadali Turki).
- Militarizacija družbe (celotno družbeno življenje je bilo usmerjeno v vojaškoobrambne namene).
- Tabori (posebnost slovenske arhitekture).
- Dajatvena preobremenjenost kmečkega prebivalstva, zaradi katere je prišlo do kmečkih uporov.
- Mitologizacija turške nevarnosti (beseda Turek postane psovka, prikazovanje Turkov kot pojma zla).

Strategija turških osvajanj novih ozemelj je obsegala tri časovno zaporedne faze:

- 1. sporadično ropanje,*
- 2. dolgotrajnejši vpadi v deželo, ropanje, ki je imelo za namen izčrpati deželo,*
- 3. okupacija in priključitev dežele turškemu cesarstvu.*

KMEČKI UPORI NA SLOVENSKEM

Kmečki upori na Slovenskem so potekali že od 9. do 11. stoletja, ko je po razpadu Karantanije in Karniole nastajal fevdalizem in so svobodni kmetje postajali tlačani, podložniki. Od 11. do 15. stoletja kmečkih uporov ni bilo. To je bilo obdobje, ko so fevdalci kolonizirali zemljo, ki so jo imeli v fevdu, in je bilo v njihovem interesu, da na izpraznjena območja pripeljejo čim več kmetov. Ker je kmečkega prebivalstva primanjkovalo, so zemljiški gospodje z njim bolje ravnali.

Klasični kmečki upori so na Slovenskem potekali v **15. in 16. stoletju**. To je bil čas visokih kmečkih bremen zaradi turških vpadov in zaradi medsebojnega bojevanja fevdalcev. Kmetje so bili oboroženi in imeli iz spopadov s Turki vojaške izkušnje, davki so naraščali, gosposka je imela okruten odnos do podložnih kmetov (število prebivalstva je naraslo, pustot ni bilo več, časi srednjeveške kolonizacije, ko so bili kmetje cenjena dobrina, so minili), draginja je bila vedno večja, fevdalci so kmetom prepovedali trgovati, saj je bila kmečka trgovina konkurenčna, kmetje so bili nezadovoljni tudi zaradi nasilnega ravnanja najemniških vojakov z lokalnimi prebivalci, bili so v težkem položaju zaradi slabih letin, lakote, kuge, turških vpadov ter ropanja in potresov.

Kmečka uporniška vojska je bila oborožena z orožjem, ki so ga imeli kmetje iz bojev proti Turkom. Na začetku je bila kmečka vojska slabo organizirana, med upornimi območji je bila slaba povezava. Kmetje so imeli iz bojev proti Turkom vojaške izkušnje, ki so jih v bojih proti svojim fevdalnim gospodom in njihovim najemnikom dobro uporabili. Kmečki upori so bili dejanja iz obupa. Kmetje iz težkega položaja, v katerem so bili, niso videli rešitve.

Kmečki upor na slovenskem Koroškem je bil prvi večji kmečki upor na Slovenskem. Izbruhnil je leta 1478. Kmetje so se povezali v kmečko zvezo, ki je od gosposke zahtevala nižje dajatve, sami so hoteli urejati odnose z vladarjem, prevzeti sodno oblast in namesto dragih najemnikov braniti deželo pred Turki. V času, ko je bil upor, je prišlo do turškega vpada, tako da so upor zadušili kar Turki. Po njem se je gospoda kruto znesla nad kmeti.

Vseslovenski kmečki upor je leta 1515 zajel večino današnjega slovenskega ozemlja. Kmetje so organizirali kmečke zveze na Tolminskem, Kobariskem, Gorenjskem, Kočevskem, Dolenjskem in Štajerskem. Prirejali so množična zborovanja in obračunavali s plemstvom, osvajali so gradove. Sestavili so seznam zahtev, med katerimi je bila tudi zahteva po stari pravdi (zaveze, zapisane v starih urbarjih). Plemstvo je upor zatrl.

Hrvaško-slovenski kmečki upor je izbruhnil leta 1573 in bil programsko, organizacijsko in vojaško najbolje pripravljen. Zajel je območje Hrvaškega Zagorja in Štajerske. Vodja upora je bil Ambrož Gubec, vojaški poveljnik kmečke vojske pa Ilija Gregorić. Kmetje so nameravali v Zagrebu sami ustanoviti cesarsko najemništvo in sami pobirati davke za cesarja, sami bi skrbeli tudi za Vojno krajino. Krajišniki in plemstvo so upor zatrli.

Poleg naštetih velikih kmečkih uporov so bili še drugi, v katerih so se slovenski kmetje bojevali proti plemstvu. Zadnji je bil leta 1848, ko je bil fevdalizem dokončno odpravljen. Z odpravo fevdalizma so kmečki upori prenehali. Skupno vsem uporom je, da je gosposka kmečko vojsko premagala, čemur je sledilo kruto kaznovanje upornih kmetov. Načela kaznovanja v tem obdobju so bila, da je temeljilo na spektaklu, ta pa na zastraševanju. Gosposka je prikazovala javno mučenje kmetov, njihova trupla pa

v opozorilo drugim pustila obešena na drevesih. Ambroža Gubca so simbolično kronali z razbeljenim pasjim nagobčnikom, da bi kmečkemu prebivalstvu pokazali, kaj se lahko zgodi kmečkemu kralju.

VOJAŠKA ORGANIZACIJA V 18. IN 19. STOLETJU

Vojaški strokovnjaki so v 18. stoletju začeli razmišljati, kako organizirati ljudstvo v nacionalno armado, kako omogočiti lažje premikanje in vodenje vojske in kako geometrično razporejati vojaške enote. Vojaško enoto so želeli oblikovati v tako imenovani stroj mnogih delov, ki naj bi sestavljali učinkovit aparat. Vsakega posameznika znotraj njega pa je bilo treba kar najbolje uporabiti.

Rešitev vprašanja organiziranja množične armade so našli v ukrepih za discipliniranje posameznikov in v ukrepih za nadzorovanje njihove dejavnosti. Arhitekturno so ga rešili z zidanjem kasarn. Z odločitvijo, da zaprejo vojsko v kasarne, so preprečili potepuštvo, ropanje in nasilje nad domačim prebivalstvom, dezertiranje, hkrati pa so boljše nadzorovali tudi stroške za vojsko. Častniki so v kasarnah zahtevali red in disciplino. Vsak vojak je imel določeno mesto, neprestano pa so preverjali tudi njegovo prisotnost in vedenje. Ustanavljali so registre, popisovali posameznike, orožje in druga sredstva. Uvedeno je bilo načelo delavnosti. Vojake je bilo treba navaditi na hitro in dobro izvrševanje operacij. Pritisk nadzorujočih je zagotovil vestno delo in urjenje. Tudi v vojašnicah in v vojski nasploh je bilo uvedeno načelo koristne izrabe časa. Enote so morale upoštevati urnike, ki so olajšali njihov nadzor. Pripravljene so bile podrobni predpisi o uporabi orožja, o korakanju itn. Posledica novega načina razmišljanja je bila, da so postali vojaki nadomestljivi, pomembno je bilo mesto, ki so ga zasedali v vojaškem ustroju, ne pa njihov pogum. V takšni organizaciji ni bilo več v ospredju individualno junaštvo, odliki sta postala pokorščina in podrejanje ukazom. Uveden je bil natančen sistem poveljevanja, v katerem je postal ukaz signal in ne več razlaga. Nepokorščina in obotavljanje sta postala zločin. Taktika je postala temelj znanosti o vojni, kajti v novih razmerah je bilo najpomembneje obvladati množico, sestavljati čete, jih premikati in razvrščati za boj.

Hkrati z novimi načeli pa se je uveljavilo tudi protislovje: vojska je postala načelo za ohranjanje miru. Tolpe vojaških najemnikov, ki so ropale po deželi in izvajale nasilje nad lokalnim prebivalstvom, so postale preteklost. Disciplinirana vojska je veljala kot zagotovilo za mir v državi in za varnost države pred sosedi.

V 18. stoletju so se uveljavila načela organiziranja množičnih armad, ki so temeljila na discipliniranju vojakov in ustanavljanju vojašnic.

NAPOLEONOVA VOJSKA

Napoleon je bil vojskovodja, ki je učinkovito združil nov način razmišljanja o vojaški organizaciji. Organiziral je množično vojsko nabornikov, ki po številčnosti ni imela tekmeča v Evropi. Številčnost in odlična organiziranost sta imeli močan psihološki učinek na nasprotnike. Vojake znotraj nje je motivacijsko povezoval boj za ideje francoske revolucije, med katerimi je bila tudi ideja oboroženega bratstva francoskega naroda. Prav nacionalna ideja je dajala močan motivacijski naboj Napoleonovi vojski. Vojsko je razdelil v korpuse (25.000 – 30.000 vojakov), ki so izvajali hitre taktične premike na bojišču, kljub temu, da je večinoma šlo za pehoto. Vojaške enote so bile sposobne hitro preiti iz razvlečene fronte v koncentracijo sil. Napoleon je razvil gibljiv preskrbovalni logistični sistem, ki je ključno pripomogel k ofenzivnim uspehom francoske vojske na tujih ozemljih (na tujem ozemlju se je vojska preskrbovala s pridelki tujih dežel). Odlika te vojske so bile še dobre informacijske zveze, značilnost pa je bilo tudi hitro napredovanje častnikov, ki so se izkazali na bojišču, tudi v generalske in maršalske nazive. Na osvojenih območjih so Francozi poskrbeli za izkoriščanje prebivalstva, pobiranje davkov in razpostavljanje vojaških oporišč.

TEREZIJANSKE REFORME AVSTRIJSKE VOJSKE

Nesposobnost avstrijske vojske v nasledstveni vojni je Marijo Terezijo spodbudila k obsežnim spremembam vojaške službe. Vojska je postala simbol stroge discipline, za najmanjše disciplinske prekrške so veljale stroge kazni. Uvedeno je bilo obvezno služenje vojske, ki je bilo v začetku celo dosmrtno, nato pa so ga zniževali do še znosnih sedem let. Največkrat so na nabor klicali le nižje sloje v mestih in na kmetih. Za vojaške potrebe so pripravili kartografsko izmero in natančne ter podatkovno bogate zemljevide celotnega habsburškega ozemlja, ki pa so ostali strogo varovana vojaška tajnost.

ILIRSKÉ PROVINCE (1809 – 1813)

Leta 1797 je francoska vojska v bojih z Avstrijo prvič osvojila tudi del našega ozemlja. Ob tretji osvojitvi leta 1809 – po bleščeči francoski zmagi pri Wagramu (vzhodno od Dunaja) in podpisu miru v Schönbrunnu - se je Napoleon odločil za ustanovitev nove države. Imenoval jo je Ilirske province in jo geografsko zelo nenavadno oblikoval: segala je od zgornje Drave na severu do obal Črne gore, večinoma ob obali, in segla tudi v osrednjo Slovenijo. Glavno mesto je bila Ljubljana. Province so bile direktno podrejene francoski vladi v Parizu in imele francosko zastavo in cesarski grb.

Napoleon je na položaj generalnega guvernerja zaporedoma imenoval tri osebe z visokim vojaškim činom prav zaradi strateškega pomena nove državne tvorbe: maršala Marmonta in Bernadotta ter generala Junota. Ilirske province so obstajale do leta 1813, ko je bil Napoleon poražen v Bitki narodov pri Leipzigu in si je Avstrija to ozemlje ponovno priključila.

Vzroki za nastanek Ilirskih provinc so bili vojaškostrateškega pomena: Napoleon je hotel gospodarsko oslabiti Avstrijo in ji onemogočiti dostop do Jadrana ter tako stopnjevati celinsko zaporo Anglije

Kmečko prebivalstvo je zaradi visokih davkov imelo francosko gospostvo za okupatorje, nad novimi oblastniki pa so se navduševali nekateri slovenski intelektualci (Valentin Vodnik) zaradi francoskih reform fevdalnega sistema in uvajanja elementov sodobne meščanske ureditve. Francoska vojska je v provincah izvajala tudi nabor lokalnega prebivalstva, tako da so se nekateri slovenski vojaki v okviru tako imenovanega Ilirskega polka udeležili Napoleonovega pohoda na Rusijo.

RAZVOJ SLOVENSKEGA NARODA V 19. STOLETJU

Nacionalna gibanja so se v Evropi množično razširila šele v 19. stoletju. Šele v tem obdobju so se evropski narodi zavedeli svoje samobitnosti in se začeli zavzemati za združitev v nacionalne države. Posledica zavzemanj je bila velika sprememba političnega zemljevida Evrope v drugi polovici 19. stoletja (združitev Italije, združitev Nemčije).

Narodno gibanje se je na Slovenskem med širšimi množicami razširilo prav tako v drugi polovici 19. stoletja kot drugje po Evropi. Pred tem se pojavi zavest pripadnosti slovenskemu narodu med nekaterimi intelektualci oziroma med delom družbene elite. Govorimo o slovenskih narodnih buditeljih. Slovenski protestantski pisci so tako prispevali k širjenju pisane slovenske besede, nad slovenstvom se je navduševal Valentin Vodnik, slovenski romantiki, zlasti France Prešeren, pa so pokazali slovenskemu narodu njegovo posebno narodno preteklost. Zanimanje za jezikovna, narodopisna in zgodovinska vprašanja sta močno omejevala cenzura in policijski nadzor avstrijske države. Narodne ideje so bile namreč za obstoječi režim nevarne, saj bi lahko spodbudile zavzemanje za nacionalno državo.

Za slovenski narod je bilo ključno leto 1848, ki ga imenujemo tudi pomlad narodov. To je bilo leto množičnega zavzemanja za narodne ideje. Na Dunaju je prišlo do revolucije, v kateri so revolucionarji zahtevali odpravo fevdalnega sistema. Posledično pa je prišlo do

V 19. stoletju je na Slovenskem prejšnjo zavest pripadnosti deželam zamenjala slovenska narodna zavest. Leta 1848 je nastal prvi slovenski narodni program Zedinjena Slovenija.

revolucionarnega vrenja tudi v slovenskih mestih, zlasti v Ljubljani, kjer so meščani oblikovali narodno stražo. Pojavili so se tudi kmečki upori, v katerih so kmetje obračunali z zemljiško gospodo in zahtevali odpravo fevdalizma. Najpomembnejše pa se je za Slovence dogajalo prav na Dunaju, kjer je bila zbrana intelektualna elita slovenskega naroda. Na Dunaju so se zbrali slovenski študentje in intelektualci, ki so na čelu z Matijo Majarjem sestavili narodni program Zedinjena Slovenija, ter sprožili množično podpisovanje peticije v slovenskih deželah za Zedinjeno Slovenijo. V tem programu so Slovenci zahtevali združitev vseh Slovencev v eno državo Slovenijo v okviru Habsburške monarhije.

Leta 1848 se je pojavila tudi slovenska tribarvnica, ki je vključevala panslavistične barve: belo, modro in rdečo.

V drugi polovici 19. stoletja se je pojavila množična agitacija za slovensko narodno idejo najprej v organizaciji čitalnic, pozneje pa še množičnejših taborov. Čitalnice so bile kulturne salonske prireditve slovenskega meščanstva, tabori pa so bili množična zborovanja na prostem, kjer so slovenski politiki in govorniki navduševali ljudske množice za slovenske ideje.

Na Slovenskem v 19. stoletju poleg privrženosti slovenski narodni ideji najdemo tudi ilirske ideje. Pri ilirizmu je šlo namreč za južnoslovansko narodnopolitično in književno kulturno gibanje, ki je nastalo iz panslavistične ideje. Gre za zamisel o slovanski avtohtonosti na Balkanu (ilirski oziroma južnoslovanski). Ta napačna zamisel je zaradi političnih vzrokov doživljala tako imenovani razcvet zlasti na Hrvaškem. Med Slovenci je bil zagovornik ideje Matija Majar.

SLOVENCİ V PRVI SVETOVNI VOJNI

Glavni vzrok za izbruh prve svetovne vojne je bil imperializem centralnih sil (Nemčija, Avstro-Ogrska, Italija), ki so izpadle iz procesa kolonialne delitve sveta, saj je ta potekala takrat, ko te države še niso obstajale. Hiter industrijski razvoj centralnih sil v 19. stoletju in združitev Nemčije in Italije ter nastanek Avstro-Ogrske (1867) je povzročil, da so se tudi te države pojavile kot tekmičnice velikim kolonialnim imperijem (Velika Britanija, Francija, Rusija), v katerih so velike kolonialne države izkoriščale kolonije kot vir surovin, poceni delovne sile in trg. K izbruhu svetovnega spopada so prispevali tudi nacionalizem, ki se je v Evropi razvil v 19. stoletju, nemški in avstrijski militarizem, ki pomeni velik vpliv generalov na politiko, ter oboroževalna tekma. Izoblikovala sta se dva tabora: centralne sile (srednja Evropa) in antantne sile (antante cordiale pomeni francoska srčna zveza).

Evropa je postala obsežno bojišče, razdeljeno na več front. Zahodna fronta je potekala od obal Severnega morja do švicarske meje, na njej pa sta si stali nasproti francosko-angleška in nemška vojska. **Vzhodna fronta**, kjer se je ruska armada spopadla z avstro-ogrsko vojsko v Galiciji ter nemško v Vzhodni Prusiji, je potekala od Baltika do romunske meje. Drugo avstro-ogrsko bojišče je bila balkanska fronta proti Srbiji. V vojno sta vstopili tudi Japonska (na strani antante) in Turčija (na strani centralnih sil), nastale so nove fronte: črnomska in kavkaška, fronte v Mezopotamiji, v Palestini in Siriji. Avgusta leta 1916 je nastala nova fronta na balkanskem bojišču, to je **solunska fronta**, kjer so se vojskovale armade združenih antantnih sil proti Bolgariji. Vojna se je prenesla tudi v kolonije in tako dobila svetovne razsežnosti, ki jih je aprila 1917 potrdil še vstop ZDA v vojno. Prva svetovna vojna se je končala s kapitulacijo Nemčije 11. novembra 1918. V njej je sodelovalo 36 od takratnih 54 držav na svetu, ki so mobilizirale okoli 70 milijonov vojakov, od katerih je bilo 10 milijonov ubitih.

Preden sta obe strani vstopili v spopad, sta izdelali vojne načrte. Najbolj znan je nemški vojni načrt, ki je bil popravek starega vojnega načrta generala von Schlieffna iz leta 1905. Ta načrt pa je bil leta 1914 že zastarel, saj se je politični položaj že precej spremenil. Načrt je predvideval, da bo Nemčija izvedla bliskovito vojno na zahodu, in sicer čez države Beneluksa v Francijo. Pričakovalo se je, da se države Beneluksa ne bodo branile in bo tako nemška vojska hitro prodrla do Pariza. Šele po porazu Francije bi Nemčija začela s spopadi z Rusijo, za katero se je pričakovalo, da bo izvajala le počasno mobilizacijo. Dejansko pa je Rusija v začetku vojne leta 1914 izvedla mobilizacijo veliko hitreje, saj je imela s pomočjo francoskih kreditov vzpostavljeno močno železniško omrežje. Nemški načrt je predvideval tudi, da bo Velika Britanija nevtralna in bo Italija na strani centralnih sil. Dejansko pa je Velika Britanija že v začetku vstopila v vojno na strani Francije, Italija pa je kljub zavezujočemu dogovoru s centralnimi silami razglasila nevtralnost. Nemški načrt je predvideval, da bo vojna trajala le nekaj mesecev in se je pokazal kot neučinkovit. Prednost francoskega vojnega načrta je bila, da je dopuščal več možnosti za odločanje glede nastalih razmer, ki se bodo izoblikovale v vojni, tudi zaradi belgijske neznanke. Hkrati je bila slabost tega načrta, da je vnaprej predvideval hitro in ofenzivno francosko zmago, nemškega načrta pa ni upošteval kot resnega. Avstro-Ogrska je načrtovala, da bo njeno glavno bojišče proti Rusiji, na srbsko bojišče pa bi poslala le pomožne enote. Ruski vojni načrt je predvideval različico G, v kateri bi bil glavni nasprotnik Nemčija, in različico A, v kateri bi bila glavni nasprotnik Avstro-Ogrska. Srbski vojni načrt je bil v celoti defenziven in obrambne narave, saj je bila Srbija po balkanskih vojnah izčrpana in še ni izkoristila novih pridobitev.

Povod za začetek prve svetovne vojne je bil atentat na avstrijskega prestolonaslednika Franca Ferdinanda v Sarajevu na srbski praznik Vidov dan, 28. junija 1914. Atentat je izvedel Gavrilo Princip, član nacionalistične tajne organizacije Mlada Bosna, ki se je zavzemala za velikosrbske ideje. Mlado

Bosno so podpirale nekatere organizacije iz Srbije (tajna oficirska organizacija Ujedinjenje ili smrt), ne pa srbska vlada. Za Avstro-Ogrsko je bil atentat idealna priložnost za začetek vojne s Srbijo, zato je srbsko vlado obtožila krivde za atentat in ji postavila ultimatum. Zahteve, ki so kršile njeno državno suverenost, je Srbija zavrnila. 28. julija 1914 je Avstro-Ogrska napovedala vojno Srbiji. Tej vojni napovedi pa so po domino efektu sledile še druge vojne napovedi (Nemčija je napovedala vojno Rusiji, Franciji, Avstro-Ogrska Rusiji itn.).

FRONTALNO VOJSKOVANJE

To je bila pozicijska vojna, vojna strelskih jarkov in ustaljenih front. Strelski jarki so star vojaški izum, toda v prvi svetovni vojni so postali simbol svetovnega spopada. Vojaški strategji so načrtovali manevrsko vojno, v kateri naj bi bil strelski jarek le obrambni element. Toda na zahodni fronti so se morali zavezniki vkopati, da bi se zavarovali pred nemškimi napadi in sprva začasen položaj je prešel v trajnega. Pokazalo se je namreč, da so obrambna orožja (strelski jarki ojačani z bodečo žico, topništvo) učinkovitejša od napadalnega (napadi konjenice in pehote v spremstvu topniškega obstreljevanja). Tako sta nastala dva vzporedna sistema strelskih jarkov, dva nasproti si stoječa obrambna sistema. Strelski jarki so bili skrivnosten labirint poveljniških mest, skladišč hrane in materiala, postaj prve pomoči, kuhinj, topov in drugega orožja, globokih zaklonišč, strelskih lin, razširjenih mest za metanje ročnih granat, opazovalnic itn. Bili so središče življenja in bojevanja, spanja in počitka, smrti, žalosti in trpljenja. Vojno skupnost je urejala vojaška disciplina, oskrbovala vojna industrija in je bila s preostalim delom države in sorodniki povezana s propagando, predvsem pa z neštetiimi pismi, razglednicami in dopisnicami, ki so bile vse strogo cenzurirane. Vojake v jarkih je združeval strah pred smrtjo, ki je grozila iz zraka, v obliki bomb, granat, šrapnelov ali plina; prihajala je tudi v obliki infekcij, slabo zdravljenih ran in različnih bolezni, ki so jih raznašali paraziti, podgane in so bile posledica slabih higienskih razmer. V rovih in jarkih so vojaki izgubljali občutek za prostor, letne čase, nadomeščali so jih vidni in zvočni znaki vojne, kar je povzročalo izgubo zavesti, nevrozo in norost. Odnos med mrtvim in živim se je spremenil, ne le zaradi njunega nenehnega sožitja, temveč zaradi usmiljenja, gnusa in groze, ki ga je vzbujalo truplo, hkrati pa je mrtvi v bojni zmedii živemu dal zaklon in zaščito.

Frontalno vojskovanje pomeni bojevanje na stabiliziranih frontah strateškega obsega. Njegovo nasprotje je manevrsko vojskovanje.

Rodovi v prvi svetovni vojni so bili pehota, artilerija, konjenica in mornarica. Zvezo so enote na začetku vzpostavljale z golobi, s psi kot prenašalci sporočil, predvsem pa s telefonsko zvezo, saj se je radijska še razvijala. Zelo pomembno vlogo je imela logistika, saj je bilo treba množico vojakov na fronti oskrbovati s hrano, pijačo, opremo, orožjem itn.

V prvi svetovni vojni so bile izdelane številne **nove vrste orožja**:

- izvidniška letala (posebej opremljena za opazovanje določenih ciljev iz zraka),
- lovska letala (oborožena predvsem z lažjim orožjem, kot so mitraljezi in puškomitraljezi),
- bombniška letala (se pojavijo, ko letalom povečajo nosilnost in jih opremijo z napravami za nošenje in spuščanje bomb ter z napravami za ciljanje objektov na kopnem ali morju),

Razlogi za ustalitev front so bili, da se je artilerijsko/topniško orožje, na katerem je bil poudarek, pokazalo kot defenzivno, z majhno učinkovitostjo v napadu in težavno za hiter premik. Hkrati so se države z vsemi silami spopadle že na začetku vojne, razmerje sil pa je pokazalo, da nobena stran v spopadu ni dovolj močna, da bi prebila fronto.

- baloni (izvidniški pomen, pomanjkljivost: nimajo lastnega pogona in lebdi v zraku ali so privezani, s posadko na kopnem se sporazumevajo z barvnimi zastavicami, s telefonsko ali radijsko zvezo). Med vojno so balone zaradi vedno boljših letal začeli ukinjati,
- zrakoplovi (razvili so jih iz balonov, tako da so jim dali elipsasto obliko in lasten pogon. Uporabljali so jih za izvidovanje in bombardiranje),
- bojni strupeni plini (najprej odkrijejo Nemci klor),
- tanki,
- podmornice,
- mitraljezi,
- metalci ognja,
- minometi,
- plinometi itn.

Med vojaškimi formacijami prve svetovne vojne je bil polk ali regiment najvišja enota nespremenljive sestave (3000 do 4000 mož), najvišja enota pa je bila armada.

Topništvo je imelo ključno vlogo v prvi svetovni vojni in je povzročilo tudi največ človeških žrtev. Medtem ko je bilo 23 odstotkov vojakov žrtev pušk in mitraljezov, je bilo kar 67 odstotkov žrtev eksplozij granat, min in ročnih bomb. Osnovne zvrsti topniškega orožja so bile:

- **TOPOVI (dolga cev, velika začetna hitrost granat, velik domet in velika prebojna moč, namenjeni za neposredno obstreljevanje nasprotnikovih položajev, natančnejši od havbic, ker imajo daljšo cev);**
- **HAVBICE (namenjene za obstreljevanje zakritih in bolj oddaljenih ciljev, cev daljša kot pri minometu in krajša kot pri topu, strma krivulja streljanja – cilji za topografskimi ovirami);**
- **MOŽNARJI (namenjeni za obstreljevanje zakritih ciljev in za rušenje večjih utrjenih objektov, kratke cevi zelo velikega kalibra, strelni kot je skoraj vertikalni, njihovo vlogo so pozneje prevzela bombniška letala).**

Prva svetovna vojna je povzročila velike spremembe v **zaledju**. Celotno življenje je bilo usmerjeno v proizvodnjo orožja, hrane in obleke za fronto. V tovarnah je primanjkovalo moške delovne sile, ki je bila večinoma mobilizirana, zato so delovna mesta množično začele prevzemati ženske. Celotno nacionalno gospodarstvo je bilo usmerjeno v vojno, zato govorimo o militarizaciji družbe, ki jo je v veliki meri podpirala propaganda. Ključna informacijska množična občila so bili časopisi in pošta, ki je prevažala velike količine pisem. S pomočjo časopisov in pisemske cenzure je državna oblast ustvarila novo resnico v propagandne namene. Prva svetovna vojna je pomenila tudi konec denarne stabilnosti v Evropi. Pojavila se je velika inflacija. V zadnjem letu vojne je bilo pomanjkanje tako hudo, da je tako na fronti kot v zaledju prevladovala lakota.

AVSTRO-OGRSKA ARMADA

Avstro-Ogrska je leta 1868 uvedla splošno vojaško obveznost. Ta je obsegala tri do štiri leta (mornarica) aktivnega služenja v cesarski vojaški službi, preostanek do dvanajst let pa bi služili v rezervi. Leta 1912 je bil vojaški rok v kopenski vojski skrajšan na dve leti.

Politično udejstvovanje je bilo vojakom in oficirjem prepovedano. Vojak ni smel biti član političnih društev, ni se smel udeleževati javnih shodov in demonstracij. Vojaške osebe niso smele izdajati časopisov in drugih vrst tiska ter kritično pisati o vojaških zadevah. Politična neudeležba je bila za avstro-ogrsko vojsko poglobitnega pomena, saj je bila njena glavna dolžnost zagotavljati bojno

pripravljenost, ne pa ustvarjati javno mnenje. Še posebej je to veljalo v vojni. V vojski niso zaupali nacionalnim in socialističnim časopisom, od leta 1917 je bilo vojakom celo prepovedano, da bi se kot gledalci udeležili političnega zborovanja. Nasprotnik je ravnal obratno in učinkovito posredoval politične ideje sebi v prid, razglašal je novo družbeno in nacionalno ureditev kot svoj veliki cilj.

Pripadniki avstro-ogrske vojske so cesarju prisegli osebno, torej je bila to cesarjeva vojska. Cesar je bil povezovalac med avstrijskim in ogrskim delom države in bil najvišja vojaška oblast. Vojska pa je bila eden od treh vzvodov monarhove in ne ljudske oblasti. Zato avstro-ogrske čete niso prisegale na ustavo, temveč vedno le cesarju. Avstro-ogrska armada ni bila samo tradicionalna armada, temveč je bila kot nadsacionalna sila tudi najmočnejša opora monarhije in posebej monarha, cesarja.

Kljub monarhičnemu načelu je skušala vojska razvijati avstrijski patriotizem. Med oficirskim kadrom so prevladovali Nemci. Poveljevalni jezik je bil nemški, pogovorni pa jezik prevladujočega naroda v enoti. Glavna težava vojske je bila, da je bila narodnostno zelo raznolika, zato ni mogla uveljaviti avstrijskega patriotizma, saj je ta med narodi, ki niso bili nemški, povzročal celo odpor. Motivacijsko je to dejstvo moč vojske slabilo, vendar je v večji meri prišlo do izraza šele v zadnjih dveh letih prve svetovne vojne.

Mobilizacija je potekala na podlagi razdelitve države v vojaškoteritorialna korpusna območja. Na začetku so polki služili vojaščino na teritoriju, s katerega so bili mobilizirani, pozneje pa so jih zaradi strahu pred narodnimi idejami nenemških narodov prestavili na druga območja. Vojaki, mobilizirani iz slovenskih dežel, so bili tako prestavljeni na nemško govoreča področja. Glavno geslo armade je bilo »Vse za vero, dom, cesarja«. Leta 1914 je bil načelnik generalštaba Conrad von Hötzendorf.

Za dezertstvo je veljala smrtna kazen. Usmrtitev po službenem pravilniku je bila v vojnem času predvsem spektakel ustrahovanja. Ustrelitev je bila kazen tudi za kršitev stražne službe, pa za »prelom vojaške podložnosti« in za vodenje kolektivnega upora. Armada je veljala za posebno vrsto socializacije moških državljanov in je zagotavljala njihov telesni in duhovni dril. Možatost državljanov in njihov družbeni status se je pogosto presojal prav na podlagi njihove sposobnosti podvreči se drilu.

Glavnino avstro-ogrske armade so sestavljale skupne enote **K. u. K.** (Kaiserlich und Königlich), v katerih je bil poveljevalni jezik nemški, pogovorni pa jezik prevladujočega naroda v posameznem polku. Poleg tega je imela armada še **domobranske enote** – avstrijsko (Landwehr) in ogrsko domobranstvo (Honved). Domobranske enote so bile med prvo svetovno vojno preimenovane v strelske. **Črnovojniške enote** so skrbele za službo v zaledju, varovanje skladišč, mostov in drugih komunikacij. Šlo je za avstrijsko in ogrsko črnovojništvo (Landsturm), ki so ga sestavljali starejši obvezniki, stari tudi do 50 let, in obvezniki po prestanih boleznih. Te enote so imele slabo oborožitev, bile so tudi slabše izurjene. Črna vojska je omogočala dodatno militarizacijo obsežnih civilnih področij, predvsem so bili z vključitvijo v »Landsturm« tudi delavci v tovarnah izpostavljeni vojaški disciplini.

Slovenski polki so bili: 17. ljubljanski polk, imenovan tudi **Kranjski Janezi**, mariborski 47. polk, celjski 87. polk, tržaški 97. polk, ljubljanski 2. gorski domobranski (po 1917 pa strelski) polk in mariborski 26. domobranski (po 1917 pa strelski) polk. Ti polki so imeli naborno območje tudi na Slovenskem. Največ Slovencev je bilo prav v 17. ljubljanskem polku, v preostalih pa so prevladovali vojaki drugih narodnosti. Sorazmerno enotna nacionalna sestava polkov je bil dejavnik, ki je prispeval k večji bojni moči enot, kar se je pokazalo predvsem na primeru slovenskih polkov na soški fronti.

SLOVENSKI VOJAKI NA SRBSKEM BOJIŠČU

Motiviranje slovenskih vojakov na srbskem bojišču je temeljilo predvsem na poudarjanju katolicizma, ki je bil tudi glavni razločevalni dejavnik med Slovenci in Srbi. Srbi so bili prikazani kot hudodelci, med mobilizacijo 1914 in po njej je bilo poudarjano, da slovenski vojaki ne bodo šli v boj proti Slovanom, temveč proti sovražnikom in v boj za slovenski narod. Pomen vojne naj bi bil v zbližanju vseh avstrijskih narodov. Vojaki, ki bodo v boju padli, bodo padli za domovino in za cesarja.

SLOVENSKI VOJAKI NA VZHODNI FRONTI

Slovensko ozemlje je vojaško spadalo v III. korpus avstro-ogrsko vojske s sedežem v Gradcu, ki je bil ob izbruhu vojne poslan v Galicijo na Vzhodno fronto. Z njim so tja odšli tudi vsi slovenski polki, razen enega bataljona celjskega 87. pešpolka, ki je bil nameščen v Skadru. Toda že v prvih bojih na ruski fronti je bila avstro-ogrsko armada hudo poražena, slovenski polki pa razbiti in demoralizirani. Avstro-ogrsko vojska ni bila več sposobna izvajati velikih ofenzivnih operacij. Med slovenskimi vojaki je bilo tudi precej prebežnikov na rusko stran na podlagi panslavističnih idej. Zanje se je uveljavilo ime dobrovoljci.

SOŠKA FRONTA

Kljub temu, da je bila Italija članica centralnih sil in je bila po pogodbi zavezana leta 1914 vstopiti v vojno na strani centralnih sil, je razglasila nevtralnost. Začela so se pogajanja italijanske diplomacije za ozemeljske pridobitve, ki bi ji pripadle, če bi vstopila v vojno na določeni strani. V tem smislu je antantna stran ponudila bistveno več, saj ni ponujala lastnega ozemlja. Kljub nemškim pritiskom na Avstro-Ogrsko naj poveča svojo ponudbo, je bila antantna ponudba za Italijo ugodnejša. Šlo pa je predvsem za ozemlja na Balkanu in za slovenska ozemlja. Iz trojne zveze je Italija izstopila šele 4. maja 1915 in se začela intenzivno pripravljati na vojno.

26. aprila 1915 je Italija sklenila Londonski sporazum, to je tajni sporazum z antantnimi silami, ki so ji v zameno, da vstopi v vojno na njihovi strani, ponudile Tridentinsko, Južno Tirolsko, Trst, Goriško-Gradiščansko, Istro, Cres, Lošinj in druge otoke v Dalmaciji, Saseno, Valono, azijski del Turčije in nekatere afriške kolonije. V tem sporazumu se je Italija zavezala, da bo vstopila v vojno v enem mesecu. 23. maja 1915 je Italija napovedala vojno Avstro-Ogrski.

Italijanska armada je bila narodnostno večinoma homogena, vendar je vključevala tudi beneške Slovence. Načelnik generalštaba je bil generalporočnik grof Luigi Cadorna, ki je uporabljal kabinetni slog vodenja in poveljevanja enotam ter zahteval strogo spoštovanje hierarhije. V primerjavi z avstro-ogrsko vojsko je bila italijanska dobro oborožena in je imela boljšo topniško oborožitev, bila pa je tudi številčnejša, saj je bila Avstro-Ogrska že na Balkanu in na Vzhodni fronti. Italijanska armada je temeljila na obveznem novačenju vojakov, zato je bila masovna; brez posebnih vojaških tradicij, z oficirskim kadrom, ki ni bil posebno pripravljen na pravila nove vojne, vendar je bil prisiljen imeti stalno pobudo na bojišču. Ta kader je sprejel sistem, ki je bil enostaven, vendar bolj nevaren za napad kot obrambo: napad je potekal podnevi, z veliko enotami, ki so bile prisotne na terenu, z oficirji na čelu in na repu za kontrolo enot, mnogokrat tudi s karabinjerji in strojnicami, naperjenimi proti lastnemu moštvu, da bi preprečili pobege. Ob začetku vojne je imela Italija tri- do štirikratno premoč v primerjavi z Avstro-Ogrsko.

GEOGRAFSKA OPREDELITEV SOŠKEGA BOJIŠČA

Za celotno soško bojišče je značilno, da leži na izrazito kamnitem terenu, da gre za kraški svet, ki pomeni težave pri oskrbi z vodo in da je kamenje še povečalo učinek artilerijskega orožja. Strelske järke so morali vojaki kopati z eksplozivom in jih zatem oblikovati s kamenjem. Soško bojišče delimo v tri področja:

- **SEVERNO PODROČJE** je izrazito visokogorski svet in je zahteval specialistično izurjene vojaške enote, hkrati je bil težak za vojne operacije – zlasti za premik opreme in številčnih enot. Gre za skromno cestno mrežo, pozimi je bilo vojskovanje na tem sektorju skoraj onemogočeno. Pomembno vlogo je imelo predvsem Tolminsko mostišče, ker je varovalo kolodvor pri Sv. Luciji (Most na Soči) in operativne poti do Ljubljanske kotline.
- **SREDNJE PODROČJE** predstavlja nizkoplaninski, hribovit svet z razvitejšo cestno mrežo. Prehodnost na tem sektorju je mogoča za pehoto tudi zunaj poti. Slaba je oskrba s pitno vodo, zlasti na Banjški planoti. Sektor je ugoden za vojaške operacije, saj vodi v cerkljansko-idrijski rajon in obratno v čedadsko-videmski rajon.
- **JUŽNO PODROČJE** predstavlja furlansko ravnico, kraško nižavje, Goriško kotlino, Trnovski gozd in je ugoden za operacije večjega obsega. Tu vodijo glavne operacijske poti vzhod-zahod. Vključuje Goriško mostišče, ki naj bi neposredno varovalo Gorico in preprečevalo napadalčevo prodiranje v Vipavsko dolino.

Priprave na vojno na meji med Italijo in Avstro-Ogrsko so se začele maja 1915 in se nadaljevale, ko je vojna že potekala. Šlo je za naslednje ukrepe:

- **IZGRADNJA FRONTNE ČRTE IN REZERVNIH POLOŽAJEV** je obsegala problematično kopanje jarkov, podzemnih kavern, mulatjer (v skale vsekane poti čez gorske prelaze – čeznje z mulami vlečejo topove in opremo). Med vojno so ruski vojni ujetniki gradili cesto čez gorski prelaz Vršič. S sodobno poljsko fortifikacijo je avstrijska stran utrdila predvsem mostobrane pred Gorico in Tolminom. Obe strani sta gradili železnice, elektrarne, vojaške baze, skladišča, delavnice, postavljali kuhinje, smetišča žičnice. Za vojaške potrebe je bilo posekanih veliko gozdov. Avstro-Ogrska je zgradila vodovod na Kraški planoti. Njene utrdbe ob meji so bile zastarele, saj so bile za sodobno artilerijo prebojne (Kluže – dve trdnjavi iz 19. stol., Predel), vendar za nove niso imeli denarja. Na avstrijski strani je bila zelo pomembna železnica Jesenice – Bohinj – Most na Soči, poleg starejše Južne železnice (Dunaj – Ljubljana – Trst iz leta 1857). Ustanovljen je bil celo železniški polk, ki je skrbel za železniške povezave.
- **MOBILIZACIJA**. Italija je šele 22. maja 1915 objavila splošno mobilizacijo in jo končala šele julija, čeprav so se že 23. maja 1915 začeli boji na fronti.
- **ODSTRANITEV OBSOŠKEGA PREBIVALSTVA**. Obe strani sta frontno območje izpraznili in odvedli civilno lokalno prebivalstvo v begunska taborišča v notranjost obeh nasprotnih držav. Govorimo o eksodusu obsoških Slovencev. Neposredno ob meji kraji niso bili več poseljeni. Živino in vozove so morali pustiti, oboje je zapadlo po cenitveni vrednosti erarju. Ljudje so se morali umikati proti severu, da so zapustili ogrožena področja, zmanjšali možnost vohunjenja in izpraznili prostor za čete. Beg, evakuacija, odhod in prihod čet so se dogajali hkrati.
- **VOJAŠKI ABSOLUTIZEM**. Avstro-Ogrska je uvedla vojaški absolutizem, ki obsega sistem zakonov in strogo cenzuro, s katero so skušali nadzorovati narodnostna gibanja in ideje. Ob glavnih poteh proti fronti so nastale vojaške baze. Postavili so jih na polja, travnike in pašnike ob cestah, ne glede na škodo. Zgradili so večja skladišča in orožarske, kovaške, krojaške delavnice in druge ter velike kuhinje. V bližini baz so bili bolnišnice in pokopališča. Čete, ki so odhajale na fronto ali z nje, so v bazah počivale. V bližini so nastala smetišča, kamor so odmetavali tudi ostanke strešne lepenke, goriv, maziv in streliva. Navedene snovi še danes onesnažujejo okolje.

Avstro-Ogrska se je zaradi delovanja na Vzhodni fronti in na balkanskem bojišču na meji z Italijo odločila izključno za obrambno strategijo. Poveljstvo je ob številčni premoči Italijanov in boljši oborožitvi ter veliki učinkovitosti njihovega topništva pričakovalo katastrofo.

Cadornov strateški načrt je izhajal iz treh možnosti operativnega posega:

- prodor na Tirolsko (težava je bilo operiranje v visoko- in srednjegorskem svetu),
- prodor skozi ljubljansko in graško kotlino na Dunaj (načrt je bil zanimiv toda nepredvidljiv),
- prodor čez Sočo. Cadorna se je odločil za ta načrt, ker je ponujal hitro dosegljive cilje: Trst, Ljubljano, Maribor, na Tirolskem pa je predvideval samoobrambo.

23. maj 1915 je Italija napovedala vojno Avstro-Ogrski. Odprlo se je novo bojišče - jugozahodna fronta. Dolga je bila približno 600 km in je potekala od prelaza Stelvio na švicarsko-italijansko-avstrijski tromeji čez Tirolsko, Karnijo in Posočje do Jadranskega morja. Najpomembnejše bojišče je bil južni krak fronte, ki je sekal slovensko etnično ozemlje, dolg 90 km. To je bila soška fronta, avstrijska obrambna linija.

Avstro-ogrski vojski na Soči je poveljeval poveljnik 5. armade, general (pozneje feldmaršal) **Svetozar Borojević von Bojna**, imenovan tudi Soški lev. Poveljnik italijanske vojske je bil načelnik glavnega štaba italijanske vojske 64-letni generalporočnik **grof Luigi Cadorna**, na soški fronti pa sta poveljevala **general Duca d'Aosta** (3. armada) in **general Pietro Frugoni** (2. armada).

ZAČETEK ITALIJANSKEGA PRODIRANJA

Avstro-Ogrska na odprtje nove fronte ni bila pripravljena, zato je bila njena obramba v začetku na mnogih mestih šibka, ponekod pa je sploh ni bilo, ker so se maloštevilne črnovojniške in orožniške enote ob vojni napovedi umaknile v notranjost države. Borojević se je odločil, da bo obrambo postavil na levi breg Soče, razen na Tolminskem in Goriškem mostišču, da bo branil tudi desni breg Soče, ker je šlo za geografsko danost, ki je omogočala najbolj ugodno obrambo. Preostalo ozemlje desno od Soče so Avstrijci brez boja prepustili Italijanom in ga niso branili. Avstrijski branilci so v začetku rušili pomembne objekte, komunikacije in mostove, ter tako na ozemlju, ki so ga prepustili Italiji, naredili veliko škode. Avstro-Ogrska je začela premikati enote z Vzhodne fronte in Balkanskega bojišča na mejo z Italijo.

Kljub slabi začetni avstrijski obrambi italijanska vojska v začetnih spopadih ni prebila fronto zaradi počasnega in previdnega prodiranja enot (italijanski napadalci so imeli v začetku napada pred seboj le eno divizijo branilcev na 100 km širokem bojišču), slabega sodelovanja korpusov v napadu, omahovanja in neodločnosti vojaškega vodstva, slabe logistične oskrbe in ustaljene taktike napada, v kateri je napredku artilerije sledilo utrjevanje pehote. Kljub narodnostni homogenosti italijanske vojske je bila motivacija vojakov predvsem iz južnih predelov Italije slaba.

Z odprtjem Soške fronte se je spremenil **odnos Slovencev do vojne**. Do tedaj so morali odhajati kot vojaki na tuja bojišča in se bojevati za monarhijo. Z novim bojiščem se je vojna začela na zahodnih obrobjih njihove ožje domovine. Ni bila več skrivnost, da je Londonski sporazum obljubljal napadalcem tudi naše kraje. **Slovenski vojaki** so bili zanesljivo orodje avstrijskega vojaškega vodstva. Bili so večinoma kmečkega rodu, vzgojeni v verskem duhu, v strogi vojaški disciplini, in ob stoletnih avstrijskih izročilih zvesti svoji vojaški prisegi. Bojišče ob Soči so doživljali drugače kot drugi vojaki v uniformi Avstro-Ogrske, saj so bili edini, ki so se borili na domači zemlji. Za njimi, v neposrednem zaledju bojišča, so bile njihove domačije in družine. Avstrijsko vojaško vodstvo je hitro ugotovilo, da je

bojno razpoloženje Slovencev na soški fronti drugačno od tistega na vzhodni gališki fronti. Spoznali so, da se slovenski vojaki zavzeto upirajo italijanski vojski v prepričanju, da branijo svoje domače ozemlje. Avstrijsko vojaško poveljstvo se je nenadoma začelo zanimati za Slovence in jih pošiljalo na najnevarnejše položaje v boju.

Z italijanskim vstopom v vojno so na soško bojišče poslali tudi slovenske pešpolke. Tako je oktobra 1915 prišel tudi 17. pešpolk, ki je sodeloval v 4. soški bitki v Podgori in na Oslavju, nato pa je bil poslan na Tirolsko, kjer je ostal do konca vojne. Jeseni 1915 je na soško bojišče prispel 87. pehotni polk s Celjani, Pohorci, Ptujčani in Ormožani; polk je bil spomladi 1916 prestavljen na Tirolsko, od koder se je jeseni istega leta vrnil na Sočo, kjer se je bojeval za Opatje selo in Lokvico. V začetku leta 1917 je varoval položaje pri Solkanu.

11 ITALIJANSKIH OFENZIV NA SOČI

Vsem enajstim ofenzivam na soški fronti je skupno, da so bili Italijani napadalci. V prvi ofenzivi so Italijani ekstenzivno obstreljevali celotno širino fronte. Ker niso koncentrirali ognja, niso prebili niti žičnih ovir. Na podlagi neuspehov so začeli uvajati izboljšave. V naslednjih ofenzivah so uporabili **bobneči ogenj**, pri katerem je šlo za intenzivno obstreljevanje določenih točk fronte, ki je trajalo nepretrgoma več ur, izjemoma tudi več kot cel dan. Tako obstreljevanje je v nekaj urah uničilo gozd debelih bukev ali v nekaj urah planinski pašnik. Obstreljevane vasi so se kmalu spremenile v ruševine.

Ob Soči je primanjkovalo vode, bilo je veliko premalo posebej zgrajenih vodovodov. Ker so padavinske vode zastrupljale trupla, ki so ležala na bojišču, je bilo treba vodo prinašati na bojne položaje od daleč. Trupla so zasmrajala zrak. Kadar trupel niso mogli dovolj hitro odstraniti z bojišč, so se morali zadovoljiti le s čiščenjem jarkov in postojank. Med drugo soško bitko je izbruhnila kolera, in tako so mrtvi, bolni in bojevniki mnogokrat ležali tesno drug ob drugem v dolini.

V nobeni od enajstih ofenziv Italijani niso prebili fronte. Nekaj več ozemeljskih pridobitev so dosegli zgolj v šesti in enajsti ofenzivi. V šesti ofenzivi so osvojili Gorico in Doberdob. Dosegli so velik taktični uspeh, vendar so se takoj nato vkopali in uspeha operativno niso dokončali z manevrom. Uspelo jim je prebiti zgolj taktično globino, ne pa operativne.

V italijanski vojski je bilo vprašljivo Cadornovo vodenje operacij. Cadorna je namreč uporabljal **kabinetni način poveljevanja**, zahteval je strogo spoštovanje hierarhije, nižjim taktičnim enotam ni dovolil samostojnega ukrepanja. Poveljniki nižjih taktičnih enot so tako čakali na povelja višjih poveljstev in niso mogli na bojišču izkoristiti trenutnega položaja. Zaradi nasprotovanja takšnemu načinu vodenja je Cadorna odstavil kar 200 visokih častnikov, zaradi preprečevanja uporov vojakov je uvedel drastičen ukrep: **decimiranje**. V enoti, ki je storila napako, so vsakega desetega vojaka ustrelili. Med letoma 1916 in 1917 je bilo med vojaki veliko uporov, zlasti med tistimi, ki bi se morali vrniti na fronto. Mnogi so se poskušali izogniti vojni tako, da so dezertirali, se ranili ali se kako drugače izmikali vojaški službi.

V enajsti ofenzivi na Soči je bilo težišče italijanskega napada na Banjški planoti. Borojević je obrambo umaknil na Škabrijel, kjer sta se v boju proti arditom (posebej za bližinski boj izurjeni naskakovalni oddelki prostovoljcev) izkazala celjski 87. pešpolk in ljubljanski 2. gorski strelski polk. Kljub začetnemu uspehu in ozemeljskim pridobitvam pa je italijanska vojska dosegla le taktični uspeh. Fronta se je ponovno ustalila.

12. SOŠKA OFENZIVA – PREBOJ PRI KOBARIDU 24. oktobra 1917

Za Avstrijce je postal položaj po enajsti italijanski ofenzivi nevzdržen. Nadaljnje vztrajanje pri togi obrambi ali ponovna osvojitve zasedenega ozemlja ne bi mogla zadržati napredovanja napadalcev. Le čimprejšnji napad bi lahko rešil položaj in odvrnil nevarnost, ki je grozila. V tej stiski sta cesar Karel in šef avstrijskega generalštaba zaprosila za pomoč Nemce. Razpad v avstro-ogrski armadi bi ogrozil tudi nemške priprave na spomladansko ofenzivo v Franciji, zato so Nemci pristali na skupno akcijo na soški fronti. Vrhovno poveljstvo je sprejelo načrt za skupen napad z imenom Zvestoba v orožju – Waffentreue. Nemško vrhovno poveljstvo je premestilo na Sočo sedem gorskih divizij. Priprave na ofenzivo so trajale štiri tedne.

Nemško poveljstvo se je odločilo za uporabo bojnih strupov. Avstrijske izkušnje z bojnimi strupi na soški fronti niso bile posebno obetavne. Leta 1916 so namreč Avstrijci izvedli plinski napad s klorom na Krasu, vendar se ta ni posrečil, saj so imeli že pred akcijo hude težave zaradi obstreljevanja italijanskega topništva in po napadu številne zastrupitve med lastnimi vojaki. Italijani so bojne strupe (fosgen) uporabili v enajsti ofenzivi na Soči, Nemci pa so imeli po Ypresu, kjer so uporabili iperit, večje zaupanje v bojne strupe. Za ofenzivo na Soči so pripravili plinske granate s fosgenom (obstojen pri nizkih temperaturah) in klorarzinom (imenovan tudi Clark iz skupine kihavcev). Plinske mine so nameravali izstreljevati s posebnimi minometi, ki so bili povezani z električno žico; z električnim vžigom so izstrelili vse mine naenkrat. Načrtovalci so želeli, da bi s plinskimi granatami zadeli težko dosegljive položaje topov v skalnih kavernah, s čimer bi najboljši zakloni postali morilske pasti. Nemci so oktobra 1917 topništvu predali strelivo z bojnim plinom, označeno z zelenim ali plavim križem. Zeleni križ je pomenil strupe fosgenove skupine, ki prizadenejo predvsem dihala in že v majhnih koncentracijah povzročijo zadušitev in smrt. Plavi križ so imele granate z bojnim plinom klorarzin. Italijani so bili opremljeni s slabimi plinskimi maskami.

Priprave na zavezniško ofenzivo centralnih sil so potekale v strogi tajnosti, s slepilnimi manevri na južnem sektorju soške fronte. Premiki sil so potekali izključno ponoči, nemški oficirji so imeli za pokrivala bosanske fese, da bi prikrili nemško sodelovanje v pripravah na ofenzivo.

Največje presenečenje je bila izbira sektorja za ofenzivo. Italijani so dobili pravilne obveščevalne podatke, da bo prišlo do ofenzive na severnem sektorju, vendar jim niso verjeli, ker je bilo v pozni jeseni nemogoče pričakovati večje operacije v visokogorskem svetu. Težišče prodora naj ne bi bile več višine gorskih verig, temveč doline. Le spremne operacije naj bi vodile čez gore. Tudi to za Italijane ni bilo verjetno, saj do tedaj večjih premikov po dolinah ni bilo. Za prodor po dolinah so se odločili Nemci, kajti tudi avstrijsko vodstvo ni verjelo, da bi bilo kaj takšnega mogoče. Cilj centralnih sil je bil prodreti do Tilmenta.

24. 10. 1917 je v zgodnjih jutranjih urah nad Bovško kotlino deževalo. V gorah je divjal snežni vihar z metežem in mrazom. Vreme se je od prejšnjega dne močno poslabšalo. Avstrijci so že nekaj dni pred tem postavili štiri vremenske opazovalne postaje, ki so jih namestili po vsej dolini. Spremljale so vremenske in vetrovne razmere. Ena je bila na cesti med Bovcem in Klužami. Zadnji dan pred napadom so na treh mestih ugotovili brezvetrje, glavna opazovalna postaja pa slaboten severovzhodni veter. 24. oktobra ob 2. uri zjutraj so bile vse cevi napolnjene s plinskimi izstrelki in pripravljene za strel. Telefoni so brneli in prenašali povelja do topniških posadk. Tudi cevi topov so ob 1.45 napolnili s plinskimi granatami. Začetek topniškega ognja je bil ob 2. uri zjutraj. Prva sta začela streljati bataljon nemških plinskih metalcev - plinometov in topništvo s plinskimi granatami. Kratki streli plinometov so dosegli italijanske strelske jarke pred globeljo na Bovškem polju, kjer so ocenjevali, da se skriva večje število italijanske pehote.

Italijani so ob znaku za plinsko nevarnost iz kavern primesli zaboje s plinskimi maskami in jih začeli deliti. Vojaki so se jezili zaradi nerodnih plinskih mask in težko vdihavali zrak skozi primitiven filter iz blaga in gaze. Platnena maska jim je stiskala nos, robovi maske so rezali v lica, ki so si jih namazali z vazelinom, da ne bi smrtonosni plin pronical mimo dlak slabo obritih brad. Pot jim je zameglil očala. Mnogi so zblazneli in si trgali maske z obraza. Italijanske priprave na morebitni plinski napad so bile slabe in neresne. Italijanska večnamenska plinska maska (maschera polivalente) še ni bila prava maska s filtrskim vložkom, temveč maska s peščenimi zrnici, narejena po francoskem vzoru. Maska naj bi vojake varovala samo pred klorom, vendar so jo kljub temu predstavili kot večnamensko.

Uspešnemu plinskemu napadu centralnih sil je sledil prodor pehote. Ta je prodirala po gorskih pobočjih in celo z maršem po cesti, kar je bilo za tisti čas zelo nenavadno. Prek gora napadajoče enote so le težko ostajale v stiku z divizijami, ki so prodirale po dolinah. V poveljevanju na strani centralnih sil je veljala enotnost v vodenju in poveljevanju. Manjše taktične enote so prevzemale pobudo in izvajale infiltracijo (Rommel, nižji poveljnik, je bil zelo uspešen pri takem načinu delovanja). Tretji dan bitke je italijanska fronta popustila. Po 72 urah je bila 2. italijanska armada pred uničenjem.

Ko je nemški general Delmensingen pozneje opisoval preboj, je dejal, da ni mogel verjeti, da se je prodor posrečil, saj se na tem mestu kotlina zoži tako, da je prehodna le za cesto in reko. Dovolj bi bilo, da bi se v bran postavila peščica mož z eno strojnico in preboj bi se ponesrečil. Plinski napad, presenečenje ob dolinskem napadu, številni mrtvi, ranjeni in zajeti vojaki in častniki na Bovškem polju, pretrgane zveze enot s poveljujočimi, nevednost, kaj se dogaja na obeh straneh nad dolino, in številčna premoč napadalcev so povzročili popoln zlom in odprli pot napadalcem - ožino pri Žagi. Razlog je bila nesposobnost in neodgovornost italijanskih vojaških poveljnikov, ki so ob štabnih kartah neodgovorno odločali o usodi svojih vojakov.

Avstro-ogrsko vojska je po prodoru naletela na obilen plen. Italijansko zaledje se je pokazalo kot nekakšen raj. Veliko je bilo predvsem živil, med njimi stvari, ki so jih poznali le iz spominov na pretekla leta. To je bila tudi ovira pri napredovanju. Vsak si je hotel v italijanskih skladiščih napolniti nahrbtnik in žepe, preden je odšel naprej.

Italijanska vojska je po umiku uspela vzpostaviti ponovno organizirano obrambo šele na reki Piavi. Britanci in Francozi so takoj poslali na pot skupine vojakov, da bi dvignili moralo italijanske vojske. V začetku decembra 1917 so se fronte ustalile. Po dosegu Piave so 14. nemško armado spet odpeljali.

Posledice preboja so se za Avstro-Ogrsko pokazale kot katastrofalne:

- država je bila vojaško in gospodarsko izčrpana,
  - pomanjkanje je bilo povsod, tako na fronti kot v zaledju,
  - socialni nemiri so se pojavljali zaradi pomanjkanja,
  - dezerterstva in zelenega kadra je bilo vedno več,
  - nacionalna gibanja in zahteve slovanskih narodov so postajale vse močnejše,
  - na koncu je prišlo do propada Avstro-Ogrske monarhije, zato govorimo o pirovi zmagi.
- Operativni uspeh se ni pokazal tudi kot strateški, saj je državo vodil v kapitulacijo in propad.*

ŽRTVE NA SOŠKI FRONTI

Italijanska vojska je imela 135.341 mrtvih (1.006.838 mrtvih, izginulih in ranjenih). Avstro-ogrsko in nemška vojska pa sta imeli 51.280 mrtvih (485.371 mrtvih, izginulih in ranjenih). Na obeh straneh je bilo vseh žrtev 1.492.209.

V zadnjem letu vojne se je med slovenskimi vojaki in med drugimi avstrijskimi vojaki širila želja po miru. Kljub temu, da je avstro-ogrsko armadno vodstvo skušalo širiti nacionalno usmerjeno propagando in vojakom privzgojiti zavest pripadnosti avstrijski državi, je imela ta patriotska vzgoja malo uspeha. Že kmalu je postalo jasno, da je monarhija podcenjevala psihološko propagando in njeno moč. Na prehodu iz leta 1917 v 1918 je postala želja po miru v zavesti širših slojev prebivalstva monarhije ena prvih. Poleg nacionalnih gesel, ki so obljubljala posameznim narodom samoodločbo, so se širile tudi socialistične ideje, ideje o demokraciji kot nasprotje cesarjevi avtorski volji. V armadi so proti tovrstnemu razmišljanju v začetku leta 1918 ustanovili novo enoto, ki je skrbela za nov propagandni koncept. Izobraževali so oficirje, na novo oblikovali podobe sovražnikov in oblikovali smernice za domovinski pouk. Vse to naj bi med moštvo in oficirje širili s predavanji, poukom in podobnim delovanjem. Pouk naj bi potekal v maternem jeziku poslušalcev. Pripravili so veliko propagandnih brošur, vendar je bilo že prepozno. Med vojaki so se pojavili upori proti vojni, dezertarji, zeleni kader, ki je bil organiziran v »divjo vojsko« in se je skrival po gozdovih. V Sloveniji so se dezertarji zbirali v Trnovskem gozdu. Glavni motiv je bila naveličanost vojne in nesprejemanje dejstva, da bodo ponovno morali na fronto. Slovenski vojaki so se uprli maja 1918 v Radgoni, Murauu in Judenburgu, vendar so bili njihovi upori zatrti.

SLOVENSKI NAROD IN VOJAŠTVO MED OBEMA VOJNAMA

Po smrti Franca Jožefa so 30. maja 1917 ponovno sklicali državni zbor na Dunaju. Na prvi seji državnega zbora je predsednik Jugoslovanskega poslanskega kluba dr. Anton Korošec prebral skupno izjavo – **Majniško deklaracijo**. Deklaracija je zahtevala, naj se vse dežele, v katerih prebivajo Slovenci, Hrvati in Srbi, v okviru avstro-ogrske monarhije in pod njenim žezlom združijo v posebno državno enoto, ki bo zgrajena na demokratičnih temeljih. Ljubljanski škof Jeglič je dal septembra 1917 pobudo za enotno vodstvo deklaracijskega gibanja. Gibanje je vodilo široko akcijo podpisovanja v podporo Majniški deklaraciji in do pomladi 1918 zbralo več kot 200.000 podpisov. Tej agitaciji pravimo **deklaracijsko gibanje**.

Po podpisu premirja v Brest-Litovsku 3. 3. 1918 (ruski boljševiki) je avstrijska vlada zaostрила pritisk nad jugoslovanskim gibanjem. Prepovedala je deklaracijsko gibanje, ki je potem popolnoma opustilo privrženost habsburški monarhiji in začelo zagovarjati predvsem pravico do samoodločbe.

Slovenci so se z Majniško deklaracijo začeli oblikovati kot narod, vendar so težnjo po skupni državi izražali skupaj z drugimi Jugoslovani iz Avstro-Ogrske.

DRŽAVA SHS

Ob koncu vojne je bila 29. oktobra 1918 na Kongresnem trgu v Ljubljani slovesno razglašena ustanovitev Države Slovencev, Hrvatov in Srbov. Razglasitev nove države je istočasno potekala tudi v Zagrebu, ki je postal njeno glavno mesto. Država pa je obstajala le nekaj več kot mesec dni, saj se je že 1. decembra 1918 združila s Kraljevino Srbijo v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev z glavnim mestom Beogradom. Zaradi kratkega obstoja Države SHS tudi ni bila določena njena državna ureditev.

Predsednik Narodnega vijeća v Zagrebu je postal Anton Korošec (predsednik Slovenske ljudske stranke). Glavno težavo nove države je pomenilo njeno mednarodno priznanje. Ker Država SHS ni bila mednarodno priznana, tudi njene meje s sosedi niso bile določene. Največjo težavo so predstavljale meje z Italijo in Avstrijo. Poleg tega je bilo na tleh te države, zlasti na območju soške fronte, zelo veliko vojakov, ki se še niso vrnili domov. Po premirju med antanto in Avstro-Ogrsko, ki je začelo veljati 3. novembra 1918, je bilo treba poskrbeti za umik soške armade (pol milijona avstro-ogrskih vojakov). Slovenske oblasti so določile, da se smejo preko Ljubljane umikati le slovanski pehotni oddelki, saj so se bale, da bi nemško vojaštvo zatrla novo slovensko državnost. Ustanovljene so bile narodne straže, ki so skrbele za red in mir v okrajih ter razoroževale avstrijske vojake. Pri prevozu nekaj sto tisoč vojakov s soške fronte je slovenska narodna vlada pokazala precej organizacijskih sposobnosti.

Slovenska narodna vlada je novembra 1918 organizirala slovensko vojsko, ki je delovala do januarja 1919, ko je bila vključena v jugoslovansko kraljevo armado.

NASTANEK KRALJEVINE SHS

Pri združevanju v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev je imela Srbija piemontsko (združevalno) vlogo. Srbija je namreč imela mednarodnopolitično prednost pred Državo SHS, saj je konec vojne

dočakala na strani zmagovalnih sil (antante), bila je že mednarodno priznana, novembra 1918 pa se je združila tudi s Kraljevino Črna gora. Za srbsko vlado je nastanek Kraljevine SHS pomenil predvsem uresničitev velikosrbskega programa (združitev vseh Srbov v eni državi). Nova država je bila ustavna monarhija z dinastijo Karadjordjevičev na čelu. Država je bila centralistično urejena, kar je pri Slovencih in Hrvatih zbuhalo nezadovoljstvo.

JUGOSLOVANSKA KRALJEVA VOJSKA

Slovenija je bila 1. februarja 1919 vključena v vojaško organizacijo kraljevine, ki ji je poveljeval general Krsta Smiljanić. Vrhovni poveljnik vojske je bil kralj. Ustanovljeni so bili ministrstvo vojske in mornarice, generalštab in vojni svet kot njegov posvetovalni organ ter vrhovna inšpekcija vojne sile.

V vojsko se je sicer vključilo veliko oficirjev iz nekdanje Avstro-Ogrske, vendar so v njej vodilna mesta obdržali srbski oficirji, za katere sta bila kralj in kraljevina sveta. Tako je bila vojska prva državna institucija, v kateri se je začela izvajati centralizacija.

Slovenski polki so svoja imena obdržali do junija 1919. Ukinitve teh polkov je za slovenske vojake in starešine pomenila izgubo slovenske vojske. Nova vojska je vzpostavila sistem eksteritorialnega popolnjenja polkov, kar je bilo za vojake in starešine iz nekdanje Avstro-Ogrske neprijetna novost. Armadne oblasti so bile nastanjene v Novem Sadu, Sarajevu, Skopju, Zagrebu, Nišu in Mostarju. Na Slovenskem armadne oblasti ni bilo, bila je le Dravska divizijska oblast, ki pa je bila na nižji ravni. Služenje vojaškega roka je v tej naborniški vojski trajalo leto in pol, v mornarici in letalstvu pa dve leti. Vojaška obveznost je za vse moške državljane nastopila s polnoletnostjo, to je z 21 leti. Pogovorni in poveljevalni jezik v vojski je bil srbski. Za pokrivalo k uniformi je veljala srbska šajkača. To je bilo za starešine, ki so morali svoje avstrijske in ogrske oficirske kape zamenjati s srbskim pokrivalom, veliko ponižanje. Poleg tega je imel srbski poveljniški kader odklonilen odnos do oficirjev iz nekdanje Avstro-Ogrske (zanje so uporabljali psovko "crno-žuti"). Prehrana in higiena vojakov sta bili slabi. Vsakdanje je bilo nasilno in ponižujoče ravnanje z vojaki. V visokih vojaških krogih je bila prisotna korupcija, zaradi česar so se pogosto dogajali škandali, ki so prihajali tudi v javnost. Taka je bila leta 1921 afera generala Zečevića, ko je na urjenju zaradi mraza umrlo 300 rekrutov, 6000 pa jih je zbolelo. Rodovi vojske so bili pehota, topništvo, konjenica, inženirstvo, letalstvo, graničarji in žandarmerija.

Zaradi slabih razmer v jugoslovanski vojski in ukinjanja slovenskih polkov je prišlo leta 1919 do več uporov slovenskih vojakov in poveljnikov. Zanje je bila nesprejemljiva uvedba srbščine kot pogovornega jezika, šajkače kot pokrivala in krutih metod discipliniranja.

Razlogi za združitev Države SHS s Kraljevino Srbijo so bili:

- neurejeno vprašanje meja s sosedomi,*
- strah pred germanizacijo in romanizacijo,*
- želja po ohranitvi jezika in kulture,*
- enoten trg in gospodarski prostor v novi večji državi,*
- strah pred socialistično revolucijo (sovjetska republika v Prekmurju),*
- idealistična predstava o drugih jugoslovanskih narodih,*
- slabo poznavanje srbske politike in njenih namenov,*
- dejstvo, da Država SHS ni bila mednarodno priznana.*

MEJA Z ITALIJO

Po premirju med avstro-ogrsko in antantno vojsko 3. novembra 1918 so italijanske čete zasedle črto, določeno z londonsko pogodbo (Trbiž–Predel–Mangart–Idrija–Snežnik–Kvarner), vendar na začetku novembra tudi Gorico in Trst, ki naj bi postal avtonomen. Italijanska vojska je začela prodirati tudi čez dogovorjeno črto, tako da je njena izvidnica prišla celo z Vrhnike v Ljubljano. Slovenska narodna vlada se je na to početje odzvala tako, da je proti italijanski vojski kot antantne vojake poslala nekaj sto srbskih vojakov, ki so se vračali iz ujetništva v Avstriji. **Podpolkovnik Stevan Švabić** je pri Vrhniki razporedil svoje vojake in Italijanom zagrozil, da bo uporabil orožje, če bodo še naprej prodirali prek dogovorjene črte. Italijanski vojaki so se nato res ustavili, Švabića pa so zaradi samoiniciativne akcije odpoklicali iz Beograda.

Na Gorenjskem je italijanske poskuse, da bi zasedli Zgornjesavsko dolino, uspešno preprečila jeseniška narodna straža.

23. novembra 1920 je mejo z Italijo, ki je potekala po črti: Peč–Jalovec–Triglav–Porezen–Blegoš–Planina–Javorniki–Snežnik–Kastav–morje, določila rapalska pogodba (sporazum v italijanskem letovišču Rapallo).

MEJA Z AVSTRIJO

Po razsulu avstro-ogrške vojske na meji z Avstrijo ni bilo natančne razmejitvene črte. V Celovcu je Koroški deželni zbor zahteval priključitev Koroške k avstrijski državi, Slovenski narodni svet na Koroškem pa vključitev Koroške v državo SHS. Po slovenskih krajih so začeli ustanavljati narodne straže in slovenske narodne svete kot lokalne organe oblasti.

Narodni svet za Štajersko je novembra 1918 **Rudolfa Maistra** imenoval za **generala** in poveljnika vse slovenske Štajerske. Maister je na Štajerskem izvedel mobilizacijo, zbral 3000 mož, ustanovil **Mariborski polk** in razorožil nemško varnostno stražo (v Mariboru je nemški občinski odbor mesto z okolico razglasil za del avstrijske države). Maister je s svojo vojsko zasedel slovensko Štajersko in dosegel slovensko etnično mejo.

Na Koroškem je bila slovenska vojska manj uspešna. Iz celjskega okraja je na Koroško prodiral **nadporočnik Franjo Malgaj**. Zasedel je Mežiško dolino, Pliberk in Velikovec, katerega je ubranil pred napadi Avstrijcev iz Celovca. Zahodno Koroško je po pooblastilu ljubljanske vlade zasedel **stotnik Alfred Lavrič** in se dogovoril o demarkacijski črti, ki je potekala po Zilji in nato po Dravi do Breze pod Velikovcem.

Slovenska narodna vlada začetnih uspehov slovenske vojske na Koroškem ni znala primerno podpreti, hkrati pa je nasprotovala zasedbi Celovca. Ne glede na to je na pogajanjih s celovško in dunajsko vlado zahtevala vse slovensko ozemlje, Avstrijci pa so ponujali le nekaj okrajev na Koroškem, zato je nazadnje prišlo do dogovora, naj o meji odloči mirovna konferenca.

Avstrijci so imeli na Koroškem 3400 vojakov, Slovenci oziroma Jugoslovani pa 1600. Kljub dogovoru med vladama je prišlo do ponovnih bojev. Maister se je moral umakniti z vzhodnega dela Koroške, avstrijska vojska pa je prodrla do Drave.

Konec leta 1918 in januarja 1919 je prišlo do hudih bojev pri Podkloštru, Borovljah in Podrožci, slovenski vojaki so se morali umakniti. Štajerski Nemci so februarja napadli Radgono, vendar jo je **nadporočnik Benedikt Zeilhoferg** ubranil. Ker se strani po premirju nista uspeli dogovoriti o demarkacijski črti, je bilo z graško-ljubljanskim protokolom sklenjeno, naj se Koroška razdeli po črti, ki jo bosta določila ameriška oficirja, člana misije, ki je na Dunaju pripravljala gradivo za mirovno konferenco. Po pregledu terena sta menila, da je koroška kotlina zemljepisna in gospodarska celota, zato bi bilo najbolje, da meja poteka po Karavankah. To stališče je na mirovni konferenci zastopal ameriški predsednik Wilson.

Aprila so slovenske enote začele z ofenzivo na Koroškem. Ofenziva pa je bila slabo izpeljana, povzročila je veliko žrtev, enote so se hitro umaknile na izhodiščne položaje. Avstrijci so prešli Dravo, prišli na Karavanke in prodrli v Mežiško dolino.

Maja 1919 je poveljstvo jugoslovanske Dravske divizije slovenske enote na Koroškem okrepilo s srbskimi in jih preblikovalo v pet odredov. Cilj je bil doseči etnično mejo in uresničiti Wilsonove točke, po katerih naj bi se pri določanju meja med državami upoštevala etnična meja. V uspešni ofenzivi so združene enote premagale avstrijsko vojsko in zasedle Celovško kotlino. Ta vojaška zmaga pa ni imela več nikakršnega pomena, saj je bilo že prej na mirovni konferenci odločeno, da bo o meji med Avstrijo in Kraljevino SHS odločal plebiscit.

General Rudolf Maister je v avstro-ogrski vojski dosegel čin majorja in bil nazadnje poveljnik črnovojniškega poveljstva v Mariboru. Za slovensko vojaško zgodovino je pomembno predvsem njegovo delovanje po prvi svetovni vojni, saj je v nejasnih okoliščinah ravnal hitro in odločno, kot slovenski domoljub. Narodni svet za Štajersko ga je zato povišal v generala. Njegova zasluga je, da je bila na Štajerskem vzpostavljena za Slovence ugodna, torej etnična meja z Avstrijo.

Koroški plebiscit je potekal oktobra 1920. Koroška je bila razdeljena v cono A (južni del Celovške kotline, kjer je bilo več kot 80 odstotkov prebivalcev slovenske narodnosti) in cono B (severni del s Celovcem). Glasovanje v coni A je pokazalo, da si več kot polovica (59 odstotkov) prebivalcev te cone želi živeti v Republiki Avstriji. Glasovanje v coni B ni bilo izpeljano (to bi se zgodilo le v primeru, da bi prebivalstvo cone A večinsko glasovalo za Kraljevino SHS).

Razlogi, zaradi katerih so se prebivalci na Koroškem v plebiscitni coni A odločili za avstrijsko državo, so bili:

- predplebiscitna propaganda: avstrijska propaganda je bila močnejša in bolj domišljena, slovenski politični voditelji v Ljubljani se niso trudili s propagando, ker so bili prepričani, da bodo Slovenci na Koroškem glasovali za Kraljevino SHS;
- srbska vojska, ki je zasedla Koroško, je bila do domačinov neprijazna;
- tradicionalna navezanost na Avstrijo;
- centralistična ureditev Kraljevine SHS, ki so jo nekateri srbski politiki doživljali kot uresničenje velikosrbskega programa;
- nevarnost, da bi prišlo do vojne med Kraljevino SHS in Italijo;
- služenje vojske pravoslavnemu srbskemu kralju v Kraljevini SHS;
- nemirne meje nove balkanske države;
- demokratičnost avstrijske republike in nedemokratičnost jugoslovanske monarhije (socialni nemiri v Kraljevini SHS so bili nasilno zatrti);
- ekonomske prednosti avstrijske republike (koroški kmetje so bili gospodarsko odvisni od trga v Celovcu, ki je spadal v cono B, in bi bili v primeru odločitve za kraljevino od mesta odrezani).

MEJA Z MADŽARSKO

V nasprotju z mejo na zahodu in severu, kjer se je od slovenske matice ločil precejšen del slovenskega prebivalstva, ki je po novem živel v Italiji in Avstriji, je bila določitev meje z Madžarsko za Slovence ugodna. Glavni razlog za takšno določitev meje je bil v tem, da je bila na Ogrskem leta 1919 komunistična revolucija, katere odmev je bila tudi Soboška republika v Prekmurju. Pri zatiranju revolucije na Madžarskem je v sestavi antantnih intervencionističnih sil sodelovala tudi vojska Kraljevine SHS, ki je 1. avgusta 1919 zasedla Prekmurje. S tem je bil konec sovjetske republike, ki jo je maja 1919 razglasil nadporočnik Vilmoš Tkalec. Zunaj države so ostali porabski Slovenci, ker Porabja antanta jugoslovanski vojski ni dovolila zasesti. Leta 1920 je trianonska mirovna konferenca priznala priključitev Prekmurja h Kraljevini SHS.

SLOVENSKO NARODNO VPRAŠANJE

6. januarja 1929 je kralj Aleksander Karadjordjević razpustil parlament in prepovedal politične stranke ter imenoval vlado, ki je bila odgovorna samo njemu. Z uvedbo diktature je skušal rešiti politično krizo, do katere je prišlo zaradi neenakopravnega položaja različnih narodov v državi. Državo je preimenoval v Kraljevino Jugoslavijo in priznal en sam jugoslovanski narod. Nezadovoljstvo s srbskim načinom vladanja in hud policijski nadzor sta pri večini Slovencev povzročila močan odpor do unitarizma.

TOTALITARNI REŽIMI MED VOJNAMA

Med obema vojnama so se v Evropi uveljavili totalitarni režimi z različnimi ideološkimi predznaki: v Nemčiji nacizem, v Italiji fašizem in v Sovjetski zvezi stalinizem.

Totalitarizem je sistem, v katerem je vsa oblast skoncentrirana v rokah ene osebe ali elitne skupine, ki odnose na vseh družbenih področjih ureja brez pravnih omejitev = totalno. Značilnosti totalitarizma so: montirani sodni procesi, enostrankarski sistem, tajna policija, stroga cenzura, politična propaganda v rokah oblastne skupine, policijski pritisk, sistem ovaduštva in podobno.

SLOVENCİ IN FAŠISTIČNI REŽİM V ITALIJI

Po prvi svetovni vojni je več kot 300.000 Slovencev (tedaj ena tretjina slovenskega prebivalstva) pripadlo Italiji. Začela se je italijanizacija slovenskega prebivalstva, ki je po zmagi fašizma leta 1922 prešla v sistematično raznarodovanje. Fašistični totalitarni režim je Slovence in s tem tudi Slovence razglasil za manjvredno raso (Slavi – sciavi). Italijanska vlada je s sodelovanjem italijanskih bank načrtno odkupovala prezadolžena slovenska in hrvaška posestva ter nanje naseljevala italijanske kolone. Zaradi gospodarske krize in fašističnega pritiska je sledilo množično izseljevanje Slovencev (največ v Jugoslavijo in Južno Ameriko). Kljub močni emigraciji je podeželje ostalo slovensko, Italijani pa so obvladovali večja mesta.

Organizirane so bile posebne množične organizacije za poitalijančevanje in fašizacijo slovenske mladine. Do leta 1927 so vse šole postale italijanske. Slovenci so začeli izvajati različne oblike ilegalnega odpora proti fašističnemu pritisku, nekatere med njimi so bile tudi nasilne. Cerkve so bile edini kraj, kjer so Slovenci lahko javno nastopali, v njih se je slovenska beseda obdržala kljub ukrepom proti duhovnikom, fašističnim vdorom v cerkve, prepovedovanju pridig v slovenščini in podobno.

V Julijski krajini je Orjuna (Organizacija jugoslovanskih nacionalistov) v odpor proti fašizmu in raznarodovanju izvajala teroristične, diverzantske, zastraševalne in druge akcije. Leta 1924 pa je nastala še organizacija Slovencev in Hrvatov, imenovana TIGR (Trst, Istra, Gorica, Reka). Namen tigrovcev je bil z nasilnimi akcijami zbuditi pozornost svetovne javnosti in ustrahovati organizatorje raznarodovalne politike. Emigranti in Jugoslovanska vojaška obveščevalna služba so te organizacije oskrbovali s propagandnim gradivom, literaturo, orožjem in razstrelivom. Glavne akcije so bili požigi fašističnih ustanov in oboroženi napadi na oddelke fašistične milice. Leta 1938 so tigrovci v Kobaridu načrtovali atentat na Mussolinija, ki pa ni uspel. Leta 1940 so izpeljali več požigov skladišč in sabotаж na železnici. Akcije so tigrovci izvajali tudi na avstrijskem Koroškem. Fašistična tajna policija je leta 1930 in 1940 aktivistično mrežo razkrila. Voditelji so bili obsojeni in usmrčeni.

SLOVENCİ IN NACISTIČNI REŽİM V AVSTRIJI

Po plebiscitu so se na Koroškem kljub predplebiscitnim obljubam o avtonomiji slovenske narodne skupnosti začeli raznarodovanje in pritiski na slovensko narodnostno skupnost. Najhujši represivni ukrepi, povezani s ponemčevanjem, so se zgodili po letu 1941. Leta 1938 so namreč koroški Slovenci glasovali za priključitev Avstrije k tretjemu rajhu, zaradi česar so jih priznali za lojalne državljane. To je koroške naciste omejevalo v nameri, da dokončno rešijo slovensko vprašanje. Nacisti so zaprli slovenske šole, prepovedali slovenska društva in kakršnokoli slovensko kulturno delovanje. Slovenščino so razglasili za nemški dialekt, imenovan windisch. Nacistični režim je začel razlaščevati slovensko premoženje, naseljevati Nemce in izganjati zavedne Slovence v taborišča.

SLOVENCİ V II. SVETOVNI VOJNI

Vzroki za drugo svetovno vojno so bili precej podobni vzrokom za prvo svetovno vojno, zato jo imajo zgodovinarji pogosto za nadaljevanje prve. Največjo spremembo v evropskem razmerju sil je pomenil Hitlerjev prihod na oblast v Nemčiji januarja 1933. Nemčija je takoj začela kršiti mirovno pogodbo iz Versaillesa in tako rušiti razmerje sil, ki ga je po prvi svetovni vojni vzpostavila mirovna konferenca. Fašistično gibanje je istega leta vzpostavilo avtoritarno oblast v Avstriji, že prej pa tudi v Italiji. Med veliko gospodarsko krizo se je fašistično gibanje pojavilo tudi v drugih evropskih državah, ker so države z vodenim gospodarstvom uspešneje reševale velike gospodarske težave, zlasti brezposelnost.

Zaradi fašistične nevarnosti si je Kominterneta (Komunistična internacionala) prizadevala, da bi se komunistične stranke z drugimi socialno in demokratično usmerjenimi strankami, zlasti socialisti, povezale v **ljudske fronte**. Povezovanje v ljudskofrontna gibanja po letu 1935 je pripomoglo k povezovanju v odporiških gibanjih, ki so nastala med drugo svetovno vojno.

Nacistična Nemčija si je pod pretvezo, da rešuje nemško vprašanje, pred začetkom vojne priključila več ozemelj sosednih držav, obenem pa je namenjala veliko sredstev za oboroževalno industrijo in podpihovala ideologijo večvredne arijske rase ter antisemitizem. Fašistična Italija si je za ideal izbrala antični rimski imperij in vojaške napade usmerila proti šibkim državam v Sredozemlju in njegovem zaledju (Abesinija). Na Daljnem vzhodu je militarizem z geslom Azijo Azijcem podžigala Japonska, ki se je začela pollaščati vzhodnoazijskega prostora.

Za bliskovito vojno so bile značilne štiri faze ofenzivnega delovanja:

1. faza: PRIPRAVA NA NAPAD – prikritemu koncentriranju enot ob meji je sledil napad bombnikov strmoglavcev in artilerije, ki sta pretrgala nasprotnikovo zvezo z zaledjem;
2. faza: GLAVNI NAPAD – glavnina vojske se je vkladala v nasprotnikove položaje, pri čemer so imele glavno vlogo oklepne enote, artilerija pa je bila postavljena na boke. Z vkladanjem je glavnina širila fronto preboja;
3. faza: PRODOR – glavnina je obšla nasprotnikovo glavnino in jo obkolila;
4. faza: ZAPRTJE FRONTE – enote so prodrle v osrčje nasprotnikovega ozemlja in začele vzpostavljati sistem zagotavljanja oskrbe.

Druga svetovna vojna se je začela, ko je Nemčija 1. septembra 1939 napadla Poljsko. Vladi Velike Britanije in Francije sta Nemčiji 3. septembra napovedali vojno. Poljska ni dobila pomoči zaveznikov, saj Francozi na francosko-nemški meji niso prešli v napad, kot so obljubili, temveč so čakali v okopih, čeprav so imeli pred sabo le nekaj slabše opremljenih nemških divizij. Ko je bila večina poljskih enot že razbita, je sredi septembra Poljsko z vzhoda napadla še Sovjetska zveza.

Strategijo bliskovite vojne (blitzkrieg) je pred drugo svetovno vojno pripravil nemški generalštab. Strategija je temeljila na hitrih prodorih oklepnih in mehaniziranih enot globoko na nasprotnikovo ozemlje ob podpori močnega letalstva. Naloga pehote je bila onesposobiti ostanke nasprotnikovih enot, ki so ostale daleč za frontnimi črtami. Ključno vlogo pri tej strategiji ima presenečenje, zato se je druga svetovna vojna začela brez vojnih napovedi.

Širjenje spopadov in načrti vojaških zaveznic, da odprejo nove fronte, so zahtevali dogovarjanje in usklajevanje načrtov. Nemčija, Japonska in Italija so si interesna področja razdelile s podpisom **trojnega pakta** 27. septembra 1940 v Berlinu.

K trojnemu paktu je 25. marca 1941 pristopila tudi Jugoslavija. V državi je prišlo do demonstracij proti podpisu pakta, dva dni po podpisu pa celo do državnega udara proangleško usmerjenih jugoslovanskih oficirjev pod vodstvom generala Simovića. Ob podpisu pakta z Nemčijo marca 1941 je prišlo do velikih demonstracij tudi na Slovenskem, zlasti v Ljubljani in Mariboru. Nemško vodstvo se je odločilo, da bo Jugoslavijo napadlo in jo uničilo kot državno tvorbo.

APRILSKA VOJNA

6. aprila 1941 je prišlo do napada fašističnih sil na Jugoslavijo in Grčijo, v njem je strateško pobudo imelo nemško vrhovno poveljstvo. Angažirane so bile nemška 12. in 2. armada, italijanska 2. in 9. armada ter del madžarske vojske, skupaj okoli 52 divizij (24 nemških, 23 italijanskih, 5 madžarskih). Po potrebi bi lahko uporabili še 5 nemških divizij, ki so bile v rezervi nemškega vrhovnega poveljstva na Madžarskem in v Avstriji. Te sile je podpiralo 2170 letal nemške 4. zračne flote ter 1500 letal italijanskega 2. in okoli 670 letal 4. eskadra. V nasprotju s tem je jugoslovanski vojni načrt R-41 predvideval, da se bodo glavne jugoslovanske sile branile na vseh frontah, razen na albanski, kjer bi bilo treba z energično ofenzivo čim prej zlomiti napad in uničiti italijanske sile v Albaniji. Če bi bile v to prisiljene, bi se jugoslovanske enote postopoma umaknile v Grčijo, kjer bi z Grki in Angleži oblikovale skupno fronto (Vojni načrt R-41). Za uresničitev tega načrta je bilo angažiranih 28 pehotnih in 3 konjeniške divizije, 18 odredov, okrepljenih z artilerijo, 16 polkov in druge manjše enote ter okoli 415 letal. Ta načrt je imel veliko pomanjkljivost: slaba koncentracija sil in njihova razpršenost vzdolž meja, strateška rezerva pa je bila tako oddaljena, da nanjo ni bilo mogoče računati. Avtor načrta je bil general Petar Kosić. Hitler je ukazal, naj se napad sil osi začne 6 aprila zjutraj, brez predhodne objave vojne, z istočasnim napadom kopenskih in zračnih sil, da bi demoralizirali in čim prej razbili jugoslovansko obrambo. Jugoslovansko letalstvo je že prvi dan v bojih in na letališčih izgubilo tretjino svojih sil, tako da njegova podpora kopenskim enotam ni mogla biti učinkovita. Jugoslovanska vlada je mobilizacijo vojske, ki je bila zaradi bombandiranja železnic in drugih komunikacij dezorganizirana, objavila šele po začetku operacij sil osi. Nemško vrhovno poveljstvo je v prepričanju, da je jugoslovanski odpor dokončno zlomljen, že 13. 4. 1941 proti sovjetski meji napotilo 8 divizij iz svoje in iz rezerve nemške 2. armade.

V Sloveniji je aprilska vojna trajala le šest dni. Druga nemška armada je v Slovenijo prodirala s severa, njena naloga pa je bila odrezati jugoslovanske enote v Sloveniji od drugih enot v južnem delu države. Druga italijanska armada je v Slovenijo prodirala z zahoda, in sicer previdno ter počasi, tako da je po umiku jugoslovanske vojske brez odpora vkorakala v Ljubljano.

Država je bila v zelo slabem vojaškem položaju. Morala je braniti mejno črto, dolgo več kot 3000 km, saj je bila povsod, razen na jugu, obkrožena s sovražnimi državami. Nemci so imeli natančne podatke o razporeditvi in moči enot jugoslovanske vojske, še posebej pa o že sicer šibkem obrambnem sistemu utrdb, ki so ga v Sloveniji gradili (ne pa tudi dokončali) v letih pred vojno – Rupnikovi liniji. Jugoslovanska vojska je ob napadu uspela izpeljati le delno mobilizacijo, svoje enote je poslala na državne meje, pri čemer je v Sloveniji delovala 7. jugoslovanska armada. Ta je imela na mejah na severu in zahodu osem posadkovnih polkov, tri samostojne bataljone in osem topniških divizionov, v notranjosti obrambe pa komaj mobilizirani Dravsko in Triglavsko divizijo ter Triglavski planinski odred. Nemške čete so na začetku naletetele na hud odpor, vendar so, potem ko so prebile prve obrambne

položaje, zaradi slabo organizirane obrambe, zlasti v protitankovskem in inženirskem pogledu, brez posebnih težav prodirale v notranjost državnega ozemlja, kjer so se enote jugoslovanske vojske komaj razporejale po obrambnih položajih ali pa tja še niti prispele niso z mobilizacijskih zbirališč.

Ob napadu sil osi na Jugoslavijo pripravljenost jugoslovanske vojske za boj ni bila zavidanja vredna. V vrhu vojske je v času med obema vojnama vladala korupcija, ki je onemogočala dobro materialno oskrbo in nakup sodobne oborožitve ter opreme. Med vojaki in poveljujočimi so bila nacionalna trenja, ki so razbijala kohezivnost vojske. Ob srečanju z nemško strategijo bliskovite vojne se je začela jugoslovanska vojska neorganizirano umikati v notranjost države, pri tem pa je rušila mostove in druge prometne povezave. Na Slovenskem so se prostovoljci z Nemci spopadli pri Gozdu Martuljku. Prostovoljci, ki so se zbrali v Novem mestu, pa so se vrnil domov, ker je 10. 4. 1941 na Hrvaškem že nastala NDH (Neodvisna država Hrvaška). Narodni svet, na pobudo SLS ustanovljen prvi dan vojne, je po rušenju nekaterih objektov zaščitil druge objekte in jugoslovanski vojski ni dovolil nadaljnega rušenja.

17. aprila je Jugoslavija podpisala kapitulacijo, nekaj tisoč jugoslovanskih vojakov pa je prešlo v vojno ujetništvo. Sledile so meddržavne pogodbe o delitvi ozemlja med silami osi. Za Slovenijo je bilo določeno, da si jo bodo razdelile Nemčija, Italija in Madžarska. Vsi trije okupatorji, ki so si razdelili Slovenijo, so imeli namen ta ozemlja trajno priključiti svojim državam in etnično spremeniti sestavo prebivalstva. Slovenci naj bi tako izginili, slovenska narodna identiteta pa bi bila z etnocidom izbrisana.

NARODNI SVET

Ob razglasitvi Neodvisne države Hrvaške je Narodni svet, sestavljen iz predstavnikov slovenskih meščanskih strank, razglasil, da prevzema oblast v Sloveniji, zahteval je izročitev orožja ter pozival ljudi, naj se ne upirajo in ne ovajajo. Predsednik sveta je bil dr. Marko Natlačen, pred tem ban Dravske banovine. V Celju je nemškemu zasedbenemu oddelku predlagal, naj Nemci zasedejo celo Slovenijo ter ji dodelijo podoben status, kot ga je imela NDH, vendar so Nemci njegov predlog zavrnil, saj so se o razkosanju Slovenije že pred tem odločili v Berlinu. Natlačen je nato lojalnost zagotovil predstavniku italijanske fašistične oblasti Grazioliju. Mussolini je načeloma pristal na to, da bi predstavniki nekdanje slovenske oblasti sodelovali pri upravljanju ozemlja, ki so ga zasedli Italijani. Narodni svet se je zadnjič sestal 17. 4. 1941.

NEMŠKI OKUPACIJSKI REŽIM

Pod ta režim je spadalo območje Gorenjske, Koroške in Štajerske ter severozahodni del Prekmurja. Tega območja ni Nemčija nikoli priključila k tretjemu rajhu (zaradi nerešenega personalnega vprašanja in pojava odporniškega gibanja na Gorenjskem), je pa na njem nasilno ter sistematično izvajala ukrepe germanizacije, ki so obsegali:

- rasno ocenjevanje prebivalstva;
- izgon 80.000 Slovencev, večinoma so jih deportirali v Srbijo, načrtovali so izgon 260.000 Slovencev, vendar do tega ni prišlo zaradi transportnih težav in vstaje ter zato, ker Hrvaška in Srbija nista mogli sprejeti toliko deportirancev;
- naseljevanje Nemcev na posestva izgnanih Slovencev;
- spomladi 1942 je bila uvedena vojaška obveznost in prisilna mobilizacija slovenskih fantov;

- streljanje talcev v celotnem obdobju okupacije (nemški okupator je na Slovenskem usmrtil okrog 2900 talcev);
- kočevske Nemce so potem, ko so se ti znašli v italijanski okupacijski coni in zahtevali, da se jih preseli v tretji rajh, preselili v Posavje;
- prepoved slovenskega jezika in tiska, uničevanje knjig, spreminjanje imen, nemške izobraževalne in prevzgojne ustanove, množične mladinske in domovinske organizacije;
- obvezni tečajji nemščine;
- ukradeni otroci – organizacija Lebensborn;
- uvedba nacistične stranke in množičnih organizacij.

Okupacijsko oblast so zagotavljale policijske enote, SS (Schutz Staffel), gestapo in žandarmerija. Štajerska domovinska zveza in Koroška ljudska zveza sta ustanovili oboroženo organizacijo Wehrmannschaft. Glavni namen nemških okupacijskih oblasti je bil z vsemi temi ukrepi uničiti slovenski narod in popolnoma germanizirati okupirano območje.

ITALIJANSKI OKUPACIJSKI REŽIM

V okviru italijanskega okupacijskega območja je nastala Ljubljanska pokrajina, ki je obsegala območje Notranjske, Dolenjske in Ljubljane. Cilj italijanskih okupacijskih oblasti sta bili sistematična italijanizacija območja in uvedba fašističnega režima. V primerjavi z drugima dvema okupacijskima režimoma na Slovenskem je imel italijanski sprva milejši odnos do slovenstva, in sicer zato, da bi si pridobil naklonjenost slovenskega prebivalstva. Ustanovljene so bile množične fašistične organizacije za mladino in ženske, sprva so bile dovoljene slovenske kulturne in prosvetne ustanove ter dvojezičnost v upravi in šolstvu. Ob zaostitvi razmer, porastu osvobodilnega gibanja in partizanski ofenzivi spomladi 1942 pa so tudi italijanske oblasti začele s podobnimi ukrepi kot nacisti v severni Sloveniji, vendar jih niso uspeli uresničiti. Italijanske okupacijske oblasti so imele v Ljubljanski pokrajini nastanjenih precej enot redne vojske, s katerimi so se borile proti slovenskemu osvobodilnemu gibanju, ki je bilo ravno na tem področju najmočnejše.

Medtem ko je imel italijanski okupator v Ljubljanski pokrajini zelo močne vojaške in karabinjerske enote (okoli 40.000 vojakov ali enega na 8,4 prebivalca), je bila nemška oborožena moč manjša (en vojak na 65 prebivalcev), vendar bi nacisti lahko hitro pripeljali okrepitev iz sosednjih avstrijskih pokrajin, če bi bile potrebne. V nemški okupacijski coni sta šefa civilnih uprav za Štajersko in Gorenjsko najprej postavila okrajne politične komisarje, potem pa oblikovala 8 okrožij, katerim so od začetka leta 1942 načelovali deželni svetniki. Italijanski okupator je v Ljubljanski pokrajini v nekdanjih okrajih postavil komisarje okrajnih glavarstev. Podobno kot Nemci je občinske zbornice ukinil. Ponekod je obdržal župane, drugod pa imenoval občinske komisarje. Ob italijanskem visokem komisarju so od 27. 5. 1941 dalje uvedli tudi štirinajstčlansko konsulto (sosvet), v katero so imenovali nekatere Italijanom naklonjene slovenske politike in gospodarstvenike. Konsulta se je sestala le petkrat.

MADŽARSKI OKUPACIJSKI REŽIM

Madžarska je okupirala večji del Prekmurja in ga 16. decembra 1941 tudi priključila svoji državi. Cilj madžarske fašistične države je bil madžarizirati slovensko prebivalstvo v Prekmurju. Uveden je bil madžarski izobraževalni sistem, uporaba slovenskega jezika je bila prepovedana, dovoljena je bila le raba prekmurskega slovenskega narečja (to naj bi bilo vendščina – poseben jezik), slovenski izobraženci so bili izgnani v taborišča, slovenske knjige so uničevali, Prekmurce pa so prepričevali,

da so Vendi in ne Slovenci. Prekmurje je bilo med vojno zaradi meje in porušenih mostov popolnoma odtrgano od drugih delov Slovenije.

OSVOBODILNA FRONTA SLOVENSKEGA NARODA (OF)

OF je bila slovenska odporniška organizacija proti okupacijskim režimom. Sestavljena je bila iz različnih političnih skupin, od katerih je bila samo Komunistična partija Slovenije (KPS) oblikovana kot politična stranka. Odporniško gibanje na Slovenskem je vodila OF, drugje po Jugoslaviji takšnih organizacij niso poznali, tam je odpor vodila KPJ.

Skupine, ki so se združevale v OF, so bile poleg KPS še krščanski socialisti, del Sokola ter druge levo ali levosredinsko in liberalno usmerjene skupine (npr. Društvo kmečkih fantov in deklet in podobno). OF je bila organizirana v noči s 26. na 27. 4. 1941, ko je bila določena tudi strategija njenega delovanja: diverzije, sabotaže, ustanavljanje partizanskih enot in enot narodne zaščite (vezane so bile teritorialno, da bi varovale civilno prebivalstvo). Ustanovne skupine so zavrnilo množično vstajo, ki je bila značilna za druge dele Jugoslavije, kot primerno obliko odpora.

Poleg tega, da je OF organizirala odporniško gibanje, je na osvobojenih ozemljih postala tudi oblastno telo. Leta 1942 so tako na temelju splošne volilne pravice za oba spola organizirali volitve v narodnoosvobodilne odbore.

Temeljne točke OF so predstavljale program dela OF in so obsegale:

- boj proti okupatorju,
- boj za združeno Slovenijo,
- odločitev za Jugoslavijo s samoodločbo,
- OF predstavlja slovenski narod v celoti,
- skupine v OF si bodo lojalne,
- OF je oblastno telo,
- OF bo uvedla ljudsko demokracijo,
- o notranji državni ureditvi bo odločil narod sam,
- narodna vojska na Slovenskem raste iz slovenskih narodnoosvobodilnih partizanskih čet in narodne zaščite.

Januarja 1942 je bila izrečena grožnja s smrtno kaznijo za vsakogar, ki bi organiziral vojsko zunaj partizanskih enot in OF. Pred tem pa je jugoslovanska emigrantska vlada z vojaškimi sodišči zagrozila vsem, ki ne bi sprejeli Mihajlovičevega poveljstva. Obe strani sta hoteli voditi slovenski narod, pri tem pa sta druga drugo izključevali, zaradi česar se je v OF okrepila komunistična stran s svojimi radikalnimi revolucionarnimi cilji, meščanski tabor pa je sodeloval z okupatorji.

OF je pri svojem delovanju v odporu proti okupatorjem uporabljala različne organizacije:

- TEHNIKA je vključevala tisk, dokler Italijani niso zaplenili radijskih sprejemnikov, je v okviru tehnike deloval radio Kričač, vzpostavljene so bile zveze, ki so vključevale javke in kurirsko službo. Javke so bile mesta, na katerih so se prostovoljci javljali za vstop v partizansko vojsko. Tehnika je vključevala tudi delavnice in gradbeništvo;
- MOBILIZACIJSKA KOMISIJA je delovala na temelju prostovoljstva;
- VOS – VARNOSTNOOBVEŠČEVALNA SLUŽBA je izvajala tvegane akcije, med drugim je reševala aktiviste iz zaporov, hkrati pa je obračunavala s kolaboracionisti in političnimi nasprotniki;
- LJUDSKA POMOČ je bila organizacija za zbiranje sredstev za partizansko vojsko.

KOMUNISTIČNA PARTIJA SLOVENIJE

KPS je bila organizacijsko podrejena Komunistični partiji Jugoslavije, ta pa je bila podrejena Kominterni. KPJ je bila pod vplivom oktobrske revolucije ustanovljena leta 1919 v Beogradu, po volitvah leta 1920 pa je postala tretja najmočnejša stranka v jugoslovanski državi. Za meščanske stranke je bilo to nesprejemljivo dejstvo, zato je oblast leta 1920 izdala odredbo Obznanilo, s katero je z izgovorom, da KPJ pripravlja prevrat, prepovedala vsako komunistično propagando in razpustila komunistične organizacije. Sledili so aretacije komunistov in organizirano nasilje državnih represivnih organov nad stranko. Zaradi teh ukrepov je stranka skoraj celotno obdobje med vojnama delovala v strogi ilegali. Izkušnje iz ilegalnega delovanja so bile po okupaciji pomembne za uspešno organizacijo odporiškega gibanja. Čeprav je bila partija na začetku vojne številčno šibka, ji je med vojno uspelo, da je postala eden od najmočnejših političnih subjektov v državi. Poleg izkušenj iz ilegalnega delovanja so imeli nekateri partijci tudi vojaške izkušnje, saj so se kot španski borci v španski državljanski vojni (1936–1939) bojevali na strani republikanskih sil. Prednost komunistov je bila tudi v tem, da so imeli zelo jasn koncept in strategijo: zahtevali so neodvisnost Jugoslavije ter narodno in socialno osvoboditev (v prvem letu vojne so naivno pričakovali, da se bo imperialistična vojna spremenila v proletarsko revolucijo). Že na začetku vojne so začeli ustanavljati vojaške komisije in varnostnoobveščevalne službe ter zbirati orožje. Končni cilj komunistov pa je bila komunistična revolucija po sovjetskem vzoru.

KP je na Slovenskem prevzela popoln vpliv v treh dejavnostih odporiškega gibanja in iz njih izrinila vpliv drugih ustanovnih skupin OF. Te dejavnosti, in sicer nadzor nad vojsko, obrambno- varnostna služba in propagandna dejavnost, so bile ključnega pomena. V slovenski partizanski vojski je partija svoj vpliv širila s pomočjo **političnih komisarjev**. Politkomisarji so poleg komandirjev delovali v liniji vodenja in poveljevanja. Komandirji so skrbeli za vojaški vidik vodenja in poveljevanja, politkomisarji pa za njegov politični vidik. Funkcija političnega komisarja je bila povzeta po izkušnjah revolucionarnih vojsk iz preteklosti, predvsem republikanske armade v Španiji in boljševiske Rdeče armade. Partija je nadzorovala vso tako imenovano tehniko, ki je skrbela za razmnoževanje propagandnega gradiva in literature, preko OVS pa je izvajala usmrčitve nasprotnikov OF. V prvih letih vojne je z usmrčitvami nekaterih oseb, ki sicer niso sodelovale z okupatorjem, so pa bile nasprotnice OF, naredila osvobodilnemu gibanju veliko škode.

Z **Dolomitsko izjavo**, ki je bila sprejeta 1. 3. 1943 so se ustanovne skupine OF odrekle pravici, da se organizirajo v politične stranke. Tako je bila komunistična partija v OF edina, ki je bila strankarsko organizirana, zaradi česar je še bolj obvladovala OF. Z Dolomitsko izjavo je OF izgubila koalicijski značaj, vendar je osvobodilno gibanje ostalo enotno in se ni razcepilo. To je bil tudi glavni razlog, zaradi katerega so ustanovne skupine OF Dolomitsko izjavo podpisale. Posledice so bile dvosmerne. Po eni strani je podpis izjave omogočil uspešno dokončanje osvobodilnega boja, po drugi strani pa uvedbo enostrankarskega sistema po vojni.

SLOVENSKA PARTIZANSKA VOJSKA

Po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo 22. 6. 1941 je bila večina nemške vojske prerazporejena v vzhodno Evropo. Ta napad pa je povzročil tudi temeljne spremembe mednarodnega položaja, kar je omogočilo začetek oboroženega boja komunističnih strank proti okupatorjem (pred tem je namreč med Nemčijo in Sovjetsko zvezo, ki je imela vodilno vlogo v internacionali, veljala pogodba o nenapadanju). Skladno s tem je tudi na Slovenskem nastalo Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet. Komandant glavnega poveljstva je bil Franc Leskošek, politkomisar pa Boris Kidrič. Španski borec dr. Aleš Bebler

je za partizansko vojsko sestavil pravila službe z naslovom **Partizanski zakon**. To so bila pravila o sestavi, delu in nalogah partizanskih čet. Glavno poveljstvo je najprej delovalo v Ljubljani.

Julija 1941 so se vojaški komiteji preoblikovali v štabe. Oblikovani so bili okrožni, rajonski in mnogi terenski odbori OF. Iz oboroženih skupin je bilo oblikovanih šest partizanskih čet na Gorenjskem in štiri na Štajerskem, v Ljubljanski pokrajini pa od julija do oktobra še devet čet. Iz teh čet so bili avgusta na Gorenjskem oblikovani trije bataljoni (Storžiški, Gorenjski ali Cankarjev in Kamniški), na Notranjskem septembra Krimski in na Štajerskem oktobra Štajerski bataljon. Nemci so se že na prve partizanske akcije zelo ostro odzvali: oblikovali so nagla sodišča in policijske odrede za pregon, ki so povečali teror nad prebivalstvom in preganjali partizanske enote.

POSVETOVANJE V STOLICAH

V Stolicah pri Krupnju je bilo 26. in 27. 9. 1941 veliko vojaško in politično posvetovanje voditeljev osvobodilnega gibanja iz jugoslovanskih pokrajin. Posvetovanje je vodil Josip Broz Tito, iz Slovenije sta se ga udeležila komandant in politkomisar glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet Franc Leskošek in Miha Marinko. Na posvetu so poenotili vojaško organizacijo na ozemlju cele Jugoslavije, prvič pa so se pokazala tudi nesoglasja med centralnim in slovenskim vodstvom osvobodilnega gibanja, saj so Slovencem očitali, da organizacija odpora v primerjavi z množičnimi vstajami na jugu zaostaja. Slovenija je namreč zaradi svojevrstnih razmer gradila drugačen koncept odpora, ki je ustrezal tem razmeram in je temeljil na frontnem principu, to je na dobro organizirani politični in vojaški mreži tako v mestih kot na podeželju, ki je vključevala vse potrebne dejavnike za učinkovito funkcioniranje, in sicer od oskrbe do ilegalnih bolnišnic in radia.

DECEMBRSKA VSTAJA NA GORENJSKEM IN DRAŽGOŠE

Posledica posveta v Stolicah je bila decembrska vstaja na Gorenjskem. Organizirale so se partizanske enote: vodi, čete, bataljoni. Cankarjev bataljon in terenski odbori OF so vstajo pripravljali v upanju, da se bo vojna zaradi nemških porazov pred Moskvo končala. Cankarjev bataljon, ki je štel le 70 borcev, je v Rovtu pod Mladim vrhom v Škofjeloškem hribovju uničil dvainpetdesetčlansko nemško policijsko enoto. Padlo je 45 policistov. Zaradi velikih izgub je spopad odmeval do najvišjih državnih uradov v Berlinu, saj je bil to v tistem času največji odporniški uspeh na nemškem okupacijskem območju. Pri Bohinju je bil ustanovljen Prešernov bataljon, vendar so ga Nemci razgnali, ostala je le ena četa, ki so jo Nemci januarja 1942 na Lipanci na Pokljuki razbili. Vstaji v Poljanski dolini se je začasno priključilo 700 ljudi oziroma 400 borcev.

Bataljon Ivana Cankarja se je umaknil v Dražgoše, ki so imele ugodno lego za obrambo. V vasi so partizani nameravali prebiti težko in zelo hladno zimo (v tem letu so bile temperature tudi pod -20°C , bilo je veliko snega). Nemci so partizane hitro odkrili. Partizani so se odločili za frontalni spopad in v naselju sprejeli obrambo pred večkratno številčnejšimi nemškimi policijskimi enotami, podprtimi z artilerijo. Zaradi ugodne geografske lege, ki jo imajo Dražgoše, so Nemci šele tretji dan prodrli v vas. Postrelili so 41 prebivalcev, 81 so jih poslali v koncentracijska taborišča, vas pa požgali. Ostanki Cankarjevega bataljona so se umaknili na Jelovico.

Rezultati decembrske vstaje:

- načrt o osvobojenem ozemlju ni uspel;
- Nemci so okrepili teror nad civilnim prebivalstvom in streljali talce;

- slovenskih dežel niso priključili rajhu,
- odložitev vpoklica gorenjskih fantov v nemško vojsko do pozne jeseni 1942;
- velik odmev bitke in propagandni učinek – v Evropo so prišle vesti o odporniškem gibanju proti nemškemu nacističnemu režimu;
- to je bil v tistem času največji vojaški dogodek v evropskem odporniškem gibanju na interesnem območju nemškega rajha.

POVELJSTVO SLOVENSKE PARTIZANSKE VOJSKE	VOJAŠKA KOMISIJA CK KPS (1941)	GLAVNO POVELJSTVO SLOVENSkih PARTIZANSKIH ČET (22. 6. 1941–1943)	GLAVNI ŠTAB ZA SLOVENIJO (1943–18. 5. 1945)

Zima 1941/42 je bila za partizane zelo huda. Na Štajerskem, kjer so bile razmere najhujše, jo je od 266 preživelo le nekaj borcev. Na Gorenjskem je bilo nekaj hudih spopadov, vendar so se partizanske enote obdržale. Najbolj dejavni so bili partizani v Ljubljanski pokrajini. Na Primorskem so bile oborožene akcije redke.

Spomladi 1942 se je gibanje znova okrepilo. Ker je bilo boj iz Ljubljane, ki so jo Italijani obdali z žico in bunkerji, in tako onemogočali stike, težko voditi, je Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet februarja 1942 imenovalo pokrajinska poveljstva za Gorenjsko, Štajersko in Ljubljansko pokrajino. Partizansko vojsko so razdelili na 13 odredov, združenih v 4 grupe, kar je bilo usklajeno z organizacijo drugod po Jugoslaviji.

Neodvisno od tega dogajanja pa je **Franc Rozman – Stane** 5. aprila 1942 zahodno od Trebnjega ustanovil prvo partizansko brigado z več kot 300 borci, ki pa se je kasneje preimenovala v 2. grupo odredov.

Spomladi 1942, še pred italijansko ofenzivo, so tudi na Primorskem nastale prve manjše partizanske enote. Prvi četi primorskih partizanov je 1800 italijanskih vojakov in karabinjerjev obkolilo na Nanosu, vendar se je večini borcev uspelo prebiti iz obroča. Da bi okrepile gibanje, so na Primorsko prihajale manjše skupine partizanov iz Ljubljanske pokrajine, ko pa so Italijani začeli mobilizirati letnik 1923 in mlajše letnike (za Primorsko je kot del predvojne Italije veljala vojaška obveznost), je precej moških raje odšlo v partizane.

Zaradi pritiska partizanskih enot so nastajala manjša osvobojena ozemlja, ki so se postopoma povezovala in širila, dokler ni osvobojeno ozemlje konec junija 1942 obsegalo dve tretjini Ljubljanske pokrajine. Konec maja in na začetku junija so najprej v Suho krajino, potem pa na Kočevsko odšli IO OF, CK KPS in Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet.

Poleti 1942 so Italijani izvedli močno ofenzivo na partizanske enote. Namen ofenzive je bil dvojen: zlomiti osvobodilno gibanje v Ljubljani in zatreti vstajo v Ljubljanski pokrajini. Načrt italijanske ofenzive je predvideval naslednje: partizani se na posameznih področjih s postopnimi ofenzivnimi operacijami v dveh fazah obkolijo in uničijo, z represivnimi ukrepi (požiganjem vasi, množično evakuacijo in internacijo prebivalstva) se zastraši prebivalstvo in loči od NOG, z ustanovitvijo in uporabo bele garde v boju proti partizanom pa se razplamti državljanska vojna. S tem naj bi zadali odločilen udarec osvobodilnemu gibanju, uničili vodstvo, organizacijo OF, zveze in tehnične točke, predvsem

pa vojaške enote (okoli 4000 partizanov). Za tako obsežno akcijo so Italijani v štirih divizijah in nekaj vojnih skupinah zbrali okoli 65.000 vojakov.

Ofenziva je trajala od srede julija do začetka novembra. Italijani so med ofenzivo pokazali, da se njihovi cilji in metode ne razlikujejo od nemških, saj so skrajno kruto ravnali s civilnim prebivalstvom. Odganjali so ga v internacijo, streljali so talce in ujetnike ter požigali vasi. Še pred začetkom ofenzive so v Ljubljani z racijami zajeli več kot 20.000 oseb (četrtno prebivalstva), jih preverili in s pomočjo ovaduhov skoraj 3000 zadržali (med njimi kar 800 študentov).

Med ofenzivo je padlo, bilo ranjenih ali se vdalo okoli 1000 partizanov, nekaj manj se jih je vrnilo domov. V na novo ustanovljenih štirih udarnih brigadah se je nato znova zbralo okoli 3000 partizanov. Italijani so postrelili 2100 ljudi, velik del prebivalstva pa izgnali v taborišča (konec oktobra je bilo iz Ljubljanske pokrajine v taboriščih 26000 ljudi). Precej vasi so izpraznili in požgali.

Poleti 1942 se je v italijanski ofenzivi na Kočevskem v obroču znašlo celotno vodstvo NOG ter tudi številne tehnične, sanitetne in druge ustanove, vendar Italijani vodstva niso odkrili. Jeseni je novo osvobojeno ozemlje nastalo v Polhograjskih dolomitih. Tam je bilo od oktobra 1942 do aprila 1943 nastanjeno vodstvo NOG, ki se je nato vrnilo v Kočevski rog na Bazo 20.

Italijansko okupacijsko vojsko so partizanske brigade in odredi že pred ofenzivo postavili pred težavno nalogo: kako naj se bori, da bo dosegla uspehe proti partizanom, katerih taktika ni bila podobna ustaljenemu načinu bojevanja. Najprej so Italijani poskusili tako, da so s premičnimi enotami v šestnajst tednov trajajoči ofenzivi napadali majhne partizanske enote in prekrizarili vso Ljubljansko pokrajino. S tem pa so hudo prizadejali predvsem civilno prebivalstvo. Partizani so se izmuznili in se kmalu zbrali v manevrskih enotah – brigadah. Italijanom ni preostalo drugega, kot da tudi sami ustanove nove, gibljive enote.

Poleti 1942 je enote II. grupe odredov zajela huda nemška ofenziva. Njene enote so se s težavo prebijale iz obročev in zased, precej enot je bilo razbitih. Del enot se je preko Koroške za kratek čas prebil na Štajersko in med pohodom prišel v bližino Celovca. Korošci so tedaj prvič videli in sprejeli partizane.

Partizanska vojska na Slovenskem je bila organizirana v manjše območne enote in zelo gibljiva. Bila je del mnogo širše odporniške organizacije, zato odporniško gibanje v Sloveniji ni doživljalo tako velikih nihanj kot v drugih delih Jugoslavije. Odpor v Srbiji in Črni gori je namreč neposredno slonel na partiji in vojski, ki je izvajala akcije širokega, tudi frontalnega obsega. Z vojsko so se na dolgih pohodih (v tako imenovanih zbegih) premikale tudi množice civilnega prebivalstva in ranjencev. Tak način bojevanja je jeseni 1942, po hudi poletni italijanski ofenzivi, skušal tudi v Slovenijo prenesti delegat Vrhovnega štaba NOV in POJ Arsa Jovanović. Predlagal je, naj bi se razpustili odredi in ustanovile večje brigade, ki bi se – če v Sloveniji ne bi mogle obstati – umaknile na Hrvaško. Slovensko vodstvo je predlog zavrnilo in slovenska partizanska vojska nikoli, tudi v najbolj kriznih časih (razen zaradi prehodov prek hrvaškega ozemlja) ni zapustila slovenskega ozemlja.¹

Do poletja 1943 se je slovenska partizanska vojska preuredila v štiri operativne cone.

---

¹ REPE, Božo (1995), *Naša doba, Ljubljana: DZS, str. 153.*

OSANKARICA NA POHORJU

8. 1. 1943 je okoli 2000 nemških policistov, orožnikov in vermanov (polvojaški oddelki) obkolilo tabor Pohorskega bataljona, ki je prezimoval na Osankarici. Do obkolitve je prišlo zaradi izdaje položaja, na katerem se je partizanski bataljon zadrževal. V frontalnem spopadu je padlo vseh 69 borcev, skupaj z ženskim vodom, le enega ranjenca so Nemci ujeli.

JELENOV ŽLEB NA VELIKI GORI NAD RIBNICO – SPOPAD V SREČANJU

26. 3. 1943 sta se bataljona udarne brigade Ivana Cankarja in bataljon udarne brigade Matije Gubca med premikom iz Ribniške doline nenadejano srečala z bataljonom italijanske divizije Macerata. Partizani so hitro prevzeli pobudo in zavzeli bližnjo vzpetino ter z vrha napadli italijansko vojsko. Italijanski bataljon je bil uničen, padlo je več kot 100 italijanskih vojakov.

REORGANIZACIJA SLOVENSKE PARTIZANSKE VOJSKE

Spomladi 1943 so partizanske enote v pričakovanju zavezniškega izkrcanja napadale predvsem prometne povezave, vojska pa se je razvijala in dobivala nove odseke: ekonomskega, sodnega, za propagando in druge. Pričakovano izkrcanje je vplivalo tudi na to, da so iz obstoječih enot ustanovili prvi dve **slovenski diviziji** (v NOVJ sta dobili številki **14 in 15**). Delovati je začela **oficirska šola**. Razvila se je mreža stalnih kurirskih zvez, terenski vodi so bili postavljeni na takih razdaljah, da so se kurirji lahko srečali in vrnili na svojo postajo v eni noči. Z izjemo Koroške, dela Štajerske in Prekmurja je bila z njimi do poletja 1943 pokrita vsa Slovenija.

Maja 1943 sta na prvi pohod v Beneško Slovenijo odšli dve brigadi, tja pa je prišla le ena. Julija so slovenski partizani dobili materialno pomoč od zahodnih zaveznikov. H glavnemu štabu NOV in POS je prišla britanska misija, ki jo je vodil Kanadčan major William Jones. NOV Slovenije je bila tako mednarodno priznana in je začela dobivati pomoč (večinoma od zahodnih zaveznikov, sovjetska pomoč je bila le simbolična).

KAPITULACIJA ITALIJE

8. 9. 1943 je Italija kapitulirala, temu pa je sledila nemška zasedba slovenskega ozemlja in oblikovanje operacijske cone Jadransko primorje. Ob kapitulaciji Italije je NOG preprečevalo prodiranje nemških sil na osvobojena ozemlja, razoroževalo postojanke MVAC (Milizia volontaria anticomunista) in v pogajanjih z Italijani doseglo, da so jim ti skoraj povsod izročili orožje. Na Primorskem je prišlo do prave vseljudske vstaje z množičnimi demonstracijami in vzpostavitvijo slovenske oblasti – ustanovitvijo NOS za primorsko Slovenijo. Partizani so skušali osvoboditi Gorico, vzpostavili so okoli 25 km dolgo fronto (deloma po utrdbah iz prve svetovne vojne), vendar jim to ni uspelo.

Nemci so zasedli Ljubljano in glavna naselja ob železnicah, vendar jim celotnega italijanskega okupacijskega območja ni uspelo zasesti. Ostalo je obsežno osvobojeno ozemlje. S partizansko mobilizacijo je partizanska vojska narasla, ustanovljene so bile tri divizije (18., 30. in 31.), oktobra in decembra 1943 pa sta bila ustanovljena dva slovenska partizanska korpusa (7. in 9.).

Številčno sicer močnejša partizanska vojska pa je bila sestavljena iz mladih in neizkušenih bork in borcev, zato je v jesenski nemški ofenzivi leta 1943 padlo kar 20 odstotkov partizanske vojske.

JESENSKA NEMŠKA OFENZIVA

Ofenziva je od 25. septembra do 12. novembra 1943 potekala v Sloveniji in na Hrvaškem. Po kapitulaciji Italije je na ozemlju Slovenije in primorskih delov Hrvaške nastalo veliko osvobojeno ozemlje. Da bi preprečilo morebitno izkrcanje zavezniških sil na severnem Jadranu, se je nemško vrhovno poveljstvo jeseni 1943 odločilo, da bo s silami 2. SS oklepnege korpusa na tem območju izvedlo ofenzivo.

Do 1. oktobra so nemške kolone prečesale Kras, Banjško planoto in Nanos, požgale več vasi, pobile nekaj stotin prebivalstva in prizadejale velike izgube brigadam v formiranju. od 2. do 11. oktobra so Nemci izvedli drugo fazo ofenzive: čiščenje Brkinov in Istre, kjer so v tem času pod poveljstvom 14. divizije NOVJ delovale 2. brigada Ljuba Šercerja, Tržaška, Snežiška in Istrska slovenska brigada. V napadu na Brkine so Nemci te brigade, razen Šercerjeve, razbili in razpršili.

To je bila edina resnično velika nemška ofenziva. Partizanskim silam je povzročila veliko izgub (okoli 20 odstotkov moštva, večinoma na novo prispelega in neizkušenega), Nemcem pa je uspelo povrniti tudi del osvobojenega ozemlja, večinoma večje kraje s postojankami (Novo mesto, Kočevje, Ajdovščina, Kobarid). V tej ofenzivi so že sodelovale tudi na novo ustanovljene domobranske enote.

POHOD 14. DIVIZIJE NA ŠTAJERSKO

Januarja 1944 je na dolg pohod, ki naj bi pomagal okrepiti osvobodilno gibanje na Štajerskem, iz Bele krajine odšla 14. divizija. Že na Hrvaškem se je med enomesečnim pohodom okrog Zagreba zapletla v boje z ustaši, ko pa je pri Podčetrtku na začetku februarja prešla Sotlo, so se začeli boji z Nemci. Nemci so se hitro organizirali, začeli postavljati zapore in divizijo obkoljevati. Nepričakovano hud mraz in sneg ter prenašanje ranjencev so divizijo pripeljali na skrajni rob fizičnih in psihičnih zmogljivosti. Po skoraj treh tednih nepretrganih bojev in prebijanja iz obroča v obroč se je divizija razdelila na 4 dele. Do 25. februarja, ko so jo Nemci prenehali napadati, se je moštvo več kot prepolovilo, od 1112 borcev jih je bilo le še 440 sposobnih za boj, 367 pa je bilo padlih, ujetih ali pogrešanih in 163 ujetih. Ranjence so nosili s sabo ali puščali skrite pri kmetih oziroma v partizanskih bolnišnicah. Del divizije se je prebil na Pohorje, del pa v Mozirske planine. Ni bilo borca, ki ne bi dobil vsaj ozeblin. Najhujši boji so bili na Graški gori, ki so jo poimenovali gora jurišev. Divizija je kljub hudim izgubam poglobilni cilj dosegla, spomladi je svojo dejavnost oživila in začela mobilizirati tudi štajerske fante.

27. junija 1943 je v Slovenijo prišla britansko-ameriška vojaška misija, ki jo je vodil Kanadčan major William Jones (misija Rdeče armade šele 17. marca 1944). NOV Slovenije je bila tako mednarodno priznana in je začela dobivati pomoč (večinoma od zahodnih zaveznikov, sovjetska pomoč je bila le simbolična). V Loški dolini in Beli krajini so poleti 1944 začela pristajati tudi prva sovjetska in anglo-ameriška letala. Nad Slovenijo se je zrušilo precej letal, ki so odhajala bombandirat cilje v Nemčiji in Avstriji. Domačini ali partizani so rešili več sto zavezniških letalcev, ki so odskočili, dostikrat le nekaj minut ali celo sekund prej, preden bi do njih prišli Nemci ali domobranci. Zrušena letala so bila dragocen material za partizanske delavnice, iz padal pa so si ljudje šivali obleke.

PARTIZANSKA TAKTIKA

Taktike so se partizani učili iz lastnih drago plačanih izkušenj, prevzemali so znanje oficirjev iz jugoslovanskega vrhovnega štaba, pa tudi iz izkušenj španske državljanske vojne, ki so jih posredovali španski borci. Akcij niso vedno vnaprej načrtovali. Pogosto so se zanje odločali med

izvrševanjem bojne naloge. Partizanska taktika je temeljila na presenečenju, ki so ga enote dosegle z nepričakovanim napadom na nasprotnikove enote, nepredvidljivimi akcijami in s hitrim umikom. Partizanske enote so bile v neprestanem premikanju, zaradi česar so se razbremenjevale težke tehnike in oborožitve (topovsko orožje so zakopali in ga niso tovorili s sabo na pohodih), in se izmikale frontalnim spopadom. Glavni cilj partizanske taktike je bil doseči negotovost v nasprotnikovih vrstah, zlasti z uničevanjem okupatorjevih komunikacij. Zelo pomembno za partizanski način bojevanja je bilo samoiniciativno delovanje manjših enot, ki so bile sicer podrejene skupnemu poveljstvu in so sledile njegovim temeljnim usmeritvam. Medtem ko so se okupatorjeve in kolaboracionistične enote logistično oskrbovale z državnim vojnim gospodarstvom, so bile partizanske enote v tem pogledu prepuščene lastni iznajdljivosti. Logistična oskrba partizanskih enot je potekala na podlagi treh različnih virov: veliko sredstev, in sicer hrane, obleke, obutve in tudi oborožitve, je vojski podarilo lokalno prebivalstvo, precej sredstev, zlasti uniform in oborožitve, je bilo pridobljeno kot bojni plen, izvajale pa so se tudi rekvizicije – nasilne zaplembe domačinom, ki so sodelovali z okupacijskimi silami.

Partizansko vojskovanje je način bojevanja v ljudski, osvobodilni ali obrambni vojni, zlasti proti okupatorju. Učinkovito je predvsem takrat, ko je nasprotnik veliko močnejši in kadar je napadalec že okupiral deželo in ima na voljo raznovrstna sredstva za prisilo. Tak način bojevanja je dolgotrajen in mogoč samo ob podpori in neposrednem sodelovanju večine prebivalstva napadene dežele.

V slovenski partizanski vojski se je govorilo in poveljevalo v slovenskem jeziku. Na prostovoljni osnovi je vključevala tudi borke (ves čas vojne okoli 4 odstotke).

VOJAŠKI DOGODKI V LETU 1944

Med pomembnejše vojaške dogodke leta 1944 lahko štejemo pohode slovenskih divizij v Gorski kotar, Beneško Slovenijo in na Štajersko. V Gorskem kotarju so slovenski partizani skupaj s hrvaškimi precej razširili osvobojeno ozemlje. S pohodom v Beneško Slovenijo je 30. divizija okrepila osvobodilno gibanje in ga pomaknila do roba slovenskega narodnega ozemlja. Prehodila je več kot 200 km in imela hude spopade z Nemci.

Slovenski partizani so že konec leta 1943 skušali osvojiti Novo mesto in Kočevje, vendar jim to ni uspelo. Nemci so se namreč bojevali drugače kot Italijani in do tega spoznanja so kmalu prišle tudi tiste enote, ki še niso imele izkušenj z njimi. Nemci so svoje postojanke dobro utrdili, hkrati pa so imeli dobro obveščevalno službo in so z nenadnimi pohodi manjših enot vdirali na partizansko ozemlje in uničevali posamezne partizanske enote. Tako so decembra 1943 napadli in razbili 3. bataljon Gradnikove brigade pri Hotedrščici, podobno so storili s 3. bataljonom Prešernove brigade v hotelu na Pokljuki, januarja 1944 so napadli partijsko šolo v Cerknem in marca uničili bataljon Cankarjeve brigade. V teh bojih je padlo precej partizanov, zato je vodstvo okrepilo dejavnost VOS in povečalo zaščitne ukrepe.

Spomladi 1944 so Nemci in domobranci izvedli ofenzivo na osvobojeno ozemlje v Ljubljanski pokrajini in slovenskem Primorju. Nemcem je nekatere kraje na Dolenjskem sicer uspelo zavzeti, vendar so jih partizanske enote večinoma ponovno osvobodile in ohranile jedro osvobojenega ozemlja. V teh bojih so partizani že uspešno uporabljali topništvo, maja je 7. korpus ustanovil 1. artilerijsko brigado.

V drugi polovici leta 1944 so bile ključni cilj partizanskih napadov prometne zveze, zlasti proti Jadranu. Nastala so prva osvobojena ozemlja na Štajerskem, partizani so akcije izvajali tudi že na avstrijskem Koroškem. Hudi boji so potekali na vsem slovenskem ozemlju.

Decembra 1944 je okupator težišče ofenzivnih operacij iz Beneške Slovenije in Goriških Brd prenesel v Vipavsko dolino, Trnovski gozd in na Banjško planoto, ofenzive pa so potekale tudi drugje. Partizanom je uspelo pozimi ubraniti poglobitveni del osvobojenega ozemlja v Beli krajini in Rogu, izgubili pa so manjša osvobojena ozemlja, na Štajerskem pa celotno osvobojeno ozemlje. Štajerskim partizanom pa je uspelo osvoboditi več kot 300 zapornikov iz zloglasnega taborišča Stari pisker v Celju (del so jih nato Nemci znova polovili), kar je bila najuspešnejša tovrstna akcija med vojno.

Brigade so bile na neprestanih pohodih, v snegu in mrazu, brez izdatnega počitka. Nemci so hoteli očistiti zaledje pričakovanega bojišča velikih razsežnosti, zavarovati umik svojih enot iz Jugoslavije in pripraviti teren za odpor na mejah rajha, zaradi česar se je stopnjevalo tudi nasilje. Zaradi napada Bračičeve brigade na avtomobilsko kolono, v katerem je bil ubit nacistični funkcionar iz Celja, so v Stranica pri Frankolovem obesili 99 talcev, enega pa ustrelili.

NEMŠKE AKCIJE V LETU 1945

Spomladi 1945 so imeli NOV in POS okoli 30.000 oboroženih borcev, sovražnih vojakov pa je bilo okoli 135.000. V pričakovanju silovite koncentracije okupatorskih sil, ki so se umikale pred prodorom Rdeče armade na vzhodu, in načrtovane ofenzive JA na jugu so v generalštabu JA presodili, da bi bila lahko slovenska vojska v sklepnih operacijah povsem uničena, zato so predlagali, naj se glavnina vojske in vodstvo umakneta iz Slovenije do 4. armade JA. Slovensko vodstvo je sklenilo, da slovenska vojska ostane v Sloveniji, Tito pa je njegovo odločitev potrdil. Marca se je začel napad JA v Bosni in na Hrvaškem, 12. aprila je bila prebita sremska fronta. Začela se je tudi ofenziva zaveznikov v Italiji.

Nemci so v dveh ofenzivah, in sicer Wnterende (konec zime) in Frühlingsanfang (začetek pomladi), poskušali uničiti slovensko partizansko vojsko. V prvem delu ofenzive so zaprli Gorenjsko zahodno od Save in Cerkljansko, v drugem delu pa Banjško planoto, Čepovanski dol in Trnovski gozd. V zelo hudih bojih, ko so posamezni kraji večkrat prehajali iz rok v roke, so imeli partizani hude izgube, toda jedro enot se je obdržalo, ostala pa je tudi partizanska fronta, ki je ubranila Kočevski rog (Nemci so namreč aprila 1945 hoteli uničiti svobodno ozemlje okoli Roga in v Beli krajini).

Januarja 1945 je bila ustanovljena Prekmurska partizanska četa, ki so jo Madžari neprestano hajkali. Marca je odšla v Porabje (do Zgornjega Senika) in se tam spopadla z orožniki, nato pa se je vrnila v Prekmurje, kjer je pričakala predhodnice Rdeče armade in 3. aprila z njimi vkorakala v Mursko Soboto.

29. marca se je sovjetsko-nemško bojišče premaknilo na slovensko ozemlje v Prekmurju. V prvih dneh aprila je bilo osvobojeno vse Prekmurje, sovjetske čete pa so nadaljevale operacije proti Avstriji. Civilno oblast je začela vzpostavljati delegacija slovenskega NOS, ki je prek Beograda in Madžarske za rdečearmejsko fronto 6. aprila prišla v Prekmurje.

Aprila je močna 4. armada JA razbila nemško obrambo in prišla v Gorski kotar, nato pa med nemškima skupinama armad, in sicer C, katere glavnina je bila v Italiji, in E, ki je obrambo osredotočila med Dravo in Savo, prodirala v Istro in proti Trstu. Drugi krak napada je šel proti Ilirski Bistrici in Št. Petru na Krasu (Pivki). To ji je omogočilo tudi osvobojeno ozemlje ob izviru Kolpe, na južnem Kočevskem in

v Beli krajini, ki so ga uspešno branile enote 7. korpusa. 9. korpus je imel nalogo, da izvede ofenzivo v sovražnikovem zaledju in prodira po dolini Soče, osvobodi Gorico in Tržič ter prepreči prihod nemških okrepitev iz Italije.

V Trstu se je slovensko-italijansko protifašistično gibanje, ki ga je vodila slovenska komanda mesta Trst, začelo pripravljati na vstajo. Zavezniške sile so čez Pad prodrle do Piave. 28. aprila so se začeli uvodni boji za Trst, v mestu pa je prišlo do vstaje in hudih bojev. Večina Trsta je bila z usklajeno dejavnostjo vstajnikov, akcijami 9. korpusa v zaledju in frontalnim prodiranjem 4. armade osvobojena do 1. maja. Ko je 2. maja prišla v Trst kolona 2. novozelandske divizije, je bil ta, z izjemo nekaterih točk odpora, ki so jih Nemci držali zaradi tega, da bi se predali zaveznikom, že osvobojen. Tudi Gorico so osvobodili partizani, v njej pa sta se namestili obe vojski. Do tedaj je bilo osvobojeno že vse Slovensko primorje, razen dela okrog Ilirske Bistrice, kjer so se enote 4. armade spopadale s četniki in Nemci.

Poseben motoriziran odred je nato iz Trsta krenil na Koroško. Zavezniki ga niso spustili čez Predel, zato se je prebil čez zasnežen Vršič in se v Kranjski Gori spopadel z Nemci, ki jih je že prej napadal Jeseniško-bohinjski odred. Tudi ta je odšel na Koroško. Koroški partizanski odred je 4. maja osvobodil ujetnike v Begunjah, nato pa odšel čez Karavanke do Bistrice v Rožu in Borovelj. 8. maja je skoraj istočasno z zavezniki prišel v Celovec. Na cestah proti Ljubelju so se v teh dneh gnetle nepregledne kolone nemških, domobranskih in drugih kvizlinških enot ter civilistov.

V naslednjih dneh so potekali boji za osvoboditev osrednje Slovenije. V Ljubljano so, navdušeno pozdravljane, enote 7. korpusa in 29. hercegovske divizije vkorakale 9. maja.

V severni Sloveniji, ki je bila glavna smer umika nemških in kvizlinških enot, so hudi boji potekali še po 8. maju, ko je v Evropi že veljala splošna kapitulacija nemških oboroženih sil. Na Koroško je odšla 14. divizija, ki je svoje enote razporedila pa vsem narodnostnem ozemlju. Glavnina nemške skupine armad E je bila obkoljena v Celjski kotlini in na Koroškem, spremljala jo je množica različnih kvizlinških enot z Balkana. Njen komandant general Alexander Löhr je v Topolščici severno od Šoštanja podpisal vdajo. Šele 15. maja pa so se na Poljani na slovenskem Koroškem vdale poslednje enote, kar pomeni, da so spopadi na Koroškem trajali še teden dni po uradnem koncu vojne.

Z ukazom Vrhovnega štaba JA **1. 3. 1945** so se NOV in POS (7. in 9. korpus ter 4. operativna cona) preimenovali v Jugoslovansko armado in bili vključeni v tri velike enote:

- v 1. divizijo narodne obrambe, vključno s Korpusom narodne obrambe Jugoslavije (KNOJ),
- v 4. jugoslovansko armado in
- v 3. jugoslovansko armado.

S tem je bila formalno odpravljena samostojnost slovenske partizanske vojske. Slovenska partizanska vojska je tedaj skupaj s prekomorci štela od 41.000 do 45.000 bork in borcev. 18. 5. 1945 je glavni štab slovenskih partizanskih enot izgubil svojo funkcijo, kar je pomenilo dejansko in dokončno odpravo samostojnosti slovenske partizanske vojske. S tem je slovenski narod izgubil eno od glavnih sestavin svoje državnosti. Da je slovenska partizanska vojska to nedvomno bila, dokazuje dejstvo, da se je razen v sklepnih operacijah bojevala samostojno, imela je lasten poveljniški kader, nikoli ni zapustila Slovenije, delovala pa je na celotnem slovenskem narodnem ozemlju, ki ga je tudi osvobodila ali pri njegovi osvoboditvi sodelovala. V NOV in POS je bilo daljši ali krajši čas vključenih 100.000 Slovencev in Slovenk, padlo ali umrlo zaradi ran jih je 16.000, ranjenih pa je bilo okoli 22.000 borcev in bork.

Pridobitve slovenskega NOG:

- slovenski narod je preživel, čeprav so ga okupatorji nameravali uničiti;
- k matici mu je uspelo priključiti skoraj tretjino narodnostnega ozemlja;
- Slovenija si je v novi Jugoslaviji priborila ugodnejši položaj kot ga je imela v kraljevini.

Obljuba, ki so jo slovenski delegati dobili na 2. zasedanju Avnoja, da bodo slovenski vojaki po vojni služili v Sloveniji v slovenskih vojaških enotah, pa je bila ob koncu vojne že pozabljena. Tito je namreč slovenski delegaciji na drugem zasedanju Avnoja dejal, da bo slovenska partizanska vojska ostala slovenska tudi po vojni in da bo imela slovenski poveljevalni jezik, ki se bo uporabljal od vrhovnega poveljstva do najnižjih enot.

OBOROŽENE FORMACIJE MEŠČANSKEGA TABORA

Poleg organizacije OF je spomladi in poleti 1941 nastalo več ilegalnih skupin (četniška in oficirska organizacija, Petrova garda, Prebujena Slovenija, Sokolska legija, Stara pravda itd.), med katerimi je bila najmočnejša Slovenska legija. Te skupine so bile sicer protikomunistično naravnane, vendar usmerjene tudi proti okupatorju, priznavale pa so londonsko vlado. Nekatere (Stara pravda, tiste iz četniških in sokolskih vrst) so priznavale OF oziroma se z njo povezale. Polkovnika jugoslovanske vojske Jako Avšiča in majorja Karla Novaka je Mihailović (vodja četnikov v Srbiji) imenoval za poveljnika oziroma načelnika četniškega štaba v Sloveniji. Četniški napad na srbske partizane in opredelitev OF proti Mihailoviću je nato sprožila ostre polemike in opredeljevanja. Del oficirske organizacije z Avšičem na čelu se je odločil za partizane, prav tako stara SLS in tako imenovana ministrska skupina, Stara pravda pa je izstopila. Zaostril se je tudi odnos do skupin, ki OF niso priznavale. Vodstvo NOG je meščanske politike krivilo za aprilsko katastrofo in jim odrekalo pravico do vstopa v OF, frontovski tisk je pisal o protinarodni zaroti in reakciji, od novembra 1941 že tudi o beli gardi.. Meščanski politiki so OF očitali avanturizem, izrabljanje narodovega trpljenja v strankarske namene, izzivanje okupatorjevih protiukrepov in monopoliziranje osvobodilnega boja.

VOS je že jeseni 1941 začela obračunavati tudi z narodnimi izdajalci in nasprotniki OF, med katerimi pa so bili tudi zgolj ostri nasprotniki komunizma. Usmrtitve so osvobodilnemu gibanju povzročile veliko škode in politično okrepile nasprotno stran. 21. 12. 1941 je skrajna desnica v SLS (organizacija Straža) zagrozila, da bo, če OF ne bo prenehala s terorjem, javno povedala imena 14 voditeljev OF in uporabila tudi metodo zob za zob, česar pa zaenkrat še ni nameravala storiti. Druga organizacija, Katoliška akcija, je februarja 1942 svojim članom naročala, naj spremljajo početje nasprotnikov, članov OF, marca pa so stražarji že pomagali Italijanom pri množičnih racijah v Ljubljani. Menili so, da je treba s komunistično OF takoj obračunati. Februarja 1942 se je že uporabljal izraz državljanska vojna, pri škofu pa so se predstavniki različnih skupin dogovarjali o tem, kako naj pregovorijo Italijane, da bi jim dovolili legalen boj proti komunistom. Vodja stražarjev dr. Lambert Ehrlich je Italijanom v posebni spomenici predlagal ustanovitev slovenske varnostne službe, ki bi bila sestavljena iz različnih legij in vaških straž. Razlogi, zaradi katerih slovenske meščanske politične stranke niso ustanovile lastne odporiške organizacije, so bili:

- ilegalno delovanje jim je bilo nepoznano;

Državljska vojna je oborožen spopad med različnimi političnimi skupinami za nadzor v državi. Med drugo svetovno vojno lahko za slovensko področje govorimo le o elementih državljanske vojne, ki so bili omejeni na posamezne dele slovenskega ozemlja in v različnih obdobjih vojne različno intenzivni. Ne moremo pa reči, da je med drugo svetovno vojno na celotnem slovenskem ozemlju potekala vsesplošna državljanska vojna.

- bogatejši sloj, ki so ga zastopale meščanske stranke, se je bal izgube premoženja;
- politično so bili neenotni, močni spori so bili zlasti med klerikalci in liberalci;
- strah pred komunizmom je te skupine vodil v sodelovanje s protikomunistično naravnanimi okupacijskimi silami in v kolaboracijo;
- opredeljevali so se za politiko čakanja;
- nekatere skupine so se za kolaboracijo odločale na podlagi lastne ideološke naravnosti (klerofašizem), ki je izhajala že iz časov pred vojno.

VAŠKE STRAŽE – MVAC

Italijani so vaške straže vključili v enote MVAC (Milizia volontaria anticomunista). Naraščanje števila vaških straž je spodbujalo tudi ravnanje OF: grob odnos do prebivalstva, rekviriranje hrane in drugih stvari ter oblastniško vedenje posameznih nižjih partizanskih poveljnikov, ki so na svojem ozemlju svojevoljno odločali o življenju in smrti (vojvodstvo). Vodstvo OF je take ukrepe, ki naj bi pomenili že izvajanje revolucije, obsodilo kot preuranjene, vendar so bile posledice nepopravljive. Leta 1942 je bilo v Ljubljanski pokrajini 71 postojank vaških straž z več kot 4500 vojaki, sredi maja 1943 pa so imele že čez 6000 vojakov. Na začetku niso bile zelo bojovite, kasneje pa se je njihova dejavnost proti partizanom okrepila. Bela garda so jih poimenovali partizani po zgledu državljanske vojne v Rusiji, do katere je prišlo po oktobrski revoluciji in v kateri so meščanske sile imenovali bela garda. Za oskrbo, oborožitev, plačilo in opremo enot MVAC so skrbeli Italijani.

Vaške straže v akcijah niso nastopale samostojno. Utrdile so se v postojankah in poskušale politično in vojaško obvladovati le ozek okoliš svojega garnizona. Napadale so le manjše partizanske patrulje in lovile aktiviste OF. Spočetka so bile slabo in nestrokovno utrjene, Italijani pa so jih v hudih trenutkih puščali na cedilu. Pozneje so jim Italijani pomagali graditi utrdbe in se braniti v njih. Za nadzor so jim pošiljali oficirje in podoficirje.

V Ljubljani je s pripadniki OF poleg italijanskih oblasti obračunavala tudi posebna policija, sestavljena iz pripadnikov MVAC. Konec leta 1942 je izvedla množične tako imenovane božične racije. Zaradi zapiranja in mučenja ujetnikov je prišlo do protestov, zato so Italijani policijo MVAC ukinili.

SLOVENSKI ČETNIKI

Nekaj sto borcev je bilo pod poveljstvom Karla Novaka organizirano v oboroženih oddelkih tako imenovane Jugoslovanske vojske. Maja 1942 je Štajerski bataljon pod Gorjanci razglasil mobilizacijo v četniške enote. Zaradi šibkosti pa se je bataljon v glavnem skrival, mobilizacija pa ni uspela. Štajerski bataljon je s partizani sicer sodeloval pri napadu na italijansko postojanko Ratež, vendar pa je hkrati tudi lovil in mučil aktiviste OF ter partizane. Partizani so ga začeli zasledovati, zato se je zatekel pod italijansko okrilje in deloval kot Legija smrti. Četnike so partizani imenovali tudi plava garda. Ob kapitulaciji Italije so jih porazili pri Grčaricah.

Po kapitulaciji Italije so delovali četniški odredi, ki jih je organiziral partizanski ubežnik iz krščanskosocialnih vrst in nasprotnik komunistične prevlade v OF Janez Marn – Črtomir Mrak. Vseh odredov je bilo 250. Ob koncu vojne so se slovenski četniki umaknili v Furlanijo in se predali Angležem. Štajerski četniki pa so delovali z Nemci in se po kapitulaciji Nemčije umaknili na Koroško.

Pred kapitulacijo Italije so tako MVAC kot četniki skušali preiti v ilegalo, se oblikovati v slovensko narodno vojsko in tako pričakati zaveznike. Tedaj je prišlo tudi do poskusov, da bi se združili s partizani, vendar so bila ta prizadevanja zaradi nepopustljivosti na obeh straneh neuspešna.

Po kapitulaciji Italije so se sile MVAC umikale proti Ljubljani. Okoli 800 pripadnikov tako imenovane planinske brigade Krim se je zateklo v grad Turjak, kjer so jih začeli oblegati partizani. Močno branjen grad so partizani osvojili po tednu topniškega obstreljevanja, naskoku na utrdbe in boju mož na moža. Ujetih je bilo 695 vojakov in civilistov. Jeseni 1943 je bilo sodno ali izvensodno usmrčenih več kot 400 nasprotnikov NOB, ujetnikov iz vrst MVAC in četnikov.

SLOVENSKO DOMOBRANSTVO

Nemški okupatorji so septembra 1943 ustanovili operativno cono za Jadransko primorje, ki je obsegala pokrajine Furlanijo, Gorico, Istro, Reko, Ljubljano in Kvarner. Nemci so zaradi pomanjkanja oboroženih sil po kapitulaciji Italije in prevzema njenega okupacijskega območja pristali na ustanovitev slovenskega domobranstva v Ljubljanski pokrajini, na Gorenjskem in Primorskem. Ustanovljene so bile tri domobranske organizacije: Slovensko domobranstvo, Gorenjski domobranci in Slovenski narodno varnostni zbor na Primorskem. Nemci niso dovolili, da bi bil na čelu domobranstva general Leon Rupnik, zato so mu dodelili naziv generalnega inšpektorja Slovenskega domobranstva.

Prve enote domobranstva so bile ustanovljene zgodaj jeseni leta 1943, vendar Nemci niso dovolili mobilizacije, ki jo je hotel izpeljati **general Leon Rupnik**. Vztrajali so pri prostovoljnem vstopu. Do novembra 1943 je bilo ustanovljenih 6 domobranskih bataljonov, decembra pa je koroški gavlajter Friedrich Rainer, ki je upravljal cono Jadransko primorje, določil njihov pravni status: postale so pomožne policijske enote pod nemškim poveljstvom.

Organizacijska sestava domobranskih enot se je večkrat spreminjala, spomladi 1944 so bili ustanovljeni 4 elitni bataljoni, ki so imeli tudi ofenzivne naloge, sicer pa so domobranci varovali prometno infrastrukturo, lovili aktiviste OF, po vaseh pa opravljali tudi funkcijo policije. V Ljubljani je bila posebna politična policija. Veliko zločinov je zagrešila tako imenovana črna roka, posebna ilegalna organizacija, sestavljena iz skrajnih sovražnikov NOG.

Domobranske enote so bile podrejene nemškim policijskim enotam. Reorganizacije v domobranskih vrstah so bile pogoste na nemško zahtevo. To so bile defenzivne enote, katerih glavna naloga je bila boj proti partizanom ter ohranjanje reda in miru. Čete so se povezovale v bataljone in bojne skupine. Organizacijski štab je imel formacijski, šolski, obveščevalni, tehnični, sprejemni, verski in veterinarski odsek. Domobranske enote niso imele zvez in težke oborožitve, imele so le omejeno obveščevalno službo, delovale so samo defenzivno, bile so brez slovenskega vodstva in niso smele izvajati mobilizacije.

Domobranci so oborožili, opremili in plačevali Nemci. Število domobrancev je postopno naraslo na 13.000, na ljubljanskem stadionu so prisegli 20. 4. 1944, na Hitlerjev rojstni dan (tisti, ki so v domobranstvo vstopili kasneje, pa 30. 1. 1945, na obletnico nacističnega prevzema oblasti v Nemčiji). Vsak se je zaobljubil, da bo "zvest, hraber in svojim nadrejenim pokoren" in da bo "v skupnem boju z nemško oboroženo silo, stoječo pod poveljstvom vodje velike Nemčije, z SS četami in policijo proti banditom in komunizmu kakor tudi njegovim zaveznikom svoje dolžnosti vestno izpolnjeval za svojo slovensko domovino kot del svobodne Evrope". Ker je bila NOVJ tedaj že priznana kot del

protifašistične koalicije, so zahodni zavezniki domobrance šteli za kvizlinške enote.

Domobransko vodstvo je računalo s tem, da bodo domobranci ob koncu vojne prevzeli nemško orožje, preprečili revolucijo, ki so jo pričakovali ob koncu vojne, in se pred zavezniki izkazali kot slovenska vojska. Dogodki naj bi se po njihovih računih odvijali nekako tako kot v Grčiji, pričakovali pa so tudi, da bo prišlo do razdora v protifašistični koaliciji. Prvi pogoj za tak razvoj dogodkov bi bil seveda prihod anglo-ameriške vojske.

Poleti 1944 so bila pričakovanja o izkrcanju zaveznikov vsesplošna, zato so skušali domobranci na račun domobranskih okrepiti predvsem četniške enote. Temu je nasprotoval pronemški Rupnik, ostro pa so se odzvali tudi Nemci. Med domobranci so opravili več aretacij in nekaj častnikov poslali v koncentracijska taborišča. Septembra 1944 je poskušal po londonskem radiu dr. Alojzij Kuhar, poslanik pri poljski begunski vladi, domobrance pod vplivom razvoja dogodkov in zaradi njihovega očitnega sodelovanja z Nemci odvrniti od kolaboracije. OF je razglasil za narodno gibanje, ki je sicer pod vplivom komunistov, vendar se mu morajo domobranci pridružiti, če se hočejo rešiti in služiti domovini. Za enak cilj si je prizadeval tudi dr. Izidor Cankar. Kuharjev govor je doma izzval obsodbo zlasti Rupnikovega kroga. Minister France Snoj je prišel na osvobojeno ozemlje in se priključil NOG ter prav tako pozval domobrance, naj se pridružijo partizanom. Dr. Miha Krek pa si je do konca vojne prizadeval, da bi v Sloveniji posredovali Britanci in Američani.

Ob koncu vojne so se domobranci skupaj z Nemci umaknili v taborišča na Vetrinjsko polje na Koroškem. V pričakovanju spopada med britansko vojsko in JA so se preuredili in novačili begunce. Računali so na to, da se bodo z britanskimi enotami vrnili v domovino in prevzeli oblast, dejansko pa so jih Angleži pod pretvezo, da jih peljejo v Italijo, kot ujetnike vrnili jugoslovanskim oblastem.

Četniške enote so se ob koncu vojne umaknile v Furlanijo in se tam predale Angležem, ki jih niso vrnili jugoslovanskim oblastem.

Jugoslovansko osvobodilno gibanje je bilo poleg sovjetskega najmočnejše v Evropi. V njem so imeli glavno vlogo komunisti, ki so po okupaciji 1941 zaradi predvojne ilegalne organiziranosti edini obdržali politično mrežo na celotnem razkosanem jugoslovanskem ozemlju, nato pa organizirali odpor in se v njem najbolj izpostavili, svoje zavzemanje, s katerim so v množično gibanje pritegnili ljudi, pa izkoristili za izvedbo revolucije po vojni. To jim je uspelo predvsem zato, ker meščanske sile, podobno kot v drugih državah, niso bile kos nastalemu položaju. Vlada in vodstva političnih strank so povečini zbežali, tisti deli, ki so ostali, pa so hoteli vsaj navidezno ohranjati svojo oblast in vpliv s kolaboracijo ali pa so pasivno čakali na ugodnejše razmere oziroma osvoboditev od zunaj. Ker je v Jugoslaviji pred vojno vladala huda ekonomska in politična kriza, posamezni narodi in manjšine pa so bili zatirani, so ljudje v odporniškem gibanju videli tudi jamstvo za drugačno politično ureditev po vojni ter odpravo socialnih in nacionalnih krivic.

SLOVENCİ V SOCIALISTIČNI JUGOSLAVIJI IN NJENIH OBOROŽENIH SILAH

Jugoslavija je bila po drugi svetovni vojni oblikovana kot federativna republika. Eden od njenih šestih sestavnih delov je bila tudi Slovenija, katere glavno mesto je postala Ljubljana. Veliki vodja druge Jugoslavije je bil vse do smrti leta 1980 Josip Broz Tito, Edvard Kardelj pa njen glavni ideolog in oblikovalec ustav. V Jugoslaviji je že pred koncem vojne najmočnejša politična sila postala Komunistična partija Jugoslavije, katere del je bila tudi Komunistična partija Slovenije.

UVELJAVITEV TOTALITARNEGA REŽIMA V POVOJNI SLOVENIJI

Po koncu druge svetovne vojne je tako v Sloveniji kakor tudi v Jugoslaviji **komunistična partija izvedla revolucijo**, s katero je prevzela oblast in spremenila družbeni sistem. Govorimo lahko o zlitju partije in države. Oblast so komunisti uspeli prevzeti s pomočjo represivnih in ideoloških aparatov države: policije, vojske, sodstva, tajne politične policije in agitpropa. Pomembno vlogo pri prevzemu oblasti so imele tudi volitve 11. novembra 1945, ki so bile izpeljane nedemokratsko, saj na njih opozicija sploh ni nastopila, ljudem, ki so bili znani kot nasprotniki komunističnega režima, pa je bila odvzeta volilna pravica. **Volitve so potekale pod strogim nadzorom**. Volivci so lahko izbirali med dvema volilnima skrinjicama: listo Ljudske fronte in skrinjico brez liste (tako imenovano črno skrinjico), tako da so volivci v bistvu volili javno. 29. novembra 1945 je bila ob obletnici drugega zasedanja Avnoja razglašena Federativna ljudska republika Jugoslavija. Uzakonjena je bila republika.

V prvih povojnih letih so komunisti z opozicijo obračunali na tako imenovanih **političnih sodnih procesih**. Sodili so sodelavcem okupatorjev (proces proti Leonu Rupniku), tistim politikom, ki se med vojno niso hoteli vključiti v OF (božični proces proti liberalnim politikom leta 1945), od leta 1947 pa so zapirali tudi tiste nekdanje zaveznike OF, ki so bili proti monopolu komunistov v politiki, in jim sodili (Nagodetov proces, dachavski procesi). Razredni sovražniki so bili obsojeni na zaplembo premoženja, sprva tudi na usmrtitev, do konca 50. let pa na dolgoletne zaporne kazni. Na teh procesih je bilo na Slovenskem obravnavanih okoli 25.000 ljudi.

Tajna politična policija se je do leta 1946 imenovala Ozna, potem pa Udba. Izvajala je tajne revolucionarne ukrepe, aretacije, zasliševanja in mučenja. Agitprop je skrbel za propagandno dejavnost, popularizacijo marksistično-leninistične teorije, cenzuro ter nadzor nad delom kulturnih ustanov in za širjenje komunistične ideologije. Nova oblast je ves kader v državni upravi (tudi v policiji, vojski in sodstvu), ki je bil po njenem mnenju politično neustrezen, zamenjala s kadrom, ki je bil predvsem politično ustrezen, njegova strokovnost je bila manj pomembna. Delovanje medijev in kulturnih institucij je bilo pod strogim nadzorom cenzure. Državna meja je bila militarizirana.

V kmetijstvu so izpeljali **agrarno reformo**, obvezen odkup zemlje in zaplembo večjim zemljiškim posestnikom. Privatno lastnino so najprej spremenili v državno, nato pa v družbeno. Leta 1949 se je začel uvajati zadružni sistem, ki je uničil zasebne proizvajalce tržnih presežkov. Proletarska oblast si je tako podredila celotno agrarno proizvodnjo. Odpor kmetov so z grobimi metodami in trpinčenjem zatrli miličniki. Veliko kmetov so zaprli brez sodbe in jih čez čas izpustili, nekaj pa so jih postavili pred sodišče, kjer so jim sodili kot ljudskim škodljivcem in saboterjem. Do **spremembe lastniških razmerij** pa je prišlo na vseh družbenih področjih. V neagrarnem gospodarstvu je bila leta 1946 izpeljana **domoljubna nacionalizacija**, ki je vključevala tudi montirane sodne procese proti podjetnikom. Tem procesom so sledili odvzem premoženja, zaplembe, obsodbe na večletno prisilno delo, taborišča in celo usmrtitve. Takoj po vojni je proces spreminjanja lastniških razmerij vključeval **likvidacije**

kolaboracionistov in zaplembo njihovega premoženja (nacionalizacija). Premoženje Nemcev na Slovenskem je bilo nacionalizirano, Nemci pa so bili izgnani. Obdobje skrajnih oblik državnega nasilja ni prineslo gospodarske uspešnosti. Zaradi zatrtja zasebne pobude je slovensko gospodarstvo zelo nazadovalo.

Represivni aparat in različne oblike pritiska na prebivalstvo so se še okrepile po sporu z informburojem. **Informbiro** je bil Informacijski biro komunističnih in delavskih partij, imenovali so ga tudi kominform. Stalin si je želel Jugoslavijo kot socialistično državo po vojni popolnoma podrediti, Tito pa je vztrajal pri enakopravnih odnosih in se ni hotel podrediti avtoriteti Stalina ter se izenačiti z drugimi vzhodnoevropskimi marionetnimi voditelji. V sporu med Sovjetsko zvezo in Jugoslavijo se je informbiro postavil na sovjetsko stran in pozival zdrave sile v Jugoslaviji, naj zamenjajo vodstvo KPJ. Vodstvo KPJ pa je opredeljevanje za informbiro opredelilo kot narodno izdajo. Poleti in jeseni 1948 ter v naslednjih letih je prišlo do popolne ekonomske in politične blokade Jugoslavije, prekinitve diplomatskih odnosov med vzhodnoevropskimi ljudskimi demokracijami in Jugoslavijo ter do oboroženih spopadov na mejah. Jugoslovanska oblast pa je znotraj države s stalinističnimi metodami obračunavala z dejanskimi in domnevnimi informbirojevci (privrženci informbiroja in Sovjetske zveze). Partija je z ukinitvijo svobode mišljenja ukinila svobodo mišljenja tudi sama sebi. V partiji so bili pogosti notranji obračuni, zaradi česar se je strah zalezel tudi v njene lastne vrste.

V 50. letih je bil v Sloveniji uveden **sistem samoupravljanja**, ki je bil zamišljen kot alternativa državnemu socializmu. Njegov idejni in teoretični utemeljitelj je bil Edvard Kardelj. Čeprav je bila to bolj demokratična oblika socializma, se je samoupravljanje izkazalo za ekonomsko slabo delujoč in drag sistem, v katerem se je individualna odgovornost izgubljala v prevelikem delegatskem sistemu. Gospodarska uspešnost, ki je počivala na kreditih (leta 1971 je dolg Jugoslavije znašal 2,7 milijarde dolarjev, leta 1980 pa že 18 milijard dolarjev), se je začela razblinjati na začetku 80. let: po Titovi smrti je začel njegov karizmatični kult hitro bledeti, dotok tujega kapitala je ponehaval, gospodarstvo se je slabšalo, primanjkovati je začelo živil, vsakdanjih potrebščin in bencina, pogostejše so postale prekinitve dela (stavke), povečali so se nezaposlenost, socialna negotovost in nacionalni nemiri. Sistem samoupravljanja je skupaj z državnim socializmom vzhodnoevropskih držav propadel leta 1990.

TRŽAŠKO VPRAŠANJE DO OSIMSKIH SPORAZUMOV

Takoj po vojni so se morale enote JA zaradi sklepa zaveznikov o obnovi predvojne Avstrije umakniti iz Trsta in Gorice, pa tudi s Koroške. Ne glede na to, da so Trst osvobodile enote 4. armade JA in 9. korpus, se razmejitev na tem področju ni ravnala po vojaški zasedbi, kot je to veljalo za druge kraje v Evropi. Razlog za to, da je bil Trst v tem pogledu izjema, je bil v tem, da so imeli zahodni zavezniki obveznosti do Italije, ki so bile povezane še z medvojnimi spodbujanjem italijanskega odporiškega gibanja, hkrati pa je postal Trst žariščna točka nove hladne vojne. Pri tem vprašanju se je že pojavljal strah zaveznikov pred sovjeti. Trst je bil tudi križišče evropskih poti in je imel zelo pomembno geografsko-politično vlogo. Vprašljivo je bilo tudi povojno delovanje jugoslovanske partizanske vojske in Ozne, ki sta v Trstu izvajali povračilne ukrepe za medvojno fašistično delovanje. Zahodni zavezniki so nasprotovali jugoslovanski težnji po vlogi regionalne sile.

Zaradi teh težav je bila po vojni Julijska krajina po **Morganovi črti** razdeljena na cono A in cono B. Leta 1947 je bila podpisana mirovna pogodba, po kateri je cona A Julijske krajine, ki je bila pod anglo-ameriško vojaško upravo, pripadla Italiji, cona B, ki je bila pod jugoslovansko vojaško upravo pa je pripadla Jugoslaviji. Trst kot največje mesto in najbolj sporna točka ob meji ni bil priključen nobeni od obeh držav. Ustanovljeno je bilo Svobodno tržaško ozemlje (STO), ki naj bi bilo pod nadzorom

Varnostnega sveta OZN. STO je obsegal obalo Jadranskega morja od Devina do Novigrada z ozkim zaledjem. Uradna jezika sta bila italijanski in slovenski. STO je bil ravno tako razdeljen na cono A pod anglo-ameriško vojaško upravo in cono B pod jugoslovansko vojaško upravo. Premikanje meje je sprožilo močnejše migracijske tokove, zlasti izseljevanje Italijanov iz predelov, ki so pripadli Jugoslaviji.

Oktobra 1953 se je pričela **tržaška kriza**, ko so zahodni zavezniki enostransko razglasili, da bodo upravo v coni A STO predali Italiji. Na to enostransko dejanje je Jugoslavija odgovorila z delno mobilizacijo vojske in postavitvijo okrepljenih enot na meji z Italijo in STO. Da bi rešili ta problem, so se pričeli pogovori in pospešeno delovanje diplomacije. Oktobra 1954 je bil v Londonu podpisan **Memorandum o soglasju**. Jugoslavija je dobila ozemlje cone B in majhen del cone A STO. Sloveniji je bil priključen okraj Koper, dobila je tudi izhod na morje. Ker je dokončno izgubila Trst, je začela v Kopru graditi novo veliko пристanišče. K Sloveniji je bilo priključeno tudi območje z italijanskim prebivalstvom v mestih Koper, Piran in Izola. Središča teh mest so bila večinoma italijanska, obrobje pa je bilo slovensko. Sledil je val izseljevanj Italijanov v Italijo. V Londonu sta se tako Jugoslavija kot Italija obvezali, da bosta spoštovali pravice obeh manjšin. Vprašanje zahodne meje je bilo dokončno rešeno šele leta 1975 s podpisom **Osimskih sporazumov**, ki so natančno določili mejo med državama. Ta meja je z osamosvojitvijo Slovenije leta 1991 postala tudi državna meja med Slovenijo in Italijo.

POLOŽAJ SLOVENIJE V JUGOSLAVIJI PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Ne glede na to, da je bil v Sloveniji po vojni uveden totalitarni režim, pa se je njen položaj v primerjavi s položajem v Kraljevini Jugoslaviji bistveno izboljšal. Slovenija je po vojni pridobila status republike in federalne enote v skupni državi Jugoslaviji, imela je lastno republiško ustavo in državne simbole, republiške meje, ki jih brez njenega soglasja ni bilo mogoče spreminjati ter lastno zakonodajno, izvršno in sodno oblast. Po drugi strani pa je suverenost Slovenije omejeval centralizem zveznih organov, predvsem oblast KPJ (demokratični centralizem). Jugoslavija je bila močno centralizirana zlasti prva leta po vojni. Zvezna vlada je imela široka pooblastila, zato je med njo in slovenskimi organi kmalu začelo prihajati do konfliktov. Od slovenskih komunistov sta se za močno zvezno centralno oblast zavzemala Edvard Kardelj in Boris Kidrič, ki sta menila, da je le močna Jugoslavija prok, da lahko Slovenija računa na ugodno določitev meje z Italijo.

Skladno z boljševistično miselnostjo so v Jugoslaviji prednost dajali razrednemu vprašanju, za nacionalno vprašanje pa so bili mnenja, da je bilo s federativno preureditvijo države že dokončno rešeno. Jugoslovansko vodstvo je slovensko vztrajanje pri samoodločbi narodov doživljalo kot separatizem, nacionalni egoizem in pomanjkanje jugoslovanskega partiotizma. Slovenija je bila v federaciji gospodarsko najrazvitejša republika. Kot taka je morala v zvezni proračun plačevati relativno največji delež, iz njega pa je dobila relativno najmanj. Leta 1974 je bila uvedena nova zvezna ustava, ki je v SFRJ formalno uvedla konfederalne odnose in s tem veliko samostojnost republik na področju notranje varnosti, milice in teritorialne obrambe (TO).

Slovensko nacionalno nezadovoljstvo je izhajalo iz gospodarske politike osrednjih oblasti in administrativnega razporejanja velikih investicijskih sredstev, proračunske politike in načina delovanja Sklada federacije za kreditiranje hitrejšega razvoja manj razvitih republik in Kosova.

Totalitarizem, ki je imel v Sloveniji v svojem 45-letnem obstoju različne oblike, včasih ostrejše, včasih pa milejše, je bil ob svojem koncu še vedno totalitarizem. Vse do njegovega konca je

namreč obstajala možnost za uporabo represivnih ukrepov proti ideološkim sovražnikom, vse do konca so obstajali tajna zakonodaja in tajni predpisi in vse do konca se partija ni odrekla svojim ugodnostim.

JUGOSLOVANSKA ARMADA

Jugoslovanska armada (JA) je nastala z vključitvijo narodnih partizanskih vojsk v enote JA. Posledica te reorganizacije, ki je bila izpeljana marca 1945 pa je bila, da je slovenska vojska prenehala obstajati. Takoj po zadnjih bojih leta 1945 so bile nekatere slovenske brigade preprosto razpuščene. To je med partizanskimi borci, pripadniki zmagovite vojske, povzročilo nemalo hudih osebnih razočaranj, saj so nenadoma postali odveč. Prenekateri partizan, še posebej tisti, ki si je med vojno pridobil čin, se je namreč nadejal, da bo po vojni nadaljeval vojaško kariero. Po vojni so večino slovenskih oficirjev poslali služiti daleč na jug države. Slavna 14. divizija je bila v celoti prestavljena v Vojvodino. Leta 1946 so začeli v druge kraje premeščati njene slovenske oficirje in vanjo vključevati neslovenske rekrute, tako da kmalu ni več imela podobe slovenske divizije. Začelo se je eksteritorialno popolnjevanje enot, ki so bile zaradi tega narodnostno mešane. Postopoma so bile razpuščene vse nacionalno homogene enote.

JA je takoj po vojni obračunala z vsemi sovražniki komunistične revolucije, tako da si je že na začetku prizadevala, da bi bil oficirski kader ideološko neoporečen. Ideološki argumenti so bili že na začetku pomembnejši od strokovnih. Do prvih čistk je prišlo kmalu po koncu vojne. Jugoslovansko armado so morali zapustiti vsi oficirji, ki so služili v enotah okupatorja ali njegovih sodelavcev. Tako so morali vojsko zapustiti tudi tisti, ki so bili ob okupaciji prisilno mobilizirani v nemško vojsko, in to ne glede na svojo strokovno usposobljenost. Še posebej po letu 1948 so oficirje odpuščali že ob sumu, da so naklonjeni zahodu, dokaze o tem pa so pridobivali s pomočjo provokatorjev. Ti ideološki pritiski so povzročili, da je bilo več kot 90 odstotkov oficirjev vključenih v komunistično partijo (med celotnim prebivalstvom Slovenije pa to število nikoli ni preseglo 7 odstotkov).

V prvem povojnem obdobju je armada pod vplivom sovjetske vojaške doktrine izgrajevala koncept klasične stoječe vojske. JA je bila razdeljena na tri zvrsti: kopensko vojsko (KOV), Jugoslovansko vojno mornarico (JVM) in Jugoslovansko vojno letalstvo (JVL). V zvrsteh so vzpostavili glavne in pomožne rodove, službe in specialnosti. Za potrebe enot in šol so množično prevajali sovjetsko vojaško literaturo in pravila, uvedli so sovjetski sistem orožja in vojaško tehniko, v vseh višjih poveljstvih in šolah so sodelovali inštruktorji sovjetske armade. Po objavi resolucije informbiroja pa je vlada Sovjetske zveze začela izvajati vojaško, ekonomsko in politično blokado Jugoslavije, prišlo je tudi do vojaških provokacij na mejah z vzhodnimi državami in Albanijo. JA je prešla v stanje pripravljenosti. Hitro je razvijala vojaško industrijo in usposabljanje vojaškega kadra vseh strok in smeri. Sledili so pogovori o zahodni vojaški pomoči, zlasti Velike Britanije in ZDA. JA je ustanovila nove vojaške šole in kritično ocenila dotedanje doktrinarne, organizacijske, tehnične in kadrovske rešitve. Sistem brigad je zamenjala s polki, namesto vojaških področij so nastali korpusi, intenzivno je začela razvijati partizansko komponento (enote in štabi).

JA je bila zelo samostojen državni in politični subjekt, saj je imela celo svojo partijsko in mladinsko organizacijo, ločeno šolstvo in sodstvo (ki je imelo pristojnosti tudi nad civilisti), pretežno ločeno vojaško industrijo, posebna pravila obnašanja in posebne moralne norme. Civilna oblast je imela nadzor nad imenovanjem generalov in potrditvijo obrambnega ministra (ki ni bil civilist) ter nad sprejemanjem deleža proračunskega denarja, namenjenega za vojsko, vendar je bil ta nadzor le formalen.

JA je postala v mnogočem podobna kritizirani starojugoslovanski vojski: edini poveljevalni in sporazumevalni jezik je bil srbohrvaški, slovenski rekruti so morali v vojašnice na jug države, slovenski oficirji so služili v drugih republikah in celo sedež višjega armadnega poveljstva je bil v letih 1986-1987 prestavljen iz Ljubljane v Zagreb. V Sloveniji tudi ni bilo vojaških akademij, le krajši čas je delovalo nekaj vojaških šol. Formalno je veljalo, da je pogovorni jezik v vojski jezik narodov, dejansko pa se je srbohrvaščina uporabljala tudi kot pogovorni jezik.

Leta 1948 je bila JA tretja največja kopenska vojaška sila v Evropi. Vojaški rok v mornarici je trajal štiri leta, v vojnem letalstvu, v tankovskih enotah in Knoju tri leta, v drugih rodovih kopenske vojske pa dve leti. Jugoslovanska armada se je 22. decembra 1951 preimenovala v Jugoslovansko ljudsko armado – JLA. Leta 1974 je bil vojaški rok za vse rodove skrajšan na 15 mesecev, leta 1985 pa na 12 mesecev. Vojaška območja JLA so do reorganizacije sovpadala z mejami med zveznimi enotami (šest republik in dve avtonomni pokrajini). Z reorganizacijo 1986/87 je bilo število armadnih območij skrčeno na tri kopenske in eno pomorsko regionalno poveljstvo (z glavnimi štabi v Beogradu, Zagrebu, Skopju in Splitu). Takrat je bilo ukinjeno tudi Ljubljansko armadno območje, s čimer je vojaški nadzor nad slovenskim ozemljem prevzelo Zagrebško armadno območje.

Leta 1953 so v JLA ukinili funkcijo političnega komisarja in uvedli enostarešinstvo na vseh ravneh poveljevanja. Uvedli so izpite za napredovanje v nekatere oficirske čine in čin generalmajorja. Leta 1958 se je izoblikovala nova obrambna doktrina, ki je temeljila na konceptu splošne ljudske obrambne vojne. Oborožene sile naj bi bile namenjene samo za obrambo pred zunanjo agresijo. Orožje in materialno-tehnična sredstva so bili deloma plod lastne vojaške industrije, deloma pa jih je vojska dobila ali kupila od zahodnih držav, zlasti ZDA. Do pospešene modernizacije je prišlo v 60. letih, ko so vpeljali nove modele reaktivnih letal in raketne sisteme, nove modele tankov, oklepnih vozil in samohodnih topov. Po letu 1968 se je JLA razvijala kot operativna sila, koncepcija splošne ljudske obrambne vojne pa se je izvajala počasi in zgolj v okvirih vojaške organizacije.

Eno od najpomembnejših ideoloških načel jugoslovanske ustave je bilo spoštovanje enakopravnosti narodov in narodnosti. V načinu organiziranosti skupne vojske naj bi se to načelo udeleževalo tudi v sorazmernem deležu oficirjev glede na nacionalno sestavo celotne Jugoslavije. V obdobju po vojni z nacionalno sestavo oficirskega kadra ni bilo težav, saj so bili vsi oficirji rekrutirani iz vrst partizanske vojske, marsikdo celo proti svoji volji. Po dvajsetih letih so bili ti oficirji večinoma upokojeni, novi pa so prihajali iz vojaških šol in akademij. Vendar se Slovenci v te šole niso vpisovali tako množično, da bi lahko njihov delež v oficirskih vrstah ostal sorazmeren z deležem slovenskega prebivalstva v Jugoslaviji.

Vzroki za manjši vpis slovenske mladine v vojaške šole so bili različni in so izhajali predvsem iz splošnih razmer v vojski sami:

- **neenakopraven položaj narodov v JLA:** med oficirskim kadrom so prevladovali predvsem Srbi in Črnogorci, v poveljevanju in pogovoru je veljala neenakopravnost jezikov (čeprav je ustava leta 1974 zagotovila enakopravnost vseh treh jezikov: slovenskega, srbohrvaškega in makedonskega), v 80. letih so Slovenci v armadnih vrstah zaradi poudarjanja svoje nacionalne pripadnosti, ki so ga nekateri povezovali s separatizmom, postali že sumljivi. Leta 1990 je bilo med generali 12,4 odstotka Slovencev, med majorji 2,5 odstotka Slovencev in samo 2,2 odstotka nižjih starešin je bilo slovenskega rodu;
- **protiintelektualistično ozračje v JLA:** prizadevanj posameznikov po dopolnilni splošni izobrazbi ne le da niso spodbujali, pač pa so jih celo onemogočali. Izredni študij na višjih in visokih šolah je bil praktično prepovedan, saj se je armada bala, da bi si izobraženi oficirji službo poiskali drugje.

Zaradi tega je bila izobrazbena struktura vodstvenega kadra nizka, pogosto pa je manj izobražen kader poveljeval bolj izobraženemu;

- **v 80. letih so se kritike armade zaostrele:** v javnosti se je začelo pisati o drilu, nespoštovanju človekove osebnosti, izkoriščanju položaja (vojaki so gradili zasebno vilo generala Mamule), alkoholizmu in korupciji med oficirji, o togosti in zbirokratiziranosti obrambnega sistema, pa tudi o primernosti vojaške parade in o morebitnem kršenju nevtralnega oziroma neuvrščene položaja Jugoslavije.

Po letu 1969 se je JLA delila na tri zvrsti: kopensko vojsko, vojno mornarico ter vojno letalstvo in protizračno obrambo. V sestavi KOV so bile tudi obmejne enote. V operativnem, taktičnem in poveljevalno-upravnem smislu se je armada delila na stalno in rezervno sestavo. Odpravili so vojaške oblasti in področja ter oblikovali armade in armadna poveljstva.

Od leta 1980 je bilo vrhovni poveljnik oboroženih sil Predsedstvo SFRJ. Pred tem je to funkcijo opravljal Josip Broz Tito

V Sloveniji sta bila v letih 1950–63 oficirska šola in učilišče za zveze (Škofja Loka in Šentvid). Leta 1975 je bila v Ljubljani ustanovljena Srednja vojaška šola Franc Rozman – Stane (vojaška gimnazija). Leta 1972 je začela v Ljubljani delovati šola za rezervne oficirje, ki pa je trajala le nekaj let. Leta 1989 so ukinili armadna poveljstva (tudi ljubljansko). Oblikovali so poveljstva vojaških območij, kar pomeni bojišča (severozahodno, centralno, južno in jadransko pomorsko) in korpuse brigadne sestave. Celotno območje Slovenije je bilo s tem vključeno v severozahodno bojišče, ki je zajemalo tudi del Hrvaške, v kateri je bilo tudi poveljstvo.

TERITORIALNA OBRAMBA SRS

Avgusta 1968 je prišlo do vdora enot Varšavskega pakta na Češkoslovaško in do zatrtja praške pomladi. S tem vdorom so bili demokratični procesi v vzhodnoevropskem socialističnem taboru na silo pretrgani, kar je vplivalo tudi na razmere v Sloveniji in Jugoslaviji. Češki socializem po meri človeka je silil k reformam tudi jugoslovansko vodstvo, ki se je balo, da bi Jugoslavija izgubila predznak najbolj demokratične socialistične države. Po sovjetskem vdoru na Češkoslovaško so se procesi demokratizacije krčili tudi v Jugoslaviji (cenzura tiska), po drugi strani pa je se uveljavljalo mnenje, da mora Jugoslavija s svojo mednarodno politiko neuvrščeni in s samoupravno ureditvijo reševati ugled socializma v svetu. Intervencija pa je jugoslovansko vodstvo pripeljala tudi do ugotovitve, da Jugoslavija s centralizirano armado ne bo mogla zaustaviti morebitnega napada nasprotnika, zaradi česar bi bilo treba vzpostaviti koncept splošne ljudske obrambe po vzoru izkušenj iz druge svetovne vojne.

Zvezna skupščina je leta 1968 sprejela zakonodajo, s katero je del pristojnosti na področju obrambe prenesla na republike. Leta 1969 je bil sprejet zakon o ljudski obrambi, s katerim je bil uveljavljen koncept splošnega ljudskega odpora. Oborožene sile SFRJ so postale enotne, po namenu in nalogah pa razdeljene na operativno armado JLA in teritorialno obrambo. Operativna armada je predstavljala najbolj opremljeni in oboroženi del oboroženih sil in je bila usposobljena za hitro manevriranje ter ofenzivne in defenzivne operacije na celotnem ozemlju Jugoslavije.

Za rojstni datum TO je bil proglašen 20. november 1968, ko je predsednik Izvršnega Sveta SRS Stane Kavčič podpisal odlok o ustanovitvi Štaba za splošni ljudski odpor SRS. Prvi načelnik štaba je bil Bojan Polak – Stjenka.

V Sloveniji je bila tako ustanovljena Teritorialna obramba SRS. Njeno vodstvo si je s podporo nekaterih slovenskih politikov prizadevalo nabaviti opremo in orožje na tujem, hkrati je z vodstvom JLA prihajalo v spore glede koncepta organizacije teritorialne obrambe. Komandant in komisar štaba TO sta morala zaradi črnih fondov in nabav orožja odstopiti. Vodstvo JLA je ves čas z nezaupanjem gledalo na TO v Sloveniji. V celotni državi si je prizadevalo za zmanjšanje pomena teritorialnega dela vojaške organiziranosti in si novo strukturo skušalo podrediti. Vodilne funkcije v TO so sčasoma prevzeli aktivni oficirji JLA. Nasprotja so še povečala prizadevanja, da bi imeli naborniki pravico do služenja vojaškega roka v svoji republiki, da bi bile v JLA nacionalno homogene enote in večja nacionalna enakopravnost, zlasti jezikovna. V Sloveniji so se krepile zahteve po strožjem nadzoru nad sredstvi, namenjenimi za obrambo. Teh vprašanj so se posamezniki, npr. general Jaka Avšič, dotikali že v 60. in 70. letih.

Značilnosti TO SRS:

- oborožitev je bila zgolj lahko orožje,
- delovala je po domobranskem principu – obramba socialistične oblike družbene organizacije v Sloveniji,
- poveljevanje in govor sta potekala v slovenskem jeziku,
- financirala jo je SRS,
- ni bilo vrhovnega štaba TO,
- poveljnike je določal Tito oziroma Predsedstvo SFRJ,
- uporabljali so drugačno kapo kot v JLA (simbolno razločevanje),
- ni bilo služenja vojaškega roka,
- v zvezo komunistov je bil vključen manjši odstotek članov TO,
- dobivala je dvanajstkrat manj sredstev kot JLA,
- taktika delovanja in usposabljanja je temeljila predvsem na partizanskem načinu bojevanja.

PRIPRAVE NA SLOVENSKO SAMOSTOJNOST IN NJENO OBRAMBO

Po Titovi smrti leta 1980 je Jugoslavija zašla v krizo. Pokazalo se je, da je bil Tito najpomembnejši združevalni dejavnik v državi, po njegovi smrti pa so se začela pojavljati nacionalna nesoglasja. Pri iskanju poti iz krize sta se oblikovala dva koncepta – srbski in slovenski. Vodja srbskih komunistov je leta 1986 postal Slobodan Milošević, ki je prevzel velikosrbski koncept delovanja države, v katerem so Srbi videli možnost za rešitev krize. Novo srbsko komunistično vodstvo je zahtevalo spremembo ustave iz leta 1974, ker je menilo, da je največja žrtev te ustave srbski narod, ki živi v več republikah. Zahtevalo je tudi centralizacijo države, večja pooblastila za državne organe v Beogradu ter ukinitve avtonomnega položaja Kosova in Vojvodine. Srbski nacionalizem se je okreplil po zaostritvi mednacionalnih odnosov na Kosovu, srbsko vodstvo pa je zahtevalo radikalne ukrepe proti albanskim nacionalistom. Temu se je odločno zoperstavilo slovensko politično vodstvo, ki je 1989 zavrnilo sodelovanje slovenskih rezervnih miličnikov v intervencijskih skupinah na Kosovu. Vodstvo jugoslovanske vojske je politiko slovenskega vodstva doživljalo kot protijugoslovansko in protirevolucionarno. Posamezni generali so se zavzemali za razglasitev izrednih razmer v državi, kar bi vojski omogočilo, da bi delovala v korist velikosrbskih interesov. Srbska politika je v letih 1988 in 1989 organizirala množične shode v podporo politiki Slobodana Miloševića. Na teh »mitingih resnice« so uspeli vodstva avtonomnih pokrajin Kosova in Vojvodine zamenjati s poslušnimi somišljeniki politike Slobodana Miloševića. Slovenske oblasti so napovedani miting resnice leta 1989 prepovedale. SR Srbija je zato razglasila blokado slovenskega gospodarstva, kar je bil uvod v gospodarsko dezintegracijo jugoslovanske države.

Koncept slovenskega političnega vodstva, v katerem je to videlo rešitev iz jugoslovanske krize, je predvideval močan položaj republik nasproti federaciji in demokratizacijo političnega sistema. Po letu 1986, ko je vodstvo ZKS prevzel Milan Kučan, je postala njena politika odločna in jasna, v stranki pa so prevladale reformistične sile. Kljub temu pa se slovenski komunisti niso opredelili do nacionalnega vprašanja. To je izkoristila intelektualna opozicija v Sloveniji in marca 1987 v 57. številki Nove revije objavila **Prispevke za slovenski nacionalni program**, v katerih je zahtevala samoodločbo slovenskega naroda, državno suverenost, parlamentarizem, večstrankarstvo, demokracijo, slovensko vojsko, ponovno opredelitev pravnega razmerja med Slovenijo in Jugoslavijo in suverenost opredelila kot pogoj za preraščanje naroda v nacijo (ki je narod s svojo državo). Spomladi 1988 je jugoslovanski vojaški vrh odločil, da v Sloveniji poteka protirevolucija, na podlagi česar je Služba državne varnosti pred vojaškim sodiščem v Ljubljani pripravila tako imenovani **montirani politični proces proti četverici JBTZ** (v četverici je bil tudi pisec kritičnih člankov o vojski Janez Janša). Igor Bavčar je organiziral Odbor za varstvo človekovih pravic, ki se je zavzemal za pravice obtožene četverice.

Leta 1989 je nastala **Majniška deklaracija**, ki je izražala zahteve opozicijskih organizacij po suvereni slovenski državi ter njenem svobodnem odločanju o zunanjih povezavah in demokraciji. Medtem ko je bila majniška deklaracija iz leta 1917 glede odnosa Slovencev do jugoslovanskega vprašanja naravnana združevalno, pa je bila majniška deklaracija iz leta 1989 do jugoslovanskega vprašanja naravnana razdruževalno. V njej Slovenci ugotavljajo, da ne morejo več živeti združeni z drugimi jugoslovanskimi narodi, in zahtevajo suvereno državo ter pravico, da sami odločajo o morebitnih povezavah z drugimi narodi.

Skupščina SRS je 8. marca 1990 z ustavnimi amandmaji črtala oznako socialistična v imenu republike in sprejela nova temeljna načela ustave ter določbe o volitvah.

Zveza komunistov Slovenije se je odrekla monopolnemu položaju in januarja 1990 izstopila iz ZKJ, ker ta pod vplivom srbske politike ni pristajala na politične spremembe. Aprila 1990 so sledile **prve**

demokratične volitve v povojni Sloveniji. Na njih je zmagal Demos, koalicija novih opozicijskih strank. Milan Kučan je bil izvoljen za predsednika države. Demos si je za cilj postavil osamosvojitve Slovenije, zato je 23. decembra 1990 izvedel **plebiscit**. Na njem se je 88,5 odstotka vseh državljanov in kar 95 odstotkov vseh, ki so se plebiscita udeležili, odločilo za samostojno Slovenijo.

28. septembra 1990 je Skupščina Republike Slovenije z ustavnimi spremembami odpravila veljavnost nekaterih zveznih predpisov v Sloveniji ter uveljavila pristojnost RS pri odločanju o služenju vojaškega roka, Teritorialni obrambi in njenem vrhovnem poveljniku. Zvezni organi so od Slovenije zahtevali, naj te ukrepe skupaj z deklaracijo o suverenosti prekliče.

Jugoslovanski Vojaški svet je že na začetku maja 1990 poveljnikom republiških štabov TO ukazal, naj vso opremo in orožje, ki ju TO hrani sama, zaradi domnevno boljšega varovanja izročijo v skladišča JLA. V Sloveniji je akcija stekla sredi maja, in sicer brez vednosti Predsedstva RS, ki je bilo nadrejeno Republiškem štabu za TO. 19. maja je slovensko predsedstvo akcijo oddajanja orožja JLA ustavilo, vendar je takrat že tri četrtine orožja iz rok TO prešlo v roke JLA. JLA si je skušala TO po republikah v celoti podrediti že od svoje reorganizacije sredi 80. let, hkrati pa je TO prodajala svoje zastarelo orožje in si prizadevala za njeno čim manjšo moč. Generali JLA so bili z akcijo oddajanja orožja zadovoljni, saj je po večini uspela, poleg tega so razorožili tudi vso TO Hrvaške (odvzeli so ji več kot 200.000 kosov orožja) in večino TO BiH, kjer samo nekatere hercegovske občine z večinskim hrvaškim prebivalstvom niso hotele izročiti orožja. Akcijo pobiranja orožja teritorialni obrambi je JLA prvič izvedla že na začetku 80. let na Kosovu.

USTANOVITEV MANEVRSE STRUKTURE NARODNE ZAŠČITE

Da bi se izognili podobnim posegom, kot je bila oddaja orožja, je skupina pod vodstvom sekretarjev za obrambo in notranje zadeve Janeza Janše in Igorja Bavčarja v soglasju s predsednikom republiškega predsedstva, predsednikom skupščine in predsednikom izvršnega sveta na podlagi zakona o družbeni samozaščiti začela tajno oblikovati in urediti Manevrsko strukturo narodne zaščite (MSNZ). Iz spontanega odpora proti nezakonitemu pobiranju orožja TO je nastala konspirativna in izvrstno organizirana akcija, katere plod je bila MSNZ. Ta je bila sposobna slabe tri mesece po razorožitvi slovenske TO ob tesni naslonitvi na specialno in posebne enote slovenske milice zavarovati Slovenijo pred morebitnim oboroženim presenečenjem. MSNZ je nastala na podlagi zakona o SLO in DS, ki je v Sloveniji že vrsto let pred tem omogočal oblikovanje Narodne zaščite kot načina organiziranosti za oboroženi boj, in sicer brez togih pravil in formacij. Armada se je tej slovenski posebnosti ves čas na tihem posmehovala, saj z zastarelim orožjem in starejšimi obvezniki, ki so se občasno pojavljali z njenimi oznakami, res ni zbujala spoštovanja. Vendar je zakonska podlaga omogočala, da se v primeru potrebe državljane Republike Slovenije vpokliče k opravljanju nalog narodne zaščite. Prav to pa je izkoristila slovenska skupina, ki je na podlagi teh zakonskih določil formirala MSNZ.

Sekretar za obrambo in sekretar za notranje zadeve sta v soglasju s slovenskim vodstvom organizirala tajno urjenje MSNZ. Sekretar za obrambo občine Kočevje Anton Krkovič je vzpostavil MSNZ na ravni 13 pokrajin. Vzpostavljen je bil sistem šifriranega obveščanja, opravljena je bila prerazporeditev orožja iz Kočevske Reke in z Gorenjske na področja, kjer orožja niso imeli, ker je bilo predano JLA. MSNZ je oblikovala svoje udarne skupine in jurišne odrede ter skrbela za tajna skladišča orožja in vojaške opreme. Formacije enot so bile prilagojene orožju in opremi, ki sta bila na voljo. Imenovani so bili načelniki Narodne zaščite po posameznih pokrajinah. Določena je bila mobilizacija po načelu samosklica in vzpostavljeno sodelovanje s poveljniki posebnih enot milice in TO. Organizirano je bilo zbiranje obveščevalnih podatkov. Zelo pomembna je bila enotnost, ki se je v MSNZ razvila med

pripadniki milice in TO. Glavni cilj vseh teh ukrepov pa je bilo zavarovanje nove slovenske države. Na začetku oktobra 1990 je imela organizacija že 21.000 oboroženih pripadnikov.

Septembra 1990 je začela enota vojne policije zaščitne brigade skupaj z milico varovati republiške objekte posebnega pomena. V istem mesecu je bilo tudi več sestankov, na katerih so bili z delovanjem MSNZ natančneje seznanjeni predsednik predsedstva Milan Kučan, predsednik vlade Lojze Peterle in predsednik skupščine dr. France Bučar.

Ko je Slovenija z ustavnimi spremembami prevzela pristojnost nad svojo TO v miru in izrednih razmerah, bi moral dotedanji poveljnik Republiškega štaba za TO Ivan Hočevar dolžnost predati novemu vršilcu dolžnosti Janezu Slaparju. Namesto tega je vojaška policija zasedla poslopje štaba TO. Po odstranitvi dotedanjega poveljnika TO Slovenije in postavitvi novega RŠTO pod vodstvom Janeza Slaparja 4. oktobra 1990 so bili pripadniki MSNZ vključeni v TO. Številni med njimi so v novi TO prevzeli najpomembnejše dolžnosti. Tone Krkovič pa je takoj po predaji MSNZ pod okrilje TO dobil novo nalogo, saj je postal poveljnik zaščitne brigade TO.

Decembra 1990 je Teritorialna obramba Republike Slovenije dobila nov znak, narejene so bile slovenske bojne uniforme in sprejete nove oznake činov. V Kočevski Reki je bil prvi slavnostni postroj zaščitne brigade TO, ki je pozneje dobila ime 1. specialna brigada MORiS.

8. januarja 1991 so srbske oblasti vdrlle v jugoslovanski finančni sistem in si pri Narodni banki Jugoslavije iz primarne emisije »izposodile« 18 milijard in 243 milijonov dinarjev (kar je bilo 1,4 milijarde v dolarski protivrednosti, kar je pomenilo skoraj polovico načrtovanih skupnih kreditov iz primarne emisije za vse jugoslovanske banke v letu 1991). To je bil začetek razpada jugoslovanskega ekonomskega sistema.

9. januarja 1991 je zvezno predsedstvo na predlog vodstva JLA sprejelo odlok o vrnitvi nezakonito pridobljenega orožja in razorožitvi vseh posebnih enot, ki niso bile v sestavi JLA. Odloku sta nasprotovala takratna člana predsedstva SFRJ Janez Drnovšek in Stipe Mesić.

Na začetku leta 1991 je vodstvo Republike Slovenije z vodstvi drugih jugoslovanskih republik organiziralo več srečanj, na katerih so govorili o ureditvi prihodnjih medsebojnih odnosov. Odklonilno je bilo zlasti srbsko vodstvo, ki je v osamosvojitvenih načrtih Slovenije videlo ogrožanje načela, da naj bi vsi Srbi živeli v eni državi. Predsedstvo Republike Slovenije je marca ustanovilo Operativno koordinacijsko telo za primer izrednih razmer, slovenska vlada pa aprila Koordinacijski štab za osamosvojitvev.

Slovenski parlament je 8. marca 1991 sprejel ustavni zakon, po katerem služenje vojaškega roka v JLA za državljane Slovenije ni bilo več obvezno. TO pa je nove nabornike namesto v JLA napolnila v dva obrambna centra, in sicer na Ig ter v Pekre, in hkrati predstavila nove slovenske uniforme.

12. marca 1991 je vodstvo JLA zahtevalo sklic seje zveznega predsedstva, na kateri je predlagalo uvedbo izrednih razmer v celotni državi. Formalni povod za to zahtevo so bile množične opozicijske demonstracije proti Miloševićevemu režimu. Polovica članov predsedstva se ni strinjala z uvedbo izrednih razmer. Naslednji dan pa je zvezni sekretar za ljudsko obrambo general Veljko Kadrijević z nekaj sodelavci brez vednosti vlade in predsedstva SFRJ odpotoval na tajne pogovore v Moskvo, kjer pa ni dobil podpore.

Na predlog ministra za obrambo Janeza Janše je Predsedstvo Republike Slovenije 18. marca 1991 ustanovilo posebno koordinacijsko skupino republiških organov. Slovenija je tako dobila organ, ki je usklajal vse obrambne in varnostne priprave in nato v vojni opravljal naloge štaba vrhovnega poveljnika. Vlogo vrhovnega poveljnika je po ustavi opravljal predsedstvo republike, razširjeno s predsednikoma vlade in skupščine. Dejansko pa so pri delu predsedstva sodelovali še minister za obrambo Janez Janša, minister za notranje zadeve Igor Bavčar, minister za zunanje zadeve Dimitrij Rupel, minister za informiranje Jelko Kacin, načelnik RŠTO Janez Slapar in vodja Civilne zaščite Miran Bogataj. To je bila ena od najpomembnejših priprav za zavarovanje osamosvojitvenih ukrepov. 19. marca je Vojni svet v Beogradu objavil sklep, da ne bo dovolil spreminjanja meja v Jugoslaviji. Zahteval je tudi nemoten potek nabora za JLA, redno financiranje vojske in vrnitev TO v armadno pristojnost. JLA je tokrat podprl tudi predsednik zvezne vlade Ante Marković, ki je od Slovenije zahteval, naj prekliče sklep o nepošiljanju nabornikov v JLA.

Aprila 1991 se je v Poljčah začel tečaj za vodstvo, častnike in inštruktorje prvih dveh učnih centrov. Pristojnosti TO RS so bile opredeljene z Zakonom o obrambi in zaščiti z dne 6. aprila 1991. Zakon je dal podlago za reorganizacijo, zato je bilo iz 62 občinskih štabov formiranih 26 območnih štabov TO. S tem je bila opravljena tudi kadrovska reorganizacija, na poveljniških dolžnostih so ostali posamezniki, ki so s svojim delovanjem potrdili svoje usmeritve in pripravljenost braniti svobodno in demokratično Slovenijo. Do sprememb je prišlo tudi v organizaciji in formaciji enot. TO je prej sicer imela okoli 70.000 oboroženih pripadnikov, vendar po predaji orožja v skladišča JLA na takšno število ni bilo več mogoče računati. Orožja je bilo za približno 40.000 oboroženih pripadnikov, in sicer skupaj z zastarelo pehotno oborožitvijo. Z zniževanjem starostne meje pripadnikov enot TO in s formiranjem novih enot iz rezervistov, ki so bili prej razporejeni v enotah JLA, se je povprečna starostna meja pripadnikov TO znižala na 30 let. Maja pa so bili oblikovani odredi in čete za posebne namene, v katerih so bili pripadniki mlajši od 25 let. To je bilo 5000 borcev, ki so bili oboroženi s sodobnim pehotnim orožjem in protiklepnimi sredstvi. Enote so se usposabljevale za hitre intervencije, protidiverzantsko in protiteroristično ter partizansko bojevanje.

9. maja 1991 je Skupščina Republike Slovenije obvestila Skupščino SFRJ, da bo 26. junija 1991 razglasila samostojnost in da se želi pogajati o pravnem nasledstvu ter o prihodnjih oblikah sodelovanja z drugimi deli dotedanje skupne države.

Maja 1991 se je začelo usposabljanje 180 vojaških obveznikov v Učnem centru Ig pri Ljubljani in 120 obveznikov v Učnem centru Pekre pri Mariboru. 2. junija 1991 so prvi vojaki prisegli slovenski državi.

V učnem centru **Pekre pri Mariboru** je 23. maja 1991 prišlo do incidenta med TO in JLA. Teritorialci so v bližini centra zajeli dva vojaška izvidnika, vendar so ju kmalu zatem izpustili. Armada je s tanki obkolila učni center in zahtevala izročitev enote, ki je zajela izvidnika. Pred tem je večkrat zahtevala zaprtje obeh učnih centrov (drugi je bil na Igu pri Ljubljani) in izročitev nabornih evidenc, ki jih je TO spravila na varno. Ker slovenske oblasti tega niso hotele storiti, je JLA v mariborske vojašnice poslala več posebnih oddelkov z oklepnimi vozili, v bližino Peker pa začela pošiljati izvidnike z namenom, da izzovejo incident. Nove vojaške okrepitve so se pripeljale celo z vozili rdečega križa. TO je vpoklicala dve protidiverzantski četi, ki sta oba centra zavarovali. Med pogovori pri mariborski županiji 24. maja je vojska ugrabila načelnika štaba mariborske TO, podpolkovnika Miloševiča, zaradi česar sta bila vsem vojaškim objektom (razen medicinskim ustanovam) izključena telefon in elektrika. Napetost med armado in slovenskimi oblastmi se je še stopnjevala, protivojaško vzdušje v Sloveniji pa je naraščalo. Zgodil se je še en incident: na Ptujju je vojak streljal na neoboroženega delavca in ga ranil v nogo. Posamezni poveljniki v vojašnicah so grozili s protiukrepi, Slovenijo so začela preletavati

vojaška letala in helikopterji. Prav tisto noč so bile slovenski javnosti predstavljene nove uniforme slovenske TO. Aktivirana je bila specialna brigada MORiS. V pripravljenosti je bila specialna enota milice. 25. maja je vojska ugrabljenca izpustila, vojašnice pa so spet dobile elektriko.

Dogodki v Pekrah so pokazali, da je JLA pripravljena tudi na dejanske spopade, zato se je Slovenija pospešeno pripravljala na obrambo. Računala je lahko na veliko enotnost prebivalstva republike in državnega vodstva, na dobro organiziranost vseh obrambnih sestavin ter na dobre obveščevalne zveze. Nosilci obrambnih priprav so zagotovili lahko oborožitev za okoli 40.000 mož, vendar je bila ta oborožitev neprimerna. JLA je 21. junija 1991 z letališča Cerklje ob Krki odpeljala še 10 letal slovenske TO.

23. junija so se članice Evropske unije dogovorile, da ne bodo priznale neodvisnosti Slovenije in Hrvaške, če se bosta enostransko odcepili od jugoslovanske federacije.

24. junija 1991 je slovenska skupščina določila slovensko državno zastavo, pri čemer je bil na stari trikolori zamenjan grb. Novi grb vsebuje stilizirano podobo Triglava v beli barvi, pod njim sta dve valoviti modri črti, ki simbolizirata morje in reke, nad Triglavom pa so tri zlate šesterokrake zvezde, ki spominjajo na grb celjske plemiške rodbine. Odločitev za slovensko državno himno pa je bila sprejeta že leta 1990, in sicer so to tri kitice iz Zdravljice Franceta Prešerna, melodija pa je vzeta iz istoimenske zborovske skladbe Stanka Premrla.

24. junija je bila ukazana mobilizacija vseh štabov TO v Sloveniji, ki je zajela vse štabne in prištabne enote. Vpoklicanih je bilo 2251 pripadnikov TO, na mobilizacijska mesta jih je prišlo 88 odstotkov. Prav tako je bila odrejena mobilizacija enot TO, ki so bile namenjene za varovanje objektov posebnega pomena, in enot TO za formiranje sprejemnih centrov in nalog zavarovanja. Teritorialna obramba je varovala svoja poveljniška mesta, skladišča, sedeže upravnih organov za ljudsko obrambo, pomembna skladišča, vozliščne centrale PTT, elektrodispečerske postaje, radijske in televizijske objekte, letališča ter kontrolo letenja z radijskim usmerjanjem ter radijske in televizijske oddajnike. Druga pomembna naloga je bilo usposabljanje mobiliziranih enot TO za varovanje državne meje z Italijo, Avstrijo in Madžarsko. Varovanje je zajemalo globinsko varovanje meje ter nadzor in blokado pomembnih poti proti državni meji. Tretja pomembna naloga se je nanašala na načrtovanje in pripravo blokade enot in vojašnic JLA ter blokiranje in upočasnitev premikov JLA. TO je pripravljala tudi zbirne centre za pripadnike JLA, ki bi armado zapustili po pozivu slovenske skupščine.

Slovenska skupščina je 25. junija 1991 sprejela osamosvojitvena akta: **Temeljno ustavno listino o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije**, po kateri je bilo določeno, da je Slovenija samostojna in neodvisna država, ki varuje demokratične pravice in svoboščine, in **Deklaracijo ob neodvisnosti**, v kateri je razložila razloge za osamosvojitve. Poleg tega je slovenska skupščina sprejela še sveženj zakonov, s katerimi je prevzela pristojnosti federacije na svojem ozemlju (državljanstvo, tujci, potni listi, zunanje zadeve, carinska služba, devizno poslovanje, Banka Slovenije). S tem je dejansko razglasila in formalno uvedla državno samostojnost Republike Slovenije, čeprav je pričakovala mednarodno zadržanost. Zadržanost je poleg prepričanja številnih držav o koristnosti obstanka Jugoslavije krepilo tudi diplomatsko delovanje zveznih organov in centralistično prizadevanje predsednika Zveznega izvršnega sveta Anteja Markovića, kateremu je ameriški državni sekretar za zunanje zadeve J. Baker med obiskom v Beogradu 21. junija 1991 izrazil vso podporo. Slovenski predstavniki v Beogradu so zapustili zvezne organe oblasti in se vrnil v Slovenijo. Na mejnih prehodih so bile jugoslovanske table in zastave zamenjane s slovenskimi, postavljeni so bili mejni prehodi proti Hrvaški. Isti večer se je v Beogradu sestal Zvezni izvršni svet. Sprejel je odlok o zavarovanju državnih meja v Sloveniji, s čimer sta imeli JLA in zvezna milica odprto pot za oborožen nastop proti Sloveniji.

Osamosvojitve Slovenije je bila manifestativno razglašena z ljudskim zborovanjem v Ljubljani 26. junija 1991. Boj za državno suverenost in osamosvojitve je zelo okrepil slovensko nacionalno zavest. Slovenija je stopila na pot demokratičnega razvoja in svobodnega odločanja o svoji nadaljnji usodi.

VOJNA ZA SUVERENOST SLOVENIJE

Zvezni izvršni svet je kot odgovor na slovensko osamosvojitve sklenil, da morata JLA in zvezna milica zagotoviti upoštevanje zveznih predpisov glede prehoda čez državno mejo na ozemlju Republike Slovenije. Ta sklep je bil podlaga za vojaški poseg proti Sloveniji. Letala JLA so z nizkimi preleti nad Ljubljano motila že slovesnost ob razglasitvi samostojnosti 26. junija 1991. Istega dne so proti mejnim prehodom z Italijo krenile oklepne enote Reškega korpusa. Med potjo so naletele na nebranjene barikade in spontan nastop domačinov, ki pa so bili neoboroženi in pohoda tankov niso mogli preprečiti. Tako so enote JLA zasedle mejne prehode na Primorskem. V noči s 26. na 27. junij so začele oklepne enote JLA iz Hrvaške prodirati v Slovenijo, druge pa so se iz vojašnic v Sloveniji pomikale proti ciljem na meji in letališču na Brniku.

27. junija 1991 je ob pol dveh zjutraj oklepna enota JLA iz Karlovca prestopila hrvaško-slovenska mejo. Hrvaška se je pred tem s Slovenijo dogovarjala o skupnem odzivu na morebitne akcije JLA, vendar se v odločilnem trenutku ni bila pripravljena zaplesti v vojno, zato je JLA dovolila neovirano gibanje na svojem ozemlju, slovensko vodstvo pa je obveščala o premikih in drugih dejavnostih JLA ter vzletanju letal. Ob štirih zjutraj je pri Pogancih, kraju med Metliko in Novim mestom, prišlo pri blokadi, ki so jo postavili slovenski teritorialci, do streljanja, pri čemer je bil ranjen podporočnik JLA. To je bil prvi oboroženi spopad v desetdnevni vojni za Slovenijo. Po pogajanjih so teritorialci blokado umaknili, medtem pa postavili novo pri Medvedjeku.

Začela se je tako imenovana desetdnevna vojna za Slovenijo oziroma oborožen poseg do takrat skupne jugoslovanske armade proti eni od članic federacije. Ker Slovenija še ni bila mednarodno priznana, so nekateri tuji politiki in strokovnjaki menili, da ne gre za oborožen napad na Slovenijo, temveč za uveljavljanje določb zvezne ustave in odlokov zveznih organov. JLA oboroženega odpora očitno ni pričakovala, zmotila se je v oceni o slovenskih vojaških sposobnostih. Svoje akcije je načrtovala kot rutinski poseg, kar je bilo za Slovenijo ugodna okoliščina.

Enote za vojaški poseg proti Sloveniji so bile oblikovane iz ljubljanskega, mariborskega, reškega, zagrebškega in varaždinskega korpusa ter letalskega korpusa JLA. Vsi korpusi so bili pod poveljstvom 5. armadnega poveljstva v Zagrebu. JLA je imela v Sloveniji približno 22.300 vojakov, slovenska TO pa 16.000 pripadnikov, med vojno se je število njenih pripadnikov povečalo na 35.000. Slovenska milica je imela okoli 10.000 aktivnih in rezervnih pripadnikov. JLA je imela popolno premoč v orožju in močne oklepne enote s podporo vojnega letalstva. Slovenska vojska in milica sta imeli samo pehotno oborožitev, nekaj protiletalskih topov 20 mm in minometov 82 mm, vendar niti enega tanka, letala ali topniške enote. Boju z oklepniki so bili namenjeni ročni raketometi, obrambi pred nizko letečimi letali pa prenosne rakete strela.

27. junija 1991 je ob drugi uri in štirideset minut iz vojašnice na Vrhniki proti letališču Brnik krenil 1. oklepni bataljon, na ploščad pred karavanškim predorom pa se je spustil helikopterski desant JA. Vojska iz vojašnic na Gorenjskem je odšla proti Ljubelju in Jesenicam, oklepna vozila iz vojašnic v Vipavi, Ilirski Bistrici in Pivki pa proti primorskim mejnim prehodom. Proti mejam so nato odšle še druge enote. Vojska še ni naletela na večji odpor, ker slovenska milica in TO še nista imeli ukaza, da lahko razen v samoobrambi streljata na napadalce.

Ob šestih zjutraj se je sestalo Predsedstvo Republike Slovenije. Med sejo je prispela brzobjavka poveljnika 5. armadnega območja, generala Konrada Kolška, z obvestilom, da ima območje nalogo prevzeti vse mejne prehode in da bodo ukaz brezpogojno izpolnili, vsak odpor pa bo zlomljen.

Slovensko predsedstvo je poseg JLA ocenilo kot poskus trajne okupacije Slovenije. Od vseh aktivnih in civilnih oseb iz RS je zahtevalo, naj zapustijo JA oziroma naj ne sodelujejo v napadu na Slovenijo. Predsedstvo je ukazalo izvajanje predvidenih ukrepov za oviranje prodora enot JLA in blokado infrastrukturnih objektov, aktiviralo je TO za zaščito objektov in komunikacij (s tem pa sta milica in TO že lahko začeli odgovarjati na ogenj) ter sprejelo še nekaj drugih ukrepov. Predsednik predsedstva Milan Kučan je javnost po televiziji seznanil s sklepi predsedstva. Republiška koordinacijska skupina je ukazala mobilizacijo vseh enot TO in uporabo orožja ob napadu JA, poveljnik štaba TO pa preprečevanje premikov JA.

Popoldne je admiral Stane Brovet sporočil, da je JLA dosegla svoj cilj in zavarovala državne meje SFRJ. Te naj bi predala posebni brigadi Zveznega sekretariata za notranje zadeve, katere pripadniki so čakali na vojaškem letališču v Cerkljah. S helikopterji so jih nato spravili na mejne prehode, ki jih je zavzela jugoslovanska vojska. Na manjši del prehodov, ki jih JA ni uspelo zavzeti, so poslali helikopterske desante. Na enak način so skušali razbiti tudi blokado pri Trzinu, vendar je bil desant uničen. TO je proti večeru en helikopter sestrelila, več pa jih je poškodovala. JA je nato desante opustila.

Vojašnicam so najprej odklopili elektriko, vodo in telefon, nato pa sta jih slovenska TO in milica blokirali. JA je predvidevala hitro izpeljavo načrta, brez odpora, kar pa ji ni uspelo, poleg tega se je začel odpor v Sloveniji po prvem presenečenju krepiti. Težave pa je imela JA tudi v lastnih vrstah, ker so bili v njej pripadniki vseh narodov (v kasnejši vojni na Hrvaškem so jo dopolnili v glavnem s srbskimi rezervisti). Poveljniki so vojakom zatrjevali, da je Jugoslavija napadena, ko pa so ti spoznali, da gre za vojno proti Sloveniji, se niso bili več pripravljene boriti. Mnogi so se predali ali zbežali. Prvi so JA zapustili slovenski oficirji in vojaki.

28. JUNIJ

Drugi dan agresije na Slovenijo je Jugoslovanska armada stopnjevala svojo brutalnost.

28. junija so slovenske sile krepile blokade in nove mobilizirane enote TO usmerjale proti zavzetim mejnim prehodom. Vse koordinacijske skupine so dobile ukaz, naj izvršujejo ofenzivne akcije proti okupatorskim enotam in objektom na vseh tistih točkah, na katerih so oborožene sile RS v taktični prednosti. Nasprotnika naj pozivajo k predaji, določijo čim krajši rok in akcijo izvedejo z vsem razpoložljivim orožjem. Pri akcijah naj poskrbijo za evakuacijo in varnost civilnega prebivalstva.

28. junija 1991 so začele slovenske enote po vsej Sloveniji vzpostavljati ravnotežje: napadle in zavzele so več mejnih prehodov, vojašnic, skladišč, prisluškovalnih centrov in drugih objektov JA.

Na Medvedjeku pri Trebnjem, kjer se je skozi blokado tovornjakov poskušala prebiti kolona oklepnikov, je prišlo do silovitega streljanja, pri čemer je JA uporabljala tudi protiletalske topove, teritorialci pa so oklepnike obstreljevali s protioklepnimi metalci granat. Okrog poldneva je vojaško letalstvo izvedlo letalski napad. Zaradi letalskega bombardiranja, pri katerem so bile uporabljene razpršilne bombe, je umrlo več tujih voznikov tovornjakov, ki so stali v koloni na dolenski magistrali.

Na Koroškem so se vdale in odvrgele orožje enote JA, ki so bile v stražnicah na mejnem prehodu Holmec pri Prevaljah, na Sonjaku ter na Viču. Vdalo se je tudi več starešin, ki so že več let prebivali na tamkajšnjem območju.

Jugoslovanska vojska je z letali napadla brniško letališče, blokado pri Štrihovcu in postajo v Šentilju. Z letali so bili napadeni tudi televizijski oddajniki na Krimu, Kumu in Nanosu, mejni prehod pri predoru Karavanke, Kočevska Reka in Murska Sobota.

Po napadu bojne skupine majorja Lisjaka je bil zavzet **mejni prehod Rožna dolina**, uničena sta bila dva tanka, trije pa zajeti, trije vojaki JA so padli, 98 pa je bilo ujetih. Zavzeta sta bila prisluškovalna centra JA na Rožniku pri Ljubljani in na Suhi.

Na letališču Brnik je JLA ubila dva avstrijska novinarja. JA je ob 21. uri razglasila prekinitev ognja, saj so bile obkoljene enote v vedno težjem položaju.

Ko je JA 28. junija zasedla večino mejnih prehodov, je skušala mednarodno javnost zaslepiti s ponujanjem premirja, očitno tudi zato, ker so bile nekatere njene enote in vojašnice obkoljene in jih je lahko oskrbovala samo s helikopterji, precej njenih pripadnikov pa se je predalo ali prestopilo na slovensko stran. Predstavniki Slovenije so se v Zagrebu sestali s tremi zunanjimi ministri Evropske unije in predsednikom ZIS. Sprejeli so dogovor o ustavitvi sovražnosti, ki pa je bil tako nejasen, da do njegove uresničitve ni prišlo.

Ob začetku spopadov so bili v enotah JA prisiljeni sodelovati tudi slovenski državljani, ki so še služili vojaški rok oziroma bili v aktivni službi v JA. Večina je na poziv slovenskega vodstva prestopila na stran slovenskih sil, vendar je bilo med Slovenci v JA tudi nekaj žrtev. Zaradi navidezne spravljivosti JA (dejansko se ni odzivala na pobude za sestavo pogajalske skupine), posredovanja misije Evropske unije in zmedenega ukrepanja nekaterih poveljnikov JA in TO je ponekod prihajalo do zapletov, premirij in ločenih pogajanj (Primorska).

Obveščanje domače in svetovne javnosti o dogodkih v Sloveniji je vodil minister za informiranje Jelko Kacin. Slovenska vlada je pričela z diplomatskimi prizadevanji (zlasti minister za zunanje zadeve Dimitrij Rupel). Vojaška in policijska obveščevalna služba sta pridobivali natančne informacije o razmerah v JA. Hkrati pa so oboroženi spopadi začeli presegati stopnjo, ki so jo bile zahodnoevropske države in ZDA še pripravljene tolerirati, da bi tako ohranile celovitost Jugoslavije. Javnost na Zahodu se je začela obračati proti politiki svojih vlad, ki so zagovarjale integriteto Jugoslavije. Evropska unija je v Slovenijo poslala skupino opazovalcev.

Veliko slovenskih visokih častnikov je zapustilo JA.

Sestalo se je slovensko predsedstvo, ki je presodilo, da je na podlagi grožnje Konrada Kolška, poveljnika 5. vojaškega območja, in glede na brezobzirnost agresorja pri njegovih dotedanjih akcijah, mogoče pričakovati, da bosta JA oziroma njeno vodstvo uporabila tudi letalstvo in raketno orožje.

Zaradi stopnjevanja nasilja so se voditelji Evropske unije v Luksemburgu dogovorili, da bodo v Jugoslavijo takoj poslali posredniško misijo in sprožili mehanizme KEVS-a za takojšnje reševanje sporov.

29. JUNIJ

29. junija ponoči je zasedal slovenski parlament, ki je sprejel sklep, da se Slovenija kljub ultimatu JLA, ki je grozila s totalno vojno, ne bo vdala. Parlament je izrazil željo po mirnem reševanju zapletov,

vendar ne na račun temeljne slovenske odločitve za samostojnost. Po mnogih slovenskih krajih so tulili alarmi za zračni napad, ljudje so se umikali v zaklonišča.

V Ljubljani so ponoči med zasedanjem slovenske skupščine potekali ulični spopadi med slovenskimi policisti in teritorialci na eni ter posebnimi pripadniki vojaške protiobveščevalne službe na drugi strani.

JA je po presenečenju zaradi odločne obrambe skušala urediti svoje enote. V podporo jim je poslala tudi letalstvo. Načelnik generalštaba JA Blagoje Adžić je po televiziji grozil, da bo JA nastopila z vsemi sredstvi, vendar je izzval le še večjo odločnost pri slovenskem prebivalstvu.

Predsednik Kučan je v pogovorih s skupino evropskih zunanjih ministrov, predstavnikov Evropske unije, zastopal stališče, da se Slovenija zgolj brani pred okupatorsko vojsko in je pripravljena kadar koli zaustaviti vojaške operacije, če se jugoslovanska vojska vrne v vojašnice in umakne z ozemlja Slovenije.

Predsedstvo in Vlada RS sta obravnavala dopis štaba vrhovnega poveljstva oboroženih sil SFRJ, v katerem so bile Republiki Sloveniji postavljene ultimativne zahteve. V odgovoru so med drugim zapisali, da je temeljni pogoj za začetek pogovorov prekinitev ognja in ustavitve bojov ter pripravljenost, da se enote Jugoslovanske armade umaknejo z bojnih položajev in komunikacij ter vrnejo v vojašnice. Poleg tega so zapisali še: Republika Slovenija od 21. ure dne 28. junija dosledno spoštuje prekinitev ognja, mrtve pripadnike JA je izročila enotam JA, za ranjene pa je poskrbela v bolnišnicah; pripravljena se je pogovarjati o usodi vojnih ujetnikov; enote in objekte JA bo deblokirala takoj, ko bodo enote zapustile bojne položaje, takrat bo mogoča tudi preskrba enot JA; po dogovoru bo zagotovljen tudi normalen promet; o vračanju zaplenjene opreme pa se bo mogoče pogovoriti, ko bo urejeno vprašanje vojne odškodnine.

30. JUNIJ

Ob devetih zjutraj, ko se je iztekel ultimat generalštaba JA, so se po vsej Sloveniji oglasile sirene, ki so označile alarm zaradi morebitnega zračnega napada na Slovenijo. Letala, ki so poletela z letališč v Zagrebu, Pulju, Zadru in Bihaću, pa so se kmalu vrnila v svoje baze.

Enote slovenske TO so ves dan prevzemale prebegle in zajete vojake in častnike Jugoslovanske armade, poleg objektov, ki jih je zasedla vojska, pa so zasegle tudi veliko njenega orožja. Iz zaseženih tankov so v Novi Gorici sestavili prvo tankovsko enoto TO.

V vojašnici na Metelkovi ulici v Ljubljani je bila tiskovna konferenca, na kateri sta na vprašanja novinarjev odgovarjala poveljnik ljubljanskega korpusa Jovan Kiškov in načelnik za tisk polkovnik Mihajlo Terzić. Povedala sta, da je enota korpusa obkoljena in raztresena po vsej Sloveniji.

1. JULIJ

V nasprotju z vsemi dogovori se je kolona oklepnih vozil Jugoslovanske armade iz Karlovca, ki je po boju na Medvedjeku ostala ukleščena med zaporama tovornjakov, ponoči začela premikati po dolenski magistrali proti Zagrebu. Enote TO so ji preprečile vrnitev v Karlovec, preusmerile so jo v Krakovski gozd, kjer so jo obkolile.

V Črnem Vrhu nad Idrijo je vojska ponoči uničila svoje skladišče orožja. Močna eksplozija je uničila ali poškodovala več kot 80 odstotkov hiš.

Na mejnem prehodu v Gornji Radgoni in na mejnem prehodu Šentilj se pogajanja med JA in teritorialci še niso začela. JA je bila še vedno vkopana. Tudi na Primorskem in Koprskem se starešine JA še niso hoteli pogajati. Popoldne je JA ponovno začela izvajati zračne akcije.

V Slovenski Bistrici, na Vrhniki, v Kranju in Celju je JA zlorabljala oznake Rdečega križa. Iz helikopterjev z oznako Rdečega križa so vojaki streljali na civilno prebivalstvo ter z njimi prevažali vojake, vojaško opremo, strelivo in opremo za zveze.

Zvečer je JA Sloveniji poslala nov ulitmat.

Štab vrhovnega poveljstva oboroženih sil SFRJ je izdal sporočilo, v katerem je jugoslovansko javnost obvestil, da so pripadniki armade na ozemlju Slovenije v izredno težkem položaju. Organi oblasti in oborožene skupine na ozemlju Republike Slovenije ravnajo z njimi kot s sovražno okupatorsko vojsko.

Milan Kučan je na tiskovni konferenci opozoril, da Jugoslovanska armada ukrepa samovoljno in da je umik vojske s političnega prizorišča prvi pogoj za uresničitev ponujenih predlogov o prekinitvi ognja.

DOGODKI OD 2. JULIJA DO ODHODA JA IZ SLOVENIJE

2. julija se je začel odločilni del vojne za Slovenijo. Enote TO so napadle oklepno kolono v Krakovskem gozdu in ji zadale močan udarec. V Slovenijo je skušal iz Jastrebarskega prodreti oklepni mehanizirani bataljon JA in rešiti obkoljeno kolono v Krakovskem gozdu, vendar je bil pri Prilipah ustavljen. V brezizhodnih razmerah so vojaki JA oklepnike v Krakovskem gozdu zapustili in bili naslednji dan zajeti. Enote TO so napadle stražnico JA v Šentilju in oklepnike JA na mejnem prehodu Gornja Radgona, zavzele skladišče JA v Ložnici in nekdanje skladišče TO na Prulah v Ljubljani. 2. julija je Predsedstvo RS sprejelo sklep o enostranski ustavitvi ognja, pri čemer je ugotovilo, da je bila vojaška ofenziva iz Beograda že zlomljena.

Alarm za zračni napad so sprožili tudi v Celju, ker so letala JLA bombardirala in močno poškodovala bližnja oddajnika na Kumu in Boču. Napadeni pa so bili tudi oddajniki na Nanosu, Krvavcu in v Domžalah. Alarm se je oglasil tudi v Mariboru, ker so pred tem iz vojašnice Franca Rozmana – Staneta s topovi streljali v smeri proti Pohorju in učnem centru TO v Pekrah.

Do obnovitve spopadov je prišlo na Šentilju in v Dravogradu, kjer so letala JA nad mestom prebila zvočni zid, kar je bil očitno znak, naj JA napade. Vnel se je hud spopad, v katerem so sodelovali tudi vojaki z desnega brega Drave.

Letala so napadla Kočevsko Reko. Jugoslovanska armada je z raketami napadla položaje TO, vendar jih ni zadela, tako da žrtev ni bilo. Pri bombardiranju so odvrгла razpršilne bombe.

Ker je JA napovedala bombni napad na jedrsko elektrarno Krško in so tri vojaška letala preletela elektrarno, so ustavili njeno obratovanje oziroma začeli postopek hladne ustavitve.

3. julija je iz vojašnic v Beogradu proti Sloveniji krenila gardna oklepna mehanizirana divizija, vendar je zaradi okvar iz ure v uro vse več vozil ostajalo ob cesti in pohod proti Sloveniji je propadel. Pripadniki TO in milice so obkolili stražnico Šentilj, ki se je predala brez boja. Spopadi so bili pri Vidmu ob Ščavnici, pri Radencih in na Kogu. Tudi JLA je sprejela dogovor o ustavitvi ognja. Helikopterji JLA z oznako Rdečega križa pa so dovažali okrepitve. Zaradi dogovora o premirju Slovenija ni ukrepala.

Med spopadi je bila dejavna 1. specialna brigada TO MORiS. Njeni pripadniki so varovali slovensko državno vodstvo in z izjemno gibljivimi skupinami sodelovali v številnih bojnih akcijah, npr. pri zavzetju skladišč JA v Borovnici in Ortneku ter pri napadu na vojašnico v Ribnici, za kar se je letalstvo JA maščevalo z bombardiranjem Kočevske reke.

Enotam JA se je z različnimi oblikami oviranja in demoraliziranja upiralo tudi slovensko civilno prebivalstvo.

4. julija boj ni bilo več, toda vojna še ni bila končana. Misija Evropske unije je obe strani v spopadu prepričala o nujnosti prenehanja oboroženih akcij.

Jugoslovanska vojska je zapustila svoje položaje v Središču ob Dravi. Tanki, oklepniki in druga vojaška vozila so se umaknili v vojašnico v Varaždinu. Z Obale in s Krasa so se oklepne enote umaknile v ilirskobistriško občino, vojaki JA iz kolone v Krakovskem gozdu pa so bili vsi zajeti. Med spopadi pri Medvedjeku in v Krakovskem gozdu je JA izgubila 25 vojakov. Enega od oklepnikov je uničilo celo letalo JA, ki je hotelo koloni z bombami odpreti pot proti Bregani oziroma Zagrebu.

Ponoči so v Zagrebu potekala pogajanja med JA in slovensko stranjo. Dogovorili so se o nadaljnji ustavitvi ognja, nadaljevanju pogajanj med pristojnimi delegacijami in o medsebojnem obveščanju o morebitnih incidentih. Z vojaškimi vprašanji naj bi se ukvarjala posebna komisija.

5. julija iz Beograda še ni prišel uraden ukaz za konec spopadov. V govoru visokim oficirjem JA je general Adžić ugotovil, da so armadi vojno stanje vsilili secesionisti v Sloveniji in na Hrvaškem. Dopustil je tudi možnost za posredovanje štirih drugih srednjeevropskih držav. Dodal je še, naj vsi oficirji, ki niso dorasli sedanjim razmeram, odidejo iz JA, izdajalce pa bi bilo treba ubiti na kraju samem in brez milosti. Enote JA v Sloveniji so se umaknile v garnizije, kjer se urejajo, popolnjujejo in pripravljajo na naslednje naloge. Izbrani oficirji morajo enote, v katere bodo poslani, bojno usposobiti. Enote, ki jim bodo poveljevali, morajo svoje naloge opraviti do konca, pa če tudi pri tem padejo vsi do zadnjega² Načelnik štaba vrhovnega poveljstva JA Veljko Kadijević pa je ugotovil, da je napadena ideja jugoslovanstva, da je najpomembnejše, da pride do političnega dogovora in da je temeljna naloga JLA preprečiti novonastajajočim nacionalnim vojskam uporabo orožja.³

Na Brionih je bil **7. julija 1991** sestanek predstavnikov sprtih strani in evropske misije, na katerem so sprejeli skupno oziroma tako imenovano **brionsko deklaracijo**. Deklaracija je za tri mesece zamrznila osamosvojitveno vojno, saj so se že začele napetosti na Hrvaškem ter v Bosni in Hercegovini. Deklaracija je določala, da je za nadzor na mejah pristojna slovenska milica, carina pa ostane prihodek federacije, da se na mejah obnovijo razmere pred 25. junijem, da Slovenija

---

² Vojna v Sloveniji. Od napadov na JNA do zmage nad JA, posebna izdaja tednika IN, Mednarodno tiskovno središče, Ljubljana, 1991, str. 95.

³ Vojna v Sloveniji. Od napadov na JNA do zmage nad JA, posebna izdaja tednika IN, Mednarodno tiskovno središče, Ljubljana, 1991, str. 96–97.

odpravi blokado vojašnic, enote JA pa se vrnejo vanje in dobijo nazaj zaplenjeno opremo, da se TO demobilizira, vsi ujetniki pa izpustijo v enem dnevu in da se za vse nadaljnje ukrepe v zvezi s slovenskim osamosvajanjem razglasi tri mesečni moratorij. Slovenski pogajalci (France Bučar, Janez Drnovšek, Milan Kučan, Lojze Peterle in Dimitrij Rupel) so v slovenski skupščini zastopali stališče, da brionska deklaracija ne pomeni kapitulacije in odpovedi osamosvojitvi, temveč diplomatsko nujnost in spoštovanje evropskih norm razumevanja. To stališče je nadaljnji razvoj dogodkov tudi potrdil. Skupščina Republike Slovenije je 10. julija 1991 deklaracijo potrdila, Predsedstvo SFRJ pa je 18. julija sklenilo, da se bo JA v treh mesecih umaknila iz Slovenije.

Do izteka moratorija je Slovenija nadaljevala predvsem diplomatsko dejavnost. Do 25. septembra 1991 so jo priznale Hrvaška, Litva, Gruzija, Latvija in Estonija. Za mednarodno priznanje Republike Slovenije so si izjemno prizadevali slovenski izseljenci. Skupščina RS je 7. oktobra 1991 sprejela več monetarnih ukrepov in uvedla nacionalno valuto (tolar). Izmed članic Evropske unije je Slovenijo prva priznala Nemčija, in sicer decembra 1991. ZDA so Slovenijo priznale aprila 1992, kar je ob zaostrovanju vojne v Bosni odločilno vplivalo na to, da je bila Slovenija 22. maja 1992 sprejeta v članstvo OZN.

TO so v vojni za Slovenijo poveljevali:

- načelnik Republiškega štaba za TO polkovnik Janez Slapar,
- specialna brigada: polkovnik Tone Krkovič,
- Dolenjska: podpolkovnik Albin Gutman,
- Gorenjska: podpolkovnik Peter Zupan,
- Južnoprimorska: major Vojko Štemberger,
- Ljubljana: major Miha Butara in major Janez Lesjak,
- Severnoprimorska: major Srečko Lisjak,
- Vzhodnoštajerska: podpolkovnik Vladimir Milošević,
- Zahodnoštajerska: major mag. Viktor Krajnc.

Vodstvo civilne zaščite: Miran Bogataj.

Na ugoden izid vojne za Slovenijo je vplivalo več dejavnikov:

- uspešna kombinacija policijskih in vojaških akcij,
- odločnost koordinacijske skupine pri vodenju obrambnih operacij (Bavčar, Janša, Slapar),
- pravočasna organiziranost, pripravljenost in usposobljenost slovenske TO, milice in drugih obrambnih struktur,
- JLA je bila jasno opredeljena kot nasprotnik,
- Slovenija je bila prepredena z mrežo enot TO,
- izogibanje frontalnim spopadom z JA zaradi neugodnega razmerja sil,
- zmeda v JA, ki je bila narodnostno mešana,
- JA – prodora oklepnih enot ni podprla pehota,
- presenečenje glede na zgodovinsko tradicijo – JLA ni pričakovala oboroženega odpora in je podcenjevala slovenske vojaške sposobnosti,
- informiranje domače in svetovne javnosti o dogajanju v Sloveniji preko medijev (vodil ga je sekretar za informiranje Kacin),
- blokada komunikacij in objektov JLA je bila temelj slovenske obrambe,
- sodelovanje in velika enotnost prebivalstva Republike Slovenije,
- posredovanje slovenskih politikov v stikih z jugoslovanskim vodstvom (zlasti Kučana in Drnovška),
- diplomatska in zunanje-politična dejavnost (zlasti Rupla),

- mednarodne razmere – mednarodno priznanje Republike Slovenije (že 28. junija je z diplomatskimi sredstvi v spor posegla Evropska unija, ki je v Slovenijo napotila diplomatsko misijo za posredovanje med sprtima stranema in skupino opazovalcev).

Med spopadi je bilo na strani JA 163 ranjenih in 39 mrtvih, med slovenskimi civilisti 38 ranjenih in 5 mrtvih, med tujci 1 ranjen in 10 mrtvih, med slovenskimi miličniki 22 ranjenih in 4 mrtvi ter med pripadniki TO 89 ranjenih in 4 mrtvi. Slovenske sile so zajele okoli 2600 vojakov in okoli 250 oficirjev JA, okoli 140 zveznih miličnikov in nekaj zveznih carinikov, na njihovo stran pa je prestopilo okoli 2300 vojakov in okoli 280 oficirjev JA, 10 zveznih miličnikov, nekaj zveznih carinikov ter okoli 280 civilnih uslužbencev JA.

UMIK JA IZ SLOVENIJE

25. oktobra 1991 so bila končana težavna pogajanja o umiku JA z večino strateške oborožitve. Zadnji vojaki JA so Slovenijo zapustili iz koprskega pristanišča v noči s 25. na 26. oktober, rok za umik je Ministrstvo za obrambo RS namreč podaljšalo v zameno za vojaško tehniko in oborožitev (200 oklepnikov), saj je imela armada pri umiku številne težave zaradi presekanih komunikacij s Hrvaško in lastne organizacijske nesposobnosti.

Slovenska osamosvojitve je bila del zgodovinskega procesa ob razpadu socialističnega sistema v vzhodnoevropskih državah in Jugoslaviji, hkrati pa je bila odgovor na nerešeno nacionalno vprašanje v socialistični Jugoslaviji, v kateri so bile še vedno močne prisotne srbske hegemonistične težnje. Izhodišče slovenske osamosvojitve in boja za mednarodno priznanje je bilo stališče, da se lahko svobodno in enakopravno povezujejo in združujejo samo suvereni in enakopravni narodi. Slovensko samostojnost sta z orožjem obranili slovenska vojska in milica ter omogočili uspešno politično in mednarodno diplomatsko dejavnost za dokončanje vojne. V slovenski osamosvojitveni vojni je slovenski narod pokazal svoje najlepše vrline: zvestobo domovini, hrabrost in žrtvovanje življenja za obrambo narodne svobode. Prav ta vojna se je v slovensko novejšo zgodovino zapisala kot najslavnejši dogodek.

SAMOSTOJNA SLOVENIJA

Leto dni po izvedbi plebiscita (23. decembra 1991) je slovenska skupščina sprejela novo ustavo, s katero je bila v Sloveniji uvedena nova državna ureditev. Oblast v državi se po demokratičnem načelu deli na tri veje: zakonodajno oblast ima slovenski parlament, imenovan tudi državni zbor (državni svet ima korektivno vlogo, nima pa statusa drugega doma parlamenta), izvršilno oblast ima Vlada Republike Slovenije, zakonodajno oblast pa sodni sistem. V mednarodni javnosti državo predstavlja predsednik republike, ki je voljen na neposrednih volitvah. Parlament pa se voli po kombiniranem volilnem sistemu (kompromis med proporcionalnim in večinskim).

Prve volitve, ki so potekale skladno z novo ustavo, so bile decembra 1992. Slovenija je dosegla politično stabilnost, ki ji je omogočila vključevanje v mednarodne organizacije in sodelovanje v njih. 22. maja 1992 je Slovenija postala polnopravna članica OZN, potem ko so njeno samostojnost priznale svetovne velesile ZDA, Rusija in Kitajska. Največjo spremembo v gospodarski politiki sta pomenila leta 1992 sprejeta zakona o denacionalizaciji in privatizaciji. Slovenija je po pol stoletja socialističnega sistema ponovno stopila v kapitalizem, ki podpira zasebno pobudo in gospodarsko rast, večajo pa se socialne razlike. Na zunanjepolitičnem področju je postala osrednja strategija

Slovenije približevanje zahodnoevropskim povezavam. Slovenija je vzpostavila lastno vojsko: prva generacija vojakov po osamosvojitvi je prisegla 11. aprila 1992. Z novim Zakonom o obrambi iz leta 1994 je bila TO RS preimenovana v Slovensko vojsko.

LITERATURA

- AMBROŽIČ, Lado - Novljan (1965), Partizanska protiofenziva, Ljubljana: Borec.
- BAKŠE, Ingrid (1989), Ne čakaj na maj, Ljubljana: Republiška konferenca ZSMS.
- BALKOVEC, Bojan (1992), Prva slovenska vlada 1918–1921, Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- BERZELAK, Stane (1996), Zgodovina 1 za tehniške in druge strokovne šole, Ljubljana: Modrijan.
- BIBER, Dušan (ur.) (1986), Konec druge svetovne vojne v Jugoslaviji, Borec, št. 12.
- BJELAJAC, Mile (1988), Vojska Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Beograd: Narodna knjiga.
- REPE, Božo (1995), Naša doba, Ljubljana: DZS.
- BRATOŽ, Rajko (1994), Bitka pri Frigidu v izročilu antičnih in srednjeveških avtorjev, Zgodovinski časopis, št. 1.
- CIPERLE, Jože idr. (ur.) (2001), Slovenska kronika XIX. stoletja, Ljubljana: Nova revija.
- COURTOIS, Stephane (1999), Črna knjiga komunizma, Ljubljana: Mladinska knjiga.
- DOLENC, Ervin & GABRIČ, Aleš (2002), Zgodovina 4, Ljubljana: DZS.
- FERENC, Tone (1997), Okupacijski sistemi na Slovenskem, Ljubljana: Modrijan.
- FOUCAULT, Michel (1984), Nadzorovanje in kaznovanje, Ljubljana: Delavska enotnost.
- FUJS, Metka (1999), Kako so se Prekmurci pred osemdesetimi leti odločili za Slovenijo, Zgodovina v šoli, št. 1.
- GAZDIČ, Sašo (1995), Vojaški družbeni podsistem in enotnost slovenske družbe, Borec, 542–543.
- GAŽEVIČ, Nikola (ur.) (1970–1976), Vojna enciklopedija, Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- GERŠAK, Teodor (1995), Nato, njegova preobrazba in Slovenija, Ljubljana: Defensor.
- GOGALA, Roger (1992), Slovenci v vojnah 593–1918, Ljubljana: Potencial.
- GOMBAČ, M. Boris (1996), Slovenija, Italija. Od preziranja do priznanja, Ljubljana: Debora.
- GRADNIK, Vladimir (1981), Primorski prostovoljci v boju za severno mejo 1918–1919, Koper: Založba Lipa.
- GRAFENAUER, Bogo (1973), Razvoj programa slovenskih kmečkih uporov od 1473 do 1573, v: Kmečki punti na Slovenskem, Ljubljana: Narodni muzej.
- GRANDA, Stane & ROZMAN, Franc (2001), Zgodovina 3, Učbenik za tretji letnik gimnazije, Ljubljana: DZS.
- GUŠTIN, Damjan (1991), Vloga in pomen oborožene sile v narodnoosvobodilnem boju v Sloveniji 1941–1945, Zgodovinski časopis, 3.
- GUŠTIN, Damjan (1992), Konceptualni razvoj partizanstva v letu 1941, Prispevki za novejšo zgodovino, 1–2.
- HARTMAN, Bruno (1989), Rudolf Maister, Ljubljana: Partizanska knjiga.
- HAUPTMANN, Ljudmil (1954), Staroslovenska družba in obred na knežjem kamnu, Ljubljana: SAZU.
- HMELAK, Ivan (1986), Soška fronta, Koper: Založba Lipa.
- HOZJAN, Andrej & POTOČNIK, Dragan (2000), Zgodovina 2, Učbenik za drugi letnik gimnazije, Ljubljana: DZS.
- http://projekti.svarog.org/prva_svetovna_vojna/orozje.html.
- JALUŠIČ, Vlasta (1995), Vojaki in njihova armada, Borec, 542–543.
- JAN, Ivan (1971), Dražgoška bitka, Ljubljana: Partizanska knjiga.
- JANŠA, Janez (1992), Premiki, Ljubljana: Mladinska knjiga.
- JAVORNIK, Marjan (ur.) (1987), Enciklopedija Slovenije, Ljubljana: Mladinska knjiga.
- JELUŠIČ, Ljubica (1997), Legitimnost sodobnega vojaštva, Ljubljana: FDV.
- KAVČIČ, Niko (1996), Pot v osamosvojitve, Ljubljana.
- KLAIČ, Nada (1982), Zadnji knezi Celjski v deželah Sv. krone, Celje.

- KLANJŠČEK, Zdravko (1989), Pregled NOV 1941–1945 na Slovenskem, Ljubljana: Partizanska knjiga.
- KLANJŠČEK, Zdravko (1994), Gradivo za vojaško zgodovino, Ljubljana: FDV.
- KLAVORA, Vasja (1994), Koraki skozi meglo, Ljubljana: Mohorjeva družba.
- KLAVORA, Vasja (1997), Škabrijel, Celovec–Dunaj–Ljubljana: Mohorjeva založba.
- KLAVORA, Vasja (2000), Plavi križ, Celovec: Mohorjeva družba.
- KLINAR, Rina (2001), Zgornja Gorenjska 1990–1991, Jesenice: Območno združenje veteranov vojne za Slovenijo.
- KRAHWINKLER, Harald (ur.) (1994), Soški protokol, Celovec–Ljubljana–Dunaj: Mohorjeva založba.
- KRAJNC, Viktor (2001), Izpolnjena pričakovanja, Celje: Samozaložba.
- KRANJC, F. Marijan (2001), Vojaška organizacija Ilirskih provinc, Vojnozgodovinski zbornik, št. 6.
- KRANJC, F. Marijan (2001), Vojaška organizacija Ilirskih provinc, Vojnozgodovinski zbornik, št. 6.
- KRIŽNAR, Ivan (1976), Socialna in politična pripadnost slovenskih partizanov v letu 1941, Borec.
- KUZMANIČ, Tonči (1995), Vojska Kraljevine Srbije kot politični dejavnik leta 1918, Borec, 542–543.
- KVEDER, Dušan - Tomaž (1975), O osvobodilni vojni, Ljubljana: DZS.
- LEŠNIK, Doroteja, TOMC, Gregor (1995), Rdeče in črno: slovensko partizanstvo in domobranstvo, Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- MEKINDA, Jože (1959), Pohod II. grupe odredov na Štajersko, Ljubljana: DZS.
- MIKOLA, Milko (1998), Povojne nasilne razlastitve premoženja v Sloveniji, Temna stran meseca. Kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji, Ljubljana: Nova revija.
- MIKUŽ, Metod (1973), Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji, Ljubljana: Cankarjeva založba.
- MIKUŽ, Metod (1979), Zgodovina slovenskega narodnoosvobodilnega boja, Ljubljana: Prešernova družba.
- MLAKAR, Boris (1991), Vzroki in oblike nasprotovanja Osvobodilni fronti v letu 1941/1942, Sodobnost.
- NEČAK, Dušan (1981), Vojaški upor v Radgoni 23. in 24. maja, Revolucionarno vrenje v Pomurju v letih 1918–1920, Murska Sobota: Pomurska založba.
- NEMEC, Nataša (ur.) (1990), Vojna v Posočju 1915–1917, Nova Gorica: Goriški muzej.
- OMERZU, Mojca (1995), Od ljudske vojske do okupatorske armade, Borec, 542–543.
- PELIKAN, Egon (1999), Nationalsocializem, komunizem, fašizem, Zgodovina v šoli, št. 2 in 1.
- PEROVŠEK, Jurij (1998), Slovenska osamosvojitve v letu 1918, Ljubljana: Modrijan.
- PEROVŠEK, Jurij in STIPLOVŠEK, Miroslav (2001), Volja po slovenski državnosti v letih 1918–1941, Od sanj do resničnosti, Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.
- PETROVIĆ, Petar (ur.) (1981), Vojni leksikon, Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- PIEKALKIEWICZ, Janusz (1996), Prva svetovna vojna, Ljubljana: DZS.
- PIRJEVEC, Jože (1995), Jugoslavija 1918–1992. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije, Koper: Lipa.
- PRUNK, Janko (1991), Medskupinsko razmerje v OF v odnosu na strategijo in taktiko, Sodobnost, 8–9.
- REISP, Branko (1964), Napoleonove Ilirske province, Ljubljana: Narodni muzej.
- REPE, Božo (1983), Francija med drugo svetovno vojno: vprašanje kolaboracije, odpora in epuracije ter možne primerjave s Slovenijo, Borec, 561–562–563.
- REPE, Božo (1995), Mimo odprtih vrat, Ljubljana: DZS.
- REPE, Božo (1995), Naša doba, Ljubljana: DZS.
- REPE, Božo (1999), Problem kolaboracije in odpora med drugo svetovno vojno, Zgodovina v šoli, št. 2.

- REPE, Božo (2001), Slovenija od medvojne federalne enote preko poveljne jugoslovanske republike do samostojne države, Od sanj do resničnosti, Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.
- ROMMEL, Erwin (1997), Preboj pri Tolminu 1917, Kobarid: Kobarški muzej.
- SEDMAK, Drago (1989), Soška fronta 1915–1917, Ljubljana in Nova gorica: Muzej ljudske revolucije in Goriški muzej.
- SIMČIČ, Miro (2000), Zlom pri Kobaridu, Ljubljana: Založba Karantanija.
- SIMIČ, Marko (1996), Po sledih soške fronte, Ljubljana: Mladinska knjiga.
- SIMONITI, Vasko (1990), Turki so v deželi že, Celje: Mohorjeva družba.
- SIMONITI, Vasko (1991), Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju, Ljubljana: Slovenska matica.
- SIMONITI, Vasko (1998), Permanentna revolucija, totalitarizem, strah, Temna stran meseca. Kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji, Ljubljana: Nova revija.
- SLUGA, Meta (ur.) (1979), Zgodovina Slovencev, Ljubljana: Cankarjeva založba.
- STEPANČIČ, Miroslav (1990), Partizansko gospodarstvo in oskrba partizanske vojske na Dolenjskem in Notranjskem 1941–1945, Prispevki za novejšo zgodovino.
- SVOLJŠAK, Petra (1994), Soška fronta, Ljubljana: Cankarjeva založba.
- ŠTIH, Peter, SIMONITI, Vasko (1996), Slovenska zgodovina do razsvetljenstva, Celovec in Ljubljana: Mohorjeva družba in Korotan.
- ŠTIH, Peter (2001), Državne tvorbe v srednjem veku na slovenskem ozemlju, Od sanj do resničnosti, Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.
- ŠVAJNCER, J. Janez (1998), Vojna zgodovina, Ljubljana: DZS.
- ŠVAJNCER, J. Janez (2001), Vojna za Slovenijo 1991. Tako smo zmagali, Slovenska vojska, maj – praznična številka.
- ŠVAJNCER, Janez (1990), Slovenska vojska 1918–1919, Ljubljana: Prešernova družba.
- ŠVAJNCER, Janez (1993), Obranili domovino, Ljubljana: Viharnik.
- TANCIK, Ferdinand (1973), Vojna stroka v obdobju od leta 1500 do 1650, Kmečki pulti na Slovenskem, Ljubljana: Narodni muzej.
- UDE, Lojze (1976), Boj za severno slovensko mejo 1918–1919 v Prekmurju, Kronika, št. 2.
- VILFAN, Jože (ur.) (1981), Druga svetovna vojna, Ljubljana: Mladinska knjiga.
- VODUŠEK-STARIČ, Jera (1992), Prevzem oblasti 1944–1946, Ljubljana: Cankarjeva založba.
- VOJE, Ignacij (1976), Vplivi Osmanskega imperija na Slovenske dežele v 15. in 16. stoletju, Zgodovinski časopis, št. 1–2.
- VOJE, Ignacij (1987), Utrjevanje slovenskih mest za obrambo pred turškimi napadi, v: Zgodovinski časopis, št. 3.
- Voje, Ignacij (1992), Migracijski proces v slovenskem prostoru v turškem obdobju, Zgodovinski časopis, št. 3.
- VOJE, Ignacij (1994), Nemirni Balkan, Zgodovinski pregled od 6. do 18. stoletja, Ljubljana: DZS.
- (1991), Vojna v Sloveniji. Od napadov na JNA do zmage nad JA, posebna izdaja tednika IN, Ljubljana: Mednarodno tiskovno središče.
- VUGA, Davorin (1990), Soška fronta, Isonzo Front: 1915–1917, Maribor: Obzorja.
- ŽABKAR, Anton (2003), Marsova dediščina. Temelji vojaških ved, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- ŽEVART, Milan (ur.) (1991), Človeka nikar ... Boj za slovenske severne meje junij, julij 1991, Maribor: Muzej narodne osvoboditve Maribor.

